

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

КРИЗА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

**КРИЗА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ:
ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ**

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

КИЇВ
2025

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 8 від 29 грудня 2025 р.)*

Рецензенти:

Машевський О.П. – доктор історичних наук, професор;
Гуменюк Б.І. – доктор історичних наук, професор; Надзвичайний і Повноважний Посол

Авторський колектив:

Кудряченко А.І., член-кор. НАН України,
д.і.н., проф. (керівник авторського
колективу);

Бульвінський А.Г., к.і.н, доц.;

Деменко О.Ф., к.політ.н., доц.;

Іванов Д.І., м.н.с., доктор філософії в
галузі історії;

Луцзяк В.В., м.н.с., доктор філософії в
галузі історії;

Орлова Т.В., д.і.н, проф.;

Потехін О.В., д.і.н., с.н.с.;

Пошедін О.І., к.і.н., доц.;

Розумюк В.М., к.політ.н., с.н.с.;

Солошенко В.В., к.і.н., доц.;

Стельмах С.П., д.і.н., проф.;

Толстов С.В., к.і.н., доц. (відповідальний
редактор);

Фесенко М.В., д.політ.н., с.н.с.;

Шморзун О.О., к.філос.н., доц.

Криза сучасної системи європейської безпеки: витоки та наслідки: аналітична доповідь / А.І. Кудряченко (кер. авт. колективу), С.В. Толстов, В.В.Солошенко, О.Ф. Деменко, В.М. Розумюк [та ін.]. Київ: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2025. 116.

ISBN 978-617-14-0518-9

В аналітичній доповіді проаналізовано причини та тенденції кризи європейської системи безпеки, обумовлені загостренням протиріч між основними центрами сили та руйнівними наслідками російської агресії проти України. Виявлено основні групи протиріч між Заходом та Росією, які призвели до невдачі проекту побудови рівномірної та гомогенної системи безпеки на основі принципів загальноєвропейського процесу. Визначено структурні особливості кризи європейської безпеки в період після 2014 р., включаючи зростання конфліктного потенціалу в російсько-українських відносинах, вплив анексії Криму та військового конфлікту на Донбасі, причини та мотивації, які впливали на позицію західних центрів сили щодо російської агресії. Проаналізовано цілі та інтереси провідних держав євроатлантичного регіону щодо європейської безпеки. Представлено порівняльний аналіз стратегічних орієнтирів і тактичних інтересів провідних держав євроатлантичного регіону, включаючи США, Велику Британію, Францію та ФРН, щодо російсько-української війни та проблематики європейської безпеки. Розглянуто стан і перспективи співробітництва європейських країн у військово-політичній та оборонній сферах.

За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації посилання на видання обов'язкове.

ISBN 978-617-14-0518-9

© Державна установа
«Інститут всесвітньої історії
НАН України», 2025.

ЗМІСТ

Вступ	5
-------------	---

РОЗДІЛ 1. Структурно-функціональні та просторово-ієрархічні характеристики системи європейської безпеки	10
--	-----------

1.1. Етапи формування системи європейської безпеки	12
1.2. Просторово-ієрархічні аспекти європейської безпеки	20
1.3. Причини та ознаки кризового стану європейської безпеки	22

РОЗДІЛ 2. Структурна модель європейської безпеки після закінчення «холодної війни»	25
---	-----------

2.1. Розширення трансатлантичних і європейських багатосторонніх інституцій	25
2.2. Вплив анексії Криму і військового конфлікту на Донбасі на стан європейської безпеки	32
2.3. Трансформація політики НАТО в умовах російської агресії проти України (2014–2021 рр.)	37
2.4. Реакція Європейського Союзу на російську агресію проти України протягом 2014–2021 рр.	40

РОЗДІЛ 3. Цілі та інтереси провідних держав євроатлантичного регіону у відносинах європейської безпеки	45
---	-----------

3.1. Еволюція підходу та суперечності в позиції США щодо російсько-української війни	45
3.2. Особливості формування британського зовнішньополітичного курсу після початку повномасштабної російсько-української війни	64

3.3. Позиція Франції щодо європейської стратегічної автономії та відносин з Росією	69
3.4. Європейські та євроатлантичні акценти у політиці Німеччини	77
РОЗДІЛ 4. Розвиток спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу	85
РОЗДІЛ 5. Вплив російської агресії проти України на стан європейської та глобальної безпеки	90
Висновки	98
Відомості про авторів	113

ВСТУП

Нерівномірність економічного і технологічного розвитку, ускладнена глобальною фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр. та згортанням торговельно-економічних зв'язків унаслідок пандемії COVID-19, суттєво вплинула на характер міжнародно-політичних процесів, насамперед у напрямі розбалансування традиційних союзів і загострення факторів конкуренції та суперництва між провідними державами.

Зміни в міжнародних відносинах відбуваються або поступово, в формі уповільнених процесів, позначених еволюцією суспільних систем та розвитком технологій, або в прискореному режимі, в формі криз, які супроводжуються загостренням різнопланових протиріч, застосуванням воєнної сили, конфліктами та війнами. Зазвичай міжнародно-політичні кризи призводять до виникнення нових форм зв'язків та залежностей, що змушують уряди провідних країн та їх політичні системи пристосовуватись до нових обставин, що принципово відрізняються від докризових умов, що їх політична спільнота звикла вважати за звичні й стандартні.

Міжнародно-політична криза 2014 р., спричинена відновленням російського геополітичного ревізіонізму та анексією Криму, стала каталізатором руйнування міжнародного порядку, встановленого в період безперечного домінування США і їхніх союзників у Європі та Азії на глобальному рівні.

Нова фаза геополітичного ревізіонізму Росії не обмежувалася анексією Криму, адже плани російського керівництва включали повномасштабну дестабілізацію політичного устрою України та встановлення контролю над більшістю східних і південних областей – від Харкова до Одеси – з метою створення псевдодержавного утворення під умовною назвою «Новоросія».

Підготовка нового плану російської агресії та спектр засобів задля його втілення набагато перевищували попередній інструментарій локальної війни проти Грузії у серпні 2008 р., адже мова йшла про захоплення та відокремлення бл. 40 % території суверенної європейської держави, яка відігравала проміжну, буферну

роль у континентальному балансі сил між Росією та євроатлантичним співтовариством. Оголошення прямої анексії частини території сусідньої держави та застосування методів гібридної війни в Донецькій та Луганській областях стали наочними ознаками глибокої кризи європейської безпеки та незворотних змін у світовій політиці. Показово й те, що, скориставшись млявою реакцією з боку США та країн-членів ЄС і НАТО, російське керівництво застосувало прискорену конституційну процедуру включення Криму до складу Російської Федерації.

При виборі форм реагування на міжнародні кризи правлячі кола провідних держав враховують чинники матеріального характеру, включаючи зміни у співвідношенні сил, ступінь власної спроможності та здатність до застосування сили і різноманітних методів стримування опонента, спрямування зовнішньополітичних стратегій і готовність до ведення війни, а також політичні та аксіологічні мотивації, пов'язані з готовністю суспільств окремих держав погоджуватися на економічні обмеження та додаткові поточні витрати заради досягнення зовнішньополітичних цілей.

Функціональні характеристики системи безпеки, які знаходять прояв у широкому діапазоні між її протилежними станами – стабільності та кризи, залежать від багатьох факторів. В ролі таких факторів виступають насамперед ступінь гостроти протиріч між учасниками системи безпеки та зацікавленість провідних акторів у збереженні стабільного стану або в його порушенні з метою зміни розстановки сил і досягнення певних результатів.

В найбільш широкому теоретичному розумінні міжнародна безпека – це структурно-функціональний комплекс взаємодії міжнародних акторів у питаннях, пов'язаних з підтриманням або порушенням міжнародної стабільності. Взаємодія держав та міждержавних об'єднань у сфері безпеки ґрунтується на співвідношенні їх інтересів, стратегій, спільного бачення та відмінностей у сприйнятті загроз.

Поточний стан міжнародної безпеки визначає сукупність прямих і непрямих дій держав і міждержавних об'єднань, спрямованих на досягнення таких різнопланових цілей і намірів, як захист власних національних інтересів, забезпечення стабільності

їх політичних систем, створення сприятливих зовнішніх умов для внутрішнього економічного, політичного та соціального розвитку суспільств, які представляють конкретні державні актори, що беруть участь у регулярній зовнішньополітичній взаємодії. При цьому на індивідуальному рівні держави, незалежно від їх статусу в міжнародній ієрархії, об'єктивно зацікавлені як у забезпеченні прав, властивих суверенітету, так і в досягненні вигід і привілеїв у стосунках з іншими міжнародними суб'єктами.

В стабільних міжнародних системах важливу функціональну ознаку становить визначення правил і норм співіснування та регулярної взаємодії, що й слугує головним критерієм стабільного стану міжнародної безпеки. В ідеальному розумінні правила міжнародної взаємодії як невід'ємні нормативні та регулюючі атрибути міжнародної системи мають забезпечувати мінімально достатні умови для функціонування держав на міжнародній арені, гарантувати дотримання формальних ознак суверенітету і політичної незалежності, а також користуватися загальним визнанням.

На відміну від індивідуальних вимірів безпеки окремих держав як суспільно-політичних утворень, що мають окреслені кордони й визначаються в термінах доктринально оформлених національних інтересів або програмних цілей міждержавних об'єднань, які представляють спільну колективну позицію країн-учасниць, міжнародну безпеку слід розглядати як сферу взаємодії політик різних суб'єктів (держав, їх об'єднань, коаліцій та союзів), інтереси яких мають різні точки дотику.

Результати багатосторонньої взаємодії суб'єктів у сфері міжнародної безпеки визначаються сплетінням їх неспівпадаючих інтересів і мотивацій й перебувають у залежності від численних специфічних, регулярних чи випадкових комбінацій зовнішніх і внутрішніх чинників. Така хаотична суміш результатів дії численних перемінних обумовлює багатоманітність і суб'єктивність підходів до проблематики міжнародної безпеки та, відповідно, розуміння змісту цього явища.

Зазначені критерії мають враховуватися в рамках концептуального підходу з метою визначення параметрів міжнародної безпеки як явища у сфері міжнародних відносин і конструюван-

ня теоретичних моделей, прив'язаних до конкретно-історичних і географічних умов. Вони так само зберігають актуальність у рамках прикладного аналізу форм і складових елементів міжнародної безпеки на глобальному та регіональних рівнях. При цьому в якості аксіоми приймаємо твердження, що міжнародна безпека не може розглядатися як окремий феномен, адже вона сама є функцією конкретно-історичної міжнародної системи.

Міжнародній системі початку XXI ст., як і на попередніх етапах її еволюції, властиві чинники, що визначають структуру відносин між провідними учасниками та окреслюють певні рамки і правила взаємодії.

До них належать:

- владно-силовий баланс між основними державами та об'єднаннями, який визначає наявну композицію і тип полярності міжнародної системи;

- структурно-функціональна побудова системи, яка включає основні рівні та домінуючі форми міжнародних відносин, їх поширення та інтенсивність;

- фактична ієрархія акторів як компонентів системи;

- стан рівномірності чи нерівномірності поширення та структурні особливості системних зв'язків, включаючи ступінь їх гомогенності;

- прагнення та спроможність до гегемонії, домінування та впливу (при цьому доцільно вирізняти як інерційне домінування, що має «охоронну» спрямованість, націлену на збереження чинних переваг, так і прагнення до встановлення домінування за допомогою комплексу наступальних дій і заходів, спрямованих на досягнення певної стратегічної або локальної мети, яка позначає нову якість відносин);

- гармонійність і добровільність чи недобровільність/примусовість застосування регулюючих засобів і механізмів;

- наявність або відсутність узгоджених підходів до проблем розвитку та утримання «стану стабільності», що й окреслює загальний зміст проблематики міжнародної безпеки.

Постановка завдань, які стосуються аналізу системних зв'язків і залежностей у сфері безпеки на міжнародному рівні,

глобальному чи регіональному, безпосередньо пов'язана з урахуванням загальних характеристик і типологічних ознак міжнародної системи, відносно якої міжнародна безпека виступає як невід'ємна й повсякденна функція.

Конкретизація типологічних особливостей міждержавних відносин у сфері міжнародної безпеки зумовлює потребу знайти відповідь на низку питань. У тому числі:

- яким чином в рамках історично обумовленої міжнародної системи визначаються параметри міжнародної взаємодії в сенсі впорядкування та регулювання відносин між провідними акторами;

- на які політико-правові та безпекові гарантії можуть розраховувати й спиратися держави у межах конкретно-історичної міжнародної системи;

- які практики і нормативно-правові механізми застосовуються щодо врегулювання міжнародних конфліктів і запобігання війнам.

Пошук відповідей на ці питання безпосередньо пов'язаний з виявленням і систематизацією політико-правових характеристик міжнародної системи, яка охоплює сукупність механізмів, норм і принципів міжнародного права та діючих практик у сфері міжнародних відносин, прямо чи опосередковано пов'язаних з проблемами війни і миру. Серед іншого цей напрям включає наступні аспекти:

- наявність чи відсутність механізмів забезпечення мирного співіснування;

- способи визнання та забезпечення принципу державної незалежності;

- формальні принципи та наявні практики запобігання війнам, у тому числі шляхом багатостороннього діалогу, регіональних систем безпеки та співпраці тощо;

- визначення правил ведення війни та застосування сили.

РОЗДІЛ І

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ПРОСТОРОВО-ІЄРАРХІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Відносини в галузі міжнародної безпеки мають історично обумовлений характер, адже вони змінюються відповідно до загального стану суспільного розвитку, еволюції норм міжнародного права, формування міжнародних інституцій, виникнення та укорінення елементів політичної організації.

Проблематика міжнародної безпеки не обмежується лише військово-політичними аспектами, хоча їм безумовно належить провідна роль. Ця сфера відносин охоплює все ширший перелік невійськових зв'язків, у тому числі економічних, енергетичних, гуманітарних, екологічних, соціокультурних, а також способи реагування на новітні виклики та загрози, пов'язані з розвитком технологій, кібернетичною безпекою, штучним інтелектом тощо.

У нормативно-правовому відношенні в якості базової точки відліку сучасних уявлень про міжнародну безпеку слугують положення Статуту ООН, ухваленого в 1945 р. Статут ООН проголосив високу мету: «позбавити прийдешні покоління нещастя війни», «утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, ... і в рівність прав великих та малих націй», «створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливості і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права».

Ст. 1 Статуту ООН визначає цілі міжнародної організації, які полягають у зобов'язанні: (1) «Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й для придушення

актів агресії або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру»; (2) «Розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру...».

Ст. 2 зобов'язує усіх держав-членів організації сумлінно виконувати «взяті на себе за цим Статутом зобов'язання», вирішувати «свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир та безпеку і справедливість», утримуватися «в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним із цілями Об'єднаних Націй».

Перебіг подій в українсько-російських відносинах після 21 лютого 2014 р. слугує наочним свідченням розгортання неспровокованої агресії та зумисної підготовки повномасштабної агресивної війни, що є прямим порушенням базових положень Статуту ООН.

Положення та принципи Статуту ООН як основного документа міжнародного публічного права передбачають усунення війни як засобу вирішення міжнародних спорів. Упродовж 75 років ці принципи подекуди порушувалися різними державами, однак у більшості випадків країни, що вдавалися до застосування військової сили, намагалися ретельно приховати справжні мотиви своїх дій. З цією метою вони посилялися на наявність загроз з боку супротивників, необхідність виконання або реагування на порушення союзницьких зобов'язань, потребу здійснення так званих гуманітарних інтервенцій задля недопущення ескалації внутрішніх збройних конфліктів, у тому числі тих, що супроводжувалися масовими стратами та етнічними чистками, а також на небезпеку нападів з боку транснаціональних терористичних структур. У 1990–1991 рр. спроба керівництва Іраку поглинути державу Кувейт зустріла потужну відсіч й була засуджена як пря-

ме порушення миру з метою окупації та анексії території іншої держави.

Анексія Криму в березні 2014 р. знаменувала лише перший етап прямої агресії РФ проти України. Скориставшись відсутністю послідовної реакції з боку США та євроатлантичних інституцій на анексію Криму, Росія активізувала підривні гібридні заходи, спрямовані на відокремлення від України низки територій, насамперед Донецької та Луганської областей, в яких було організовано внутрішні заворушення за активною участю російських парамілітарних угруповань, російських спецслужб та регулярних російських військ. Події весни та літа 2014 р. ознаменували початок глибокої кризи європейської безпеки, яка згодом переросла у першу після закінчення Другої світової війни повномасштабну континентальну війну на європейському континенті.

Оцінюючи руйнівний вплив російської агресії проти України на стан європейської безпеки, доцільно відзначити, що його межі набагато перевищують рівень і значення дестабілізуючого впливу на двосторонні російсько-українські відносини. Через чотири роки після нападу РФ на Україну 24 лютого 2022 р. можна впевнено констатувати, що російсько-українська війна призвела до розбалансування та руйнування політичних, ідеологічних і ціннісних підвалин системи європейської безпеки.

1.1. Етапи формування системи європейської безпеки

Проблематика європейської безпеки відображає складний комплекс проблем, явищ та залежностей. З точки зору структурно-функціонального підходу ми можемо розглядати безпеку в декількох ракурсах:

– як особливу функцію міжнародних відносин (результат постійної взаємодії суб'єктів – держав, союзів і міжнародних організацій трансатлантичного регіону та Північної Євразії, – та як наслідок певних процесів, що тривають або завершилися);

– як певний мінливий стан, який є результатом взаємодії держав та інституцій, як регіональних, так і позарегіональних,

які беруть пряму участь у взаємодії або побічно впливають на європейські процеси;

– як постійний рухливий процес, що поєднує комплекс елементів взаємодії, в ході якого держави, та міждержавні об'єднання та союзи стикаються з різними викликами і загрозами.

Безпека як результат багатосторонніх домовленостей у вигляді сукупності регулюючих актів є результатом дипломатії, спрямованої на закріплення або корекцію певного стану відносин. Такий формат регулювання покликаний зафіксувати узгоджені домовленості, що відображають ситуативну розстановку сил між провідними акторами та мусить гарантувати їх закріплення на відносно тривалу перспективу.

Форми та способи політико-правового регулювання відносин між провідними державами покликані забезпечувати відносну стабільність міжнародної системи або її регіональних підсистем. Аналогічні функції відіграють і постійні та тимчасові військово-політичні союзи, покликані стабілізувати певний стан міжнародно-політичних суперечностей й загальмувати небажані еволюційні процеси та відхилення в межах міжнародної системи. Розуміння міжнародної безпеки у формі постійного процесу пояснює потребу в періодичній корекції досягнутих міжнародних угод, вдосконаленні правил взаємодії та повсякденному зміцненні засобів довіри.

З точки зору їх змісту міжнародні угоди можуть ґрунтуватися як на ціннісно-аксіологічних принципах, так і на прагненні отримати конкретні комерційні та політичні вигоди. Останній підхід характеризується поняттям транзакціонізму, який вказує на двосторонні та/або багатосторонні відносини, в яких кожен учасник виступає як сторона оборудки, спрямованої на здобуття певного виграшу, тобто кращих результатів транзакції.

Типовим прикладом транзакціонізму вважається зовнішня політика другої адміністрації Д. Трампа. На відміну від Дж. Байдена і демократів, політика Д. Трампа не обтяжена політико-ідеологічною артикуляцією, та й сам він не переймається обстоюванням певних цінностей. Приміром, в українському питанні він схильний шукати узгодження підходів і досягнення спільних

рішень насамперед з російським керівництвом на засадах розподілу вигід та врахування «реальних інтересів». Однак на ділі такий підхід Д. Трампа вилився в систематичне потурання агресору, підриив міцності західних альянсів та девальвацію можливих факторів тиску, що лише переконує В. Путіна в правильності курсу на заохочення адміністрації США до нових поступок.

Стосовно еволюції правил і нормативів європейської безпеки після Другої світової війни доцільно виокремити декілька етапів, пов'язаних з узгодженням домовленостей воєнного часу (Тегеранська, Ялтинська та Потсдамська конференції 1943–1945 рр.), серією післявоєнних угод з територіального та політичного врегулювання (Паризькі мирні договори 1947 р.), розробкою нормативів мирного співіснування на етапі розрядки міжнародної напруженості у формі Заключного акту НБСЄ 1975 р., підписанням Паризької хартії для нової Європи (1990 р.), політичними і політико-правовими напрацюваннями наради Гельсінкі-2 (1992 р.) та Хартії європейської безпеки (1999 р.).

З початку 1970-х рр. «загальноєвропейський процес» виступав як основний формат багатосторонніх консультацій з питань європейської безпеки. Відштовхуючись від положень Гельсінкського Заключного акту 1975 р., який мав характер компромісу між представниками двох різних суспільно-політичних систем і блокових угруповань, нарада глав держав та урядів 34 країн-учасниць НБСЄ у листопаді 1990 р. ухвалила безпрецедентний пакет документів та рішень, включаючи Паризьку хартію для нової Європи, Спільну декларацію 22 держав Варшавського Договору і НАТО, Договір про звичайні збройні сили в Європі. Зазначений пакет доповнювався Віденським документом про заходи зміцнення довіри та безпеки, а також Договором про остаточне врегулювання стосовно Німеччини від 12 вересня 1990 р.

Паризька Хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р. констатувала завершення ери конфронтації та розколу Європи, тобто закінчення «холодної війни». Документ підтверджував десять принципів Заключного акту 1975 р. й проголошував готовність країн простору НБСЄ будувати відносини «на взаємній повазі та співробітництві», включаючи визнання спільних прин-

ципів демократії, заснованої на правах людини і основних свободах, розвиток через економічну свободу та соціальну справедливість та рівну безпеку для всіх країн-учасниць.

Паризька хартія декларувала еволюційний перехід до нового європейського порядку як нової епохи демократії, миру та єдності в Європі. Його важливими ознаками вбачалися прихильність до врегулювання спорів мирними засобами та втілення принципу неподільності безпеки. З цього приводу хартія містила твердження, що «з припиненням розколу Європи» держави-учасниці будуть прагнути «надати нову якість відносинам у сфері безпеки» при повній повазі до свободи вибору, що зберігається за кожним у цій галузі. «Безпека неподільна, і безпека кожної держави-учасниці нерозривно пов'язана з безпекою всіх інших. Тому ми зобов'язуємося співпрацювати у справі зміцнення довіри та безпеки між нами та у сприянні контролю над озброєннями та роззброєнням».

Оцінюючи роль і значення Паризької хартії для нової Європи 1990 р., доцільно виділити декілька основних акцентів:

- хартія декларувала завершення «холодної війни» та розколу Європи на антагоністичні табори;
- розпад Організації Варшавського договору обумовив усунення логіки блокового протистояння. Зміни у відносинах безпеки сприяли визнанню права європейських країн обирати спосіб забезпечення власної безпеки та зміцнювати колективну безпеку;
- документ закріпив наслідки демократичних революцій у країнах Центральної та Східної Європи, падіння Берлінського муру та об'єднання Німеччини, що знаменувало перегляд результатів ялтинсько-потсдамської моделі європейського порядку та початок переходу країн колишнього соціалістичного табору до ринкової економіки і будівництва демократичних інститутів.

Саміт країн НБСЄ підтвердив продовження переговорів про скорочення звичайних збройних сил та озброєнь у Європі та готовність сторін розпочати інституціоналізацію гельсінкського процесу.

З-поміж подальших документів, пов'язаних з розвитком концепції європейської безпеки, доцільно відзначити Гельсінкський

документ 1992 р. «Виклик часу змін», що підтвердив перехід від «холодної війни» до нової архітектури безпеки, побудованої на принципах співробітництва, демократії та прав людини.

У період після закінчення «холодної війни» модель європейської безпеки складалася з двох асиметричних компонентів. Перший з них полягав у максимально деталізованій розробці політичних принципів і концептуальних основ загальної безпеки, про що йшлося в численних документах НБСЄ/ОБСЄ 1990-1999 рр. Другий компонент визначався еволюцією безпекових підходів трансатлантичних і європейських інституцій, насамперед після схвалення розширення НАТО і ЄС шляхом запрошення до членства країн Центральної та Східної Європи.

Розвитку концепції загальноєвропейської безпеки були присвячені документи самітів НБСЄ/ОБСЄ 1990-х рр. – Будапештський документ 1994 р., Кодекс поведінки ОБСЄ, який стосувався військово-політичних аспектів безпеки, Лісабонська декларація про модель загальної та всеосяжної безпеки для Європи ХХІ ст. та Стамбульський документ 1999 р., основною складовою частиною якого була Хартія європейської безпеки. Заключну частину хартії становив оперативний документ «Платформа безпеки, заснованої на співробітництві», мета якої полягала у «зміцненні взаємопідкріплюючого характеру відносин між організаціями та інститутами, зацікавленими у співробітництві з метою посилення всеосяжної безпеки в регіоні ОБСЄ».

Згідно з цим документом, ОБСЄ як організація висловлювала намір співпрацювати з організаціями та інститутами, члени яких виявляють відданість принципам Статуту ООН та основних документів НБСЄ/ОБСЄ, надають активну підтримку «прийнятій в ОБСЄ концепції загальної, всеосяжної та неподільної безпеки та єдиного простору безпеки, вільного від розділових ліній»; «відіграють належну роль у розвитку зв'язків між взаємопідкріплювальними інститутами в регіоні ОБСЄ, які мають відношення до безпеки»; готові «задіяти інституційні ресурси міжнародних організацій та інститутів, членами яких вони є, з метою підтримки роботи, що проводиться ОБСЄ, за умови прийняття необхідних політичних рішень по мірі виникнення відповідних обставин».

У цьому контексті особливо наголошувалося на необхідності співробітництва держав-учасниць ОБСЄ у сфері запобігання конфліктам та регулювання криз.

Поряд із розробкою загальної концепції безпеки в рамках СБСЄ/ОБСЄ, НАТО продовжувала виконувати роль провідної організації оборонного та безпекового планування країн трансатлантичного регіону. Стратегічна концепція, ухвалена на Римському саміті НАТО 8 листопада 1991 р., суттєво відрізнялася від попередніх доктринальних документів, адже пропонувала перетворити Альянс з суто оборонної структури на інструмент забезпечення безпеки через діалог і співробітництво. Підтверджуючи завдання колективної оборони, стратегія НАТО визнавала скорочення ролі ядерної зброї як засобу тотального стримування. При цьому розвиток співпраці з колишніми супротивниками розглядався як фактор стабільності в «ширшому» європейському просторі (в рамках концепції «Wider Europe»), що включав території нових незалежних держав у просторі колишнього СРСР.

Стратегічна концепція НАТО 1991 р., як і подальші концепції 1999 і 2010 рр., спиралася на три умовні опори, включаючи діалог, співробітництво та колективну оборону. Політична риторика НАТО відображала збереження колективної оборони в якості основного принципу, однак без прямого позначення потенційного супротивника, яке було замінено програмою залучення до спільних програм нових партнерів з числа учасників колишнього Варшавського договору та нейтральних країн. В якості головних загроз у сфері безпеки визначалися посилення хаосу, нестабільності в міжнародних відносинах, тероризм та внутрішні конфлікти в державах розширеного європейського простору. Було суттєво розширено й предметне поле безпекової проблематики, до якого, окрім функцій оборони, було включено політичні, економічні, соціальні, екологічні та інші аспекти соціетальної безпеки.

Впродовж 1990-х рр. розвиток двох основних компонентів європейської безпекової моделі мав відносно синхронізований характер. ОБСЄ як універсальна безпекова організація в рамках розширеного європейського простору формально охоплювала

три виміри безпеки: військово-політичний (контроль озброєнь, запобігання конфліктам), економіко-екологічний (енергетична безпека, захист довколишнього середовища) та соціально-гуманітарний (права людини, демократичні інститути). Відповідно до своїх завдань і структури членства, ОБСЄ мала діяти на основі консенсусних рішень, концентруючи зусилля на превентивній дипломатії, заходах зі зміцнення довіри та попередженні загроз. Основними інструментами практичної участі ОБСЄ стали польові, здебільшого моніторингові, місії з нагляду та попередження, впровадження стандартів виборчих кампаній та контроль виборчих процедур.

Що стосується розширення НАТО і ЄС, ці процеси найбільш суттєво вплинули на формування архітектури європейської безпеки. Розширення НАТО стало ключовим фактором стабільності в Центральній та Східній Європі у формі поширення прямих гарантій безпеки і зниження ризику регіональних конфліктів.

Велике значення мало й розміщення контингентів багатонаціональних сил під командуванням НАТО в Боснії та Герцеговині, що призвело до припинення громадянської війни. Місія під командуванням НАТО діяла з грудня 1995 р. до листопада 2004 р., коли вона була замінена контингентом EUFOR в рамках операції «Алтеа» під проводом ЄС.

Згодом застосування сили США і НАТО проти Союдної республіки Югославія у 1999 р. призвело до виведення сербських військ з Косова, що загострило протиріччя між НАТО та Росією. Попри низку домовленостей між НАТО та Росією, включаючи підписання Римської декларації «Відносини НАТО – Росія: нова якість» від 28 травня 2002 р. та створення Ради НАТО – Росія, російське керівництво на доктринальному рівні проголосило розширення НАТО на Схід як пряму загрозу своїм національним інтересам.

Безпекові наслідки розширення НАТО мали суперечливий характер. З одного боку, відносна синхронізація розширення НАТО і ЄС призвела до зміцнення становища і статусу нових членів й пересування на Схід нової лінії безпеки, яка охоплює держави Балтії, Чорноморський регіон і Західні Балкани. З другого боку,

розширення НАТО не враховувало загострення суперечностей з Росією. Включення нових членів не супроводжувалося симетричним зміцненням військової інфраструктури східного флангу Альянсу та наданням гарантій безпеки Україні та Грузії, яким НАТО офіційно пообіцяло перспективу членства у невизначений термін.

Утім, уже наприкінці 1990-х рр. визначився суттєвий розрив між основними структурними компонентами європейської безпеки, включаючи розробку й узгодження політичних і політико-правових основ безпеки у межах загальноєвропейського процесу (у форматі ОБСЄ та переговорів зі зміцнення засобів довіри і контролю над озброєннями) та процесу розширення євроатлантичних і європейських інституцій, які потенційно мали сприяти забезпеченню політичної, економічної та аксіологічної гомогенності європейського простору.

Основною перепоною в рамках цього процесу стало загострення протиріч між європейськими і євроатлантичними структурами та Росією. Російське керівництво обстоювало концепцію збереження відмінних політико-правових режимів міжнародних відносин у різних сегментах розширеного європейського простору. Москва вимагала визнання особливих, преференційних інтересів РФ у пострадянському просторі, який подавався як зона привілейованих російських інтересів та особливої безпекової відповідальності. Російське керівництво вимагало від ЄС визнання євразійського проекту економічної інтеграції як рівнозначного суб'єкта й заперечувало твердження НАТО про те, що вступ країн Центральної та Східної Європи до Альянсу не загрожує безпеці РФ, адже сприяє розширенню зони стабільності поблизу російських кордонів.

Порушення взаємозв'язку між політико-правовим комплексом європейської безпеки та сферою взаємодії у галузі військово-політичних та економічних відносин сприяло поглибленню розриву між євроатлантичним і євразійським осередками у просторі ОБСЄ. Спростування розрахунків на гомогенізацію «Ширшої Європи» на ліберально-ідеалістичних засадах супроводжувалося загостренням протиріч між НАТО і ЄС, з одного

боку, та Росією – з іншого, що дістало втілення в консолідації євразійських структур політичного, економічного й безпекового спрямування (СНД, ЄАЕС, ОДКБ) і протиставленні їх структурам євроатлантичної та європейської інтеграції.

1.2. Просторово-ієрархічні аспекти європейської безпеки

Оцінка змісту, стану і тенденцій європейської безпеки вимагає окреслення територіально-географічних меж європейського простору.

У широкому розумінні європейська безпека являє собою багатоплановий комплекс проблем, явищ і взаємозалежностей. У політичному та військовому відношенні європейські проблеми зазвичай не зводяться до суто географічного ареалу континентальної Європи.

Поняття Європи традиційно тлумачиться як географічна категорія, тобто як континентальний простір від Атлантики до Уралу та Південного Кавказу. В організаційному відношенні країни Європейського континенту представлені в організації Рада Європи, яка вважається єдиною регіональною міжнародною організацією із загальним членством. У сфері економічної та політичної інтеграції поняття «Європа» зазвичай застосовується для позначення сукупної території країн-членів Європейського Союзу, цілі і завдання якого полягають у побудові консолідованої взаємодії у політико-правовій, економічній, валютно-фінансовій та інших сферах, аж до рівня політичного союзу, який має перетворити міждержавне об'єднання на глибоко уніфіковану конфедерацію на засадах спільної відповідальності та субсидіарності.

У широкому сенсі у відносинах безпеки Європа розглядається як вузлова ланка й водночас як суміжна частина трансатлантичного та євразійського просторів. У сучасному вигляді трансатлантичний (або євроатлантичний) вимір європейської безпеки, витоки якого простежуються ще в коаліційних угодах та подіях Першої та Другої світових воєн, включає європейську географічну зону відповідальності НАТО (євроатлантичний

«стратегічний район») за участі США та Канади, позначений постійною політичною та військовою присутністю США.

Натомість євразійський просторовий вектор (як частина умовної «Великої Європи»), окрім країн, розташованих у географічних межах Європейського континенту, включає азійську частину колишнього СРСР. В політико-правовому відношенні цей вектор формалізується в діяльності низки організацій, створених його учасниками з числа пострадянських країн, включаючи СНД, ЄАЕС, ОДКБ.

Утім, в останні десятиліття прискорення глобалізації спричинило активізацію процесів різнопланової взаємодії країн пострадянського простору з Китаєм, Туреччиною, Іраном, Пакистаном, Індією та іншими країнами Азії. Ця тенденція дістала втілення в розширенні існуючих та створенні нових організацій з певним інтеграційним потенціалом (в т. ч. Організації економічного співробітництва¹, 1985 р.; Шанхайської організації співробітництва², 2001 р.; Організації тюркських держав³, 2009 р.). Така різновекторність зумовлює специфіку пострадянського простору як своєїрідної «євразійської ланки» між Європою і Євроатлантикою та різноманітними економічними асоціаціями, спільнотами й міждержавними об'єднаннями континентальної Азії та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Єдиною міжнародною структурою, яка включає всіх учасників «розширеного» європейського простору, залишається ОБСЄ у складі 57 держав-учасниць, до якої входять майже всі держави умовної глобальної «Півночі», окрім Японії, що має в ОБСЄ статус спостерігача. Натомість єдиною організацією з загальноєвропейським членством у суто географічному розумінні є Рада Європи, членство в якій мають 47 європейських країн.

1 Держави-члени: Білорусь, Індія, Іран, Казахстан, Киргизстан, Китайська Народна Республіка, Пакистан, Російська Федерація, Таджикистан, Узбекистан. Партнери по діалогу: Вірменія, Азербайджан, Єгипет, Камбоджа, Кагар, Кувейт, Лаос, Мальдіви, М'янма, Непал, Саудівська Аравія, Туреччина, ОАЕ, Шрі-Ланка.

2 Держави-члени: Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туреччина, Узбекистан. Угорщина та Туркменістан мають статус спостерігачів.

3 Держави-члени: Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туреччина, Узбекистан. Угорщина та Туркменістан мають статус спостерігачів.

1.3. Причини та ознаки кризового стану європейської безпеки

Серед головних передумов критичного розбалансування комплексу відносин європейської безпеки слід відзначити декілька факторів:

- відновлення російського військового потенціалу та повернення російського керівництва до планів геополітичного реваншу з метою перегляду результатів програшу у «холодній війні»;
- ослаблення домінування «колективного Заходу» як каркасу регіональної міжнародної системи;
- використання керівництвом РФ енергетичного важеля з метою заохочення бізнесових кіл та урядів європейських країн до поступок у сфері безпеки, включаючи визнання за Росією зони преференційних інтересів у пострадянському просторі.

Варто зазначити, що початку повномасштабної війни РФ проти України безпосередньо передувало висунення вимог РФ до США і НАТО, які передбачали надання політичних та військових гарантій безпеки Росії. Так, у висунутому РФ проекті російсько-американського договору (ст. 4) США пропонувалося взяти на себе зобов'язання «виключити [можливість] подальшого розширення НАТО у східному напрямі, відмовитися від прийому до альянсу держав, які раніше входили до СРСР», не створювати на їх території військові бази, не використовувати їх інфраструктуру для ведення будь-якої військової діяльності й не розвивати з ними двостороннього військового співробітництва».

У відповідному проекті угоди з НАТО РФ пропонувала Альянсу виключити подальше розширення НАТО, у т. ч. приєднання України, підтвердити, що РФ і НАТО не розглядають один одного як супротивників, керуються принципами рівної й неподільної безпеки, не створюють ситуацій, котрі могли б становити або бути розцінені як загрози для національної безпеки. При цьому Москва наполягала на виведенні всіх збройних сил і озброєнь з території країн, які вступили до Альянсу після 27 травня 1997 р., тобто до підписання Основного положення НАТО – Росія про взаємні відносини, співробітництво та безпеку, включаючи Польщу, Угорщину, Чехію, Болгарію, Лат-

вію, Литву, Естонію, Румунію, Словаччину, Словенію, Албанію, Хорватію, Чорногорію та Північну Македонію.

Російське керівництво розглядало орієнтацію українських владних кіл на набуття членства в НАТО як прямий виклик своїм геополітичним планам. В Стратегії національної безпеки РФ в редакції 2015 р. Україна розглядалася як об'єкт військово-політичного тиску з боку РФ та «довготермінове джерело нестабільності в Європі безпосередньо біля кордонів Росії».

Тому, виснувши ультимативні вимоги до США і НАТО, російське керівництво використало загострення відносин з Заходом як привід для початку повномасштабної війни проти України. Первісна мета війни, окрім захоплення частини території країни, полягала у насильницькій зміні влади в Києві та підпорядкуванні державної політики України контролю з боку Москви.

Внаслідок відновлення російського геополітичного ревізійнізму, перші ознаки якого почали виявлятися ще з 2003 р., система європейської безпеки зазнала численних порушень, аж до окупації частини території Грузії та України в 2008 і 2014 рр. та спроби повалення державної влади в Україні силовим шляхом у 2022 р.

Утім, зміст кризового стану європейської безпеки не вичерпується наслідками міжнародно-політичних криз 2014 і 2022 рр., безпосередньо спричинених агресією Росії проти України.

Важливе значення зберігає і такий чинник, як загострення внутрішніх протиріч у комплексі євроатлантичних інституцій, який ставить під сумнів союзницькі відносини та ефективність безпекових гарантій у межах НАТО. Дискусії про майбутнє НАТО загострилися від самого початку другого терміну президентства Д. Трампа, який неодноразово погрожував європейським країнам обмеженням ролі США в Альянсі, відмовою від традиційних зобов'язань, скороченням масштабів гарантій їх безпеки та навіть висуненням територіальних претензій, при чому, щодо Гренландії та Канади.

Російсько-українська війна, що триває, слугує наочним свідченням глибокої кризи європейської безпеки. Зосередження уваги на перспективах відновлення європейської безпеки та ста-

більності зумовлює потребу проаналізувати й систематизувати причини, які обумовили декларативність проголошених принципів європейського співробітництва, уможливили їх порушення та зумовили відсутність дієвих гарантій протидії агресії. Це потребує виявлення причин, які дозволяли російському керівництву ігнорувати правила міжнародної взаємодії у повсякденній практиці, обставин, що зумовили потурання російському експансіонізму з боку низки урядів європейських країн, а також неготовність урядових кіл багатьох країн надавати Україні повномасштабну військову підтримку в потрібних обсягах напередодні та в ході війни. У цьому сенсі видається очевидним, що перегляд засад європейської безпеки потребуватиме вироблення потужних механізмів превентивного розв'язання спорів на ранніх фазах визрівання конфлікту та стримування агресії на засадах колективної безпеки.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

2.1. Розширення трансатлантичних і європейських багатосторонніх інституцій

У період 1945–1991 рр. структурна модель європейської безпеки характеризувалась протистоянням двох потужних військово-політичних та економічних блоків – західного, на чолі зі США, та східного, під проводом СРСР. Конфронтація між ними підживлювалася гетерогенністю держав-антагоністів в формі протиставлення капіталізму та соціалізму, вільного ринку та планової економіки, ліберальних демократій та однопартійних комуністичних диктатур.

Військово-політичним фундаментом західного блоку був Північноатлантичний альянс. Західноєвропейський союз завжди виступав другорядною організацією і сприймався як «тіньове НАТО» й уособлення європейського прагнення до певної автономії від США. В економічно-політичному відношенні все більшу вагу набирав європейський інтеграційний проект. Важливу роль у політико-правовому та культурно-аксіологічному аспектах відігравали й інші інституції, зокрема Рада Європи. Східний блок юридично був оформлений у вигляді військово-політичної Організації Варшавського договору та Ради Економічної Взаємодопомоги.

Окрім того, деякі європейські країни через примхи географії та особливості історичної долі не входили до складу жодного з цих об'єднань, покладаючись на політику нейтралітету для забезпечення власної незалежності та суверенітету. Нейтральні країни (Швейцарія, Австрія, Швеція, Фінляндія та Ірландська Республіка), а також члени Руху неприєднання (СФР Югославія,

Кіпр і Мальта) мали проміжний статус між двома блоками, намагаючись підтримувати збалансовані відносини з обома принциповими опонентами.

Найбільш характерним позитивним результатом цієї політики стало скликання за ініціативи Фінляндії в 1973–1975 рр. Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі. Її мета полягала в забезпеченні розрядки міжнародної напруженості, стимулюванні політичного діалогу, зменшенні загрози військового протистояння та зміцненні безпеки на Європейському континенті. 30 липня – 1 серпня 1975 р. лідери європейських держав, а також США і Канади, підписали Гельсінкський Заключний акт НБСЄ, який декларував принципи непорушності кордонів та невтручання у внутрішні справи інших держав. Досягнуті угоди передбачали заходи зі зміцнення довіри у військовій сфері, нормалізацію умов співробітництва у галузі економіки, науки та захисту навколишнього середовища, гарантування прав людини. 19–21 листопада 1990 р. на Паризькій нараді глав держав та урядів країн-учасниць НБСЄ була підписана Паризька хартія для нової Європи, яка проголосила завершення «холодної війни».

Внаслідок інституціоналізації загальноєвропейського процесу на базі НБСЄ була створена Організація з безпеки і співробітництва в Європі (з 1995 р.), яка стала найбільшою в світі регіональною організацією, що опікується питаннями безпеки.

Суспільно-політичні процеси в східноєвропейських країнах радянського блоку та розпад СРСР у 1991 р. сприяли перегляду позицій урядів країн Центральної та Східної Європи, які після короткої перехідної фази нейтралітету виявили прагнення інтеграції до НАТО і ЄС.

3 жовтня 1990 р. відбулось возз'єднання Західної (ФРН) і Східної (НДР) Німеччини. 28 червня 1991 р. в Будапешті на 46-му засіданні Ради Економічної Взаємодопомоги було підписано Протокол про розформування цієї організації, а за кілька днів, 1 липня 1991 р. в Празі було підписано протокол про припинення діяльності Організації Варшавського договору. Ці рішення знаменували скасування формальних економічних та військово-політичних структур східного блоку.

8 грудня 1991 р. політичні лідери трьох республік-засновниць СРСР (Б. Єльцин від Росії, Л. Кравчук від України та С. Шушкевич від Білорусі) підписали так звану Біловезьку угоду, в якій заявили про припинення діяльності СРСР та створення Співдружності Незалежних Держав.

Розпад СРСР викликав насторожене ставлення на Заході. Адміністрація США та уряди країн Західної Європи прагнули ослабити Радянський Союз й сприяти лібералізації політичних режимів східного блоку, однак не передбачали геополітичного знищення свого опонента. З одного боку, вони побоювалися перевороту і приходу замість М. Горбачова прихильників «жорсткої лінії» на конфронтацію з Заходом. З іншого боку, їх лякала перспектива хаосу на пострадянському просторі та розповсюдження гігантських запасів зброї масового ураження, передусім – ядерної.

Насторожене ставлення західних політиків до можливих наслідків розпаду СРСР підживлювалося прикладом Югославії, де спроби сербського лідера С. Милошевича наприкінці 1980-х рр. зміцнити контроль над іншими республіками призвели до розпаду цієї країни, а його подальші наміри побудувати «велику Сербію» на її уламках спричинили серію воєн з численними жертвами в результаті бойових дій та етнічних чисток.

Спроби європейських країн врегулювати балканську кризу політичними методами виявилися невдалими. Й лише коли адміністрація США переконалася, що сербське керівництво не погодиться на будь-який розумний компроміс, США та Німеччина вдалися до переозброєння армії Хорватії та посприяли швидкій ліквідації республіки Сербська Країна в 1995 р.

У 1995–1996 рр. НАТО провело в Боснії та Герцеговині військову операцію «Навмисна сила», яка змусила керівництво Сербії підписати Дейтонські угоди й завершити Боснійську війну. При цьому сили НАТО діяли за згодою Ради Безпеки ООН згідно з резолюціями № 1031 (1995 р.) та № 1088 (1996 р.).

В 1999 р. НАТО провело військову операцію проти Союзної Республіки Югославія, яка призвела до завершення конфлікту в Косові (на той час автономний край СРЮ). Косово перейшло під

контроль сил НАТО, а згодом – ООН, і в лютому 2008 р. проголосило незалежність.

Важливим чинником формування нової моделі європейської безпеки стало створення Європейського Союзу на основі Маастрихтського договору від 7 лютого 1992 р. Процес європейської інтеграції, який розпочався 1951 р. зі створення Європейського співтовариства з вугілля та сталі, досягнув етапу формування міждержавного багатofункціонального об'єднання з єдиним внутрішнім ринком, гармонізованим законодавством, спільною валютою (введена в обіг 1 січня 2002 р.), спільним європейським громадянством і спільною зовнішньою та безпековою політикою (відповідно до положень Лісабонського договору 2007 р.).

У дискусіях з приводу формування нової моделі європейської безпеки значну роль відіграли вимоги країн-учасниць колишнього радянського блоку щодо набуття членства в НАТО і ЄС, які відображали небезпеку повернення Росії до імперської політики. Вступ до інших інституцій (Рада Європи) та участь в програмі НАТО «Партнерство заради миру» сприймалися ними лише як крок у напрямі до реалізації основної мети. Керівництво РФ з тих самих причин послідовно заперечувало плани розширення НАТО й критично ставилося до членства колишніх сателітів у цих організаціях, що унеможливлювало відновлення російської гегемонії у Східній та Центральній Європі.

Враховуючи домінуючий статус США у НАТО та традиційну роль американських гарантій безпеки для європейських країн, позиція США була визначальною. Після усунення радянської загрози США не поспішали анулювати свої гарантії, оскільки структури Альянсу дозволяли суттєво впливати на політику європейських держав-членів. Утім, останні також не прагнули позбутись американської безпекової парасольки, адже такий стан справ дозволяв заощаджувати значні кошти й спрямовувати їх на забезпечення соціальних гарантій власного населення.

У першій половині 1990-х рр. американські урядові кола визнали розширення НАТО раціональним кроком у дусі реалістичного курсу на зміцнення американської гегемонії в Європі та в світі. У Вашингтоні побоювалися перетворення ЄС на конкуру-

ючу зі США наддержаву, тож хоча розширення НАТО офіційно пояснювалося потребами заповнити вакуум безпеки у Східній і Центральній Європі й стабілізувати нові демократичні держави, основною метою цієї політики було збереження політичного контролю над країнами Західної Європи. Опоненти розширення НАТО, які вказували на відсутність військової загрози з боку Росії і вимагали збереження територіального status quo (чи, навіть, розпуску Альянсу), зазнали поразки. Російські аргументи також не були взяті до уваги. Все, чого зміг добитися Б. Єльцин, – це обіцянки У. Клінтона відкласти розширення НАТО на період після 1996 р., аби не заважати перспективам його повторного обрання на посаду президента РФ.

Так само міркуваннями розширення свого впливу, інтеграції нових ринків, збільшення своєї ваги на міжнародній арені керувалися й уряди країн ЄС, приймаючи рішення про експансію на схід, хоча в офіційних документах йшлося про прагнення до миру, економічного процвітання, стабільності, захисту прав людини й зміцнення демократії на основі спільних цінностей та інтересів.

Процес європейської та євроатлантичної інтеграції був паралельним та супроводжувався конкуренцією між США та державами «старої Європи» за вплив на нових членів НАТО і ЄС. Зокрема, в лютому 2003 р., коли Польща та інші країни-кандидати в члени ЄС підтримали вторгнення США в Ірак, розчарований цим президент Франції Ж. Ширак, який виступав проти цього рішення, звинуватив нових членів ЄС в «інфантильності» та «безвідповідальності». Застерігаючи, що така проамериканська позиція може бути «небезпечною», оскільки рішення щодо членства ще не було ратифіковано, Ж. Ширак заявив, що «вони себе погано поводять» і взагалі, щойно «прогавили чудову нагоду промовчати».

Суто хронологічно перше розширення НАТО, і тоді ще ЄЕС, відбулося наприкінці «холодної війни» внаслідок возз'єднання Німеччини (3 жовтня 1990 р.), коли територія колишньої НДР була включена до складу ФРН. 1 листопада 1993 р. було формально створено Європейський Союз, а вже 1 січня 1995 р. до нього

приєднались Австрія, Фінляндія і Швеція (громадяни Норвегії та Швейцарії на референдумах проголосували проти вступу). 15 березня 1999 р. Польща, Угорщина і Чехія, а 29 березня 2004 р. – Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія стали членами НАТО. 1 травня 2004 р. Кіпр, Естонія, Литва, Латвія, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія увійшли до складу ЄС. 1 січня 2007 р. внаслідок чергових хвиль розширення до ЄС вступили Болгарія і Румунія, та 1 липня 2013 р. – Хорватія. 31 січня 2020 р. Велика Британія вийшла зі складу ЄС.

Внаслідок продовження розширення НАТО 1 квітня 2009 р. його членами стали Албанія і Хорватія, 5 червня 2017 р. – Чорногорія, 27 березня 2020 р. – Північна Македонія. Членами НАТО стали також Фінляндія (4 квітня 2023 р.) та Швеція (7 березня 2024 р.), які після широкомасштабної агресії РФ проти України відмовились від політики військового неприєднання. Ті ж європейські країни, які з різних причин вирішили не приєднуватися до НАТО і ЄС на правах повноцінних членів, різною мірою інтегровані з цими інституціями відповідно до своїх обставин, і за суттєвої зміни політичних умов можуть переглянути свій статус, як це продемонстрував приклад Швеції та Фінляндії.

Як це не парадоксально, експансія на схід супроводжувалася військовим ослабленням НАТО і організаційним – ЄС. Після терористичної атаки 11 вересня 2001 р. на США європейські члени Альянсу (за винятком Туреччини і Греції) поступово перелаштували свої армії від завдань ведення повномасштабної конвенційної війни в Європі до спроможності провадити антипартизанські операції на світовій периферії, що означало суттєве зменшення кількості особового складу та важкого озброєння (танків, літаків, гармат тощо). Постійно скорочувалося й фінансування збройних сил. Переважна більшість членів НАТО ігнорувала вимогу спрямовувати 2% ВВП на цілі оборони. Половина наявної техніки перманентно перебувала в небоєздатному стані, а запасів боеприпасів на складах вистачило б хіба на декілька тижнів активних бойових дій. Ще гіршою була ситуація з виробничими потужностями підприємств ВПК, які за відсутності за-

мовлень або банкрутували, або переходили на випуск цивільної продукції. Приміром, Велика Британія, яка свого часу була піонером танкобудування, взагалі втратила цю галузь, а Німеччина і Франція зберегли потужності лише для дрібносерійного виробництва.

Так само і ЄС, попри три десятиліття організаційного «ущільнення», запровадження посади Високого представника ЄС з питань зовнішньої політики та безпеки, створення автономних структур оборонного планування та тривалий досвід розбудови спільної зовнішньої та безпекової політики, перебирання на себе функцій Західноєвропейського союзу (офіційно припинив діяльність у 2011 р.), ухвалені стратегії безпеки та оборони й детально розписані юридичні компетенції і повноваження, так і залишився забюрократизованою структурою без власних збройних сил, що здатна лише координувати співробітництво у військовій сфері.

Оскільки переважна більшість членів ЄС входять також і до НАТО, у безпековій сфері вони покладаються, передусім, на Північноатлантичний альянс. 29 жовтня 2024 р. Європейський Союз і НАТО, погоджуючись із необхідністю стратегічного партнерства, зокрема в контексті повномасштабної російської агресії проти України, вирішили створити нову робочу групу високого рівня для посилення співпраці.

Інституційна слабкість ЄС і НАТО та їх повна залежність від США в безпекових питаннях доповнювалися неефективністю стратегічного бачення. Аналіз стратегічних та безпекових концепцій Північноатлантичного альянсу (після 1991 р.) і Європейського Союзу (після 2003 р.) засвідчує наявність у цих документах низки таких аспектів, як: визнання загрози міжнародного тероризму, піратства та організованої злочинності, потреба захисту прав людини, забезпечення сталого розвитку і ліквідації бідності, необхідність боротьби зі змінами клімату, деградацією навколишнього середовища та пандеміями, засудження сексуального насильства в зонах конфліктів як засобу залякування, підтримка програми «Жінки, світ та безпека», – окрім застережень щодо відновлення імперської політики Росії. Натомість

Російська Федерація впродовж першої чверті ХХІ ст. провела кілька масштабних армійських реформ, вклавши у збройні сили понад 1 трлн доларів, створила масштабну мережу агентів впливу на Заході й потужну машину пропаганди як знаряддя гібридних операцій.

Слід також вказати на схильність лідерів держав-членів НАТО і ЄС до «умиротворення» Росії замість створення засобів стримування. Відмова надати «План дій щодо членства» в НАТО Україні та Грузії в 2008 р. відкрила шлях для російської агресії проти цих країн. Після нападу РФ на Грузію 8 серпня 2008 р. створена ЄС спеціальна міжнародна комісія з розслідування обставин війни на Південному Кавказі на чолі з Х. Тальявіні звинуватила жертву агресії в початку війни, а США невдовзі оголосили політику «перезавантаження» відносин з Росією.

Після анексії Криму в 2014 р. Європейський Союз і США знову не запровадили жодних серйозних санкцій проти РФ, лише дещо зменшивши обсяги технічного співробітництва і торгівлі. Керуючись гаслом «Wandel durch Handel» («зміни через торгівлю»), Німеччина оголосила про початок реалізації «суто комерційного проєкту» Північний потік-2, хоча Польща і країни Балтії прямо застерігали від цього кроку, порівнюючи його з укладанням пакту Молотова-Ріббентропа. Фактично кожний агресивний випадок з боку Москви в ХХІ ст. не лише не зустрічав серйозного опору, але й спричиняв поступки з боку Заходу, які могли сприйматися як винагорода. За цих обставин прямий виклик Росії системі європейської безпеки та домінуванню США у трансатлантичному регіоні виглядав неминучим й ставав лише питанням часу.

2.2. Вплив анексії Криму і військового конфлікту на Донбасі на стан європейської безпеки

Агресія РФ проти України в лютому-березні 2014 р. стала тригером глибокої кризи європейської безпеки. Анексія Криму й подальше політичне й військове втручання РФ на Донбасі були прямим порушенням засадничих міжнародних договорів – від

Статуту ООН, Гельсінкського Заключного акту 1975 р. і низки багатосторонніх угод з питань безпеки до двосторонніх договорів між РФ та Україною.

Дії російського керівництва символізували не тільки руйнування договірно-правових основ російсько-українських відносин, але й порушення засадничих принципів загальноєвропейського співробітництва у сфері міжнародної безпеки. Серед основних багатосторонніх і двосторонніх документів, які були грубо порушені актом російської агресії, найважливіше значення мали:

– Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р., підписаний США, Великою Британією, Російською Федерацією (за підтримки з боку Франції та КНР). Меморандум мав забезпечувати суверенітет і територіальну цілісність України в обмін на знищення її ядерного потенціалу. У другому пункті меморандуму держави-підписанти підтверджували «зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використанням проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином, згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй»;

– Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р.;

– Угода щодо базування Чорноморського флоту РФ на території України;

– Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон 2003 р.

Статус Росії як члена Ради Безпеки ООН обумовив неефективність використання механізмів ООН для протидії агресії, адже РФ блокувала обговорення та ухвалення будь-яких рішень з цього приводу. Окрім цього, український прецедент поставив під сумнів процес нерозповсюдження ядерних озброєнь й прискорив гонку озброєнь.

Російська зовнішньополітична пропаганда обґрунтовувала агресивні дії в Криму та Донбасі посиленням на захист «прав ро-

сійськомовних співвітчизників», включаючи надання їм права висловити свій вибір через референдуми.

Прецедент подій 2014 р. в Україні продемонстрував успішне застосування гібридних методів агресії, які потенційно можуть бути застосовані проти інших країн Європи. Приєднання Криму до РФ стало демонстрацією повторення того ж способу, який використовувався під час приєднання нових територій до СРСР, зокрема включення держав Прибалтики та Бессарабії у 1940 р.

Агресія РФ проти України продемонструвала небезпечний прецедент штучного загострення й цілеспрямованого використання/стимулювання сепаратистських рухів, який потенційно може послугувати прикладом для дестабілізації в ряді регіонів європейських країн, включаючи Закарпаття і Буковину (Україна), Трансильванію (Румунія), Воеводину (Сербія), Епір (Греція), Тетово (Македонія).

Утім, у 2014 р. країни ЄС і НАТО не спромоглися сформулювати адекватну реакцію на відновлення російської загрози. З одного боку – через сподівання на безпекові гарантії від США, з іншого – через бізнес-інтереси, пов'язані насамперед з використанням російських енергоносіїв. Тому реакція на гібридні загрози з'явилася у документах зовнішньої та безпекової політики ЄС із суттєвим запізненням. У Спільному рамковому документі Європейського парламенту і Ради від 2016 р. гібридні загрози визначалися як «поєднання ... традиційних і нетрадиційних методів (тобто дипломатичних, військових, економічних, технологічних), які можуть скоординовано використати держави чи недержавні суб'єкти для досягнення конкретних цілей, залишаючись на рівні нижче порогу формально оголошеної війни».

У доповіді Європейського парламенту «Протидія гібридним загрозам: Співпраця ЄС-НАТО» від березня 2017 р. відзначалося, що «поняття гібридної загрози наповнилося змістом відносно дій РФ в Україні та операцій ІДІЛ далеко за межами Сирії та Іраку». З цього випливає, що європейці визнали Росію джерелом гібридних загроз, а також відповідальність РФ, як і ІДІЛ, за терористичну діяльність. При цьому в питаннях захисту від гібрид-

них загроз з боку РФ країни ЄС вважали за доцільне покладатися на НАТО.

До терористичних актів на території ЄС, у яких підозрювали РФ, належали вибухи на складах боєприпасів у Чехії (2014 р.) та отруєння агентами російської розвідки британських громадян – колишнього співробітника ГРУ С. Скрипаля і його доньки Юлії в англійському місті Солсбері (2018 р.). Серед методів підривної діяльності відзначалися операції з формування проросійського лобі в середовищі європейських політиків, надання фінансової допомоги радикальним політичним силам, які симпатизують Москві. Широкою розголосу набули факти російської фінансової допомоги французькій партії «Національний фронт» на чолі з М. Ле Пен. Як виявилось, стосовно подій в Україні у 2014 р. серед європейців панували індивідуальні настрої, хоча сильне враження на настрої європейців справило збиття 17 липня 2014 р. у небі над Донеччиною літака авіакомпанії Malaysia Airlines, що виконував пасажирський рейс МН-17 із Нідерландів до Малайзії.

Переважаюча більшість країн світу та провідні міжнародні організації не визнали анексію Криму й засудили інтервенцію на Донбасі. Країни ЄС і НАТО підтримали багатосторонній переговорний процес з метою зупинення війни на Сході України. Лідери держав ЄС ухвалили «Висновки Європейської Ради щодо ситуації в Україні» від 1 вересня 2014 р., в яких рішуче засуджувалася «нелегальна анексія Криму, ... проникнення бійців та зброї з території РФ у Східну Україну, а також агресія російських збройних сил на українську територію». Резолюція Європарламенту від 10 червня 2015 р. «Про відносини між ЄС і Росією» констатувала неможливість вважати Росію стратегічним партнером та потребу докорінного перегляду відносин з РФ. Резолюція закликала держави Європи зайняти по відношенню щодо Москви спільну жорстку позицію на основі невизнання анексії Криму й засудження збройного конфлікту на Донбасі. Резолюція закликала до найшвидшого створення енергетичного союзу з метою сприяння взаємодопомозі між державами-членами ЄС.

Однак загалом Об'єднана Європа виявила неготовність сформулювати послідовну відповідь на геополітичний виклик

з боку РФ. Аж до початку повномасштабної агресії РФ проти України в 2022 р. дії Кремля не сприймалися як реальна підстава для перегляду системи європейської безпеки. Побоюючись вступати у відкритий військовий конфлікт з ядерною державою, європейці переважно обмежувалися висловленням політичних оцінок та застосуванням санкцій проти окремих галузей економіки, банків, фізичних і юридичних осіб РФ, не зачіпаючи імпорт енергоресурсів. Навіть у 2025 р. Європа продовжувала купувати російський газ у значних обсягах.

У 2016 р. було схвалено Глобальну стратегію ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки, в якій визнавала-ся пряма загроза безпеці європейського проекту, який «приніс безпрецедентний мир, процвітання і демократію». В документі було визнано стан «екзистенціальної кризи всередині та за межами Європейського Союзу». В якості ознак кризового стану були відзначені «порушення Європейської системи безпеки на схід від наших кордонів», розповзання насильства і тероризму в країнах Північної Африки та Близького Сходу, посилення аналогічних загроз для країн Європи. Визнаючи залежність внутрішньої безпеки європейського простору від збереження миру поза межами ЄС, стратегія засуджувала порушення миру і стабільності в Європі, нехтування Росією міжнародного права, дестабілізацію ситуації в Україні та деструктивний вплив затяжних конфліктів у регіоні Чорного моря. Утім, розглядаючи ці чинники як виклик основам Європейської системи безпеки, стратегія визначала, що продовження відносин з Росією є одним зі стратегічних завдань ЄС. При цьому висловлювалися сподівання, що єдиний послідовний підхід до Росії сприятиме поверненню Москви до визнання норм міжнародного права і принципів, визначених у документах загальноєвропейського процесу, які були покладені в основу Європейської системи безпеки.

Отже, позиція політичного керівництва держав ЄС полягала у невизнанні незаконної анексії Криму, засудженні дестабілізації Східної України, намірі сприяти «підвищенню стійкості» східних країн-сусідів ЄС та заохоченні їх права «вільно визначати міру зближення з ЄС». Водночас стратегія ЄС визнавала стан

взаємозалежності між ЄС та Росією, що зумовлювало потребу продовжувати взаємодію, «обговорювати розбіжності та співпрацювати у тих випадках, коли наші інтереси перетинаються». Окрім загальних аспектів зовнішньої політики, рамки взаємодії з РФ мали включати зміни клімату, співробітництво в Арктиці, морську безпеку, освіту, дослідження та прикордонне співробітництво. У рамках співпраці з Росією політичне керівництво держав ЄС сподівалося використовувати Раду Європи та ОБСЄ як пан'європейську організацію, що має трансатлантичні зв'язки та виступає як «основа європейської системи безпеки».

2.3. Трансформація політики НАТО в умовах російської агресії проти України (2014–2021 рр.)

Пряма агресія Росії проти України, яка розпочалася в 2014 р., негативно вплинула на безпекову ситуацію в Європі й сприяла руйнації заснованого на правилах міжнародного порядку. Протиправні й неспровоковані агресивні дії РФ проти України стали потужним імпульсом до переосмислення ролі й перспектив розвитку Організації Північноатлантичного договору, насамперед щодо необхідності зміцнення оборонного потенціалу НАТО, уточнення спектра безпекових завдань, зокрема щодо посилення оборони кордонів та національної критичної інфраструктури держав-членів. Альянс продовжив свою трансформацію, акцентуючи увагу на зміцненні силового потенціалу при вирішенні ключових безпекових завдань. Держави-члени НАТО рішуче засудили незаконну та нелегітимну анексію Криму Росією й запевнили, що ніколи її не визнають. Так само НАТО засудила російську агресію і дестабілізуючі дії на сході України та у Чорноморському регіоні.

В умовах загострення безпекової ситуації в Європі стратегічними пріоритетами НАТО були визначені стримування та оборона, а також поширення стабільності й зміцнення безпеки поза межами території НАТО. Це зумовило певну активізацію відносин НАТО з країнами-партнерами на східному та південному флангах.

Трансформація НАТО та формування його політики після 2014 р. супроводжувались певними розбіжностями всередині Альянсу та загостренням питання політичного лідерства. Важливою темою дискусії стала проблема застосування статті 5 Вашингтонського договору. Її дотримання ускладнювалось значним розширенням кількості країн-членів НАТО та різними підходами щодо тлумачення загроз безпеці. Почали з'являтися сумніви, чи зможе Альянс у разі збройного нападу на одного із союзників адекватно відреагувати через потребу використання складного консенсусного механізму ухвалення рішень.

За часів першої адміністрації президента США Д. Трампа розпочалася ерозія євроатлантичних зв'язків між європейськими країнами НАТО та США, що призводило до збільшення напруженості всередині Альянсу, насамперед, у питаннях лідерства США, нерівномірності витрат членів НАТО на оборону, залежності зовнішньої політики країн Центрально-Східної Європи від позиції та підтримки Вашингтону. Деякі країни НАТО демонстрували підходи, що прямо суперечили єдності Альянсу. Так, Туреччина для зміцнення власної протиповітряної оборони придбала російські ЗРК С-400, що викликало негативну реакцію партнерів по НАТО. Угорщина, всупереч позиції інших країн-членів Альянсу, систематично блокувала діяльність Комісії Україна–НАТО, переслідуючи власні егоїстичні цілі стосовно українсько-угорських відносин. Не втратив гостроти і грецько-турецький конфлікт, пов'язаний з проблемами Кіпру та морських кордонів у Східному Середземномор'ї.

Прагнення НАТО розвивати партнерство з Росією не утримало російське керівництво від повернення до реваншистської агресивної політики, яка супроводжувалась силовим тиском і збройними нападами на інші держави. Стало очевидним, що прагнення НАТО нейтралізувати загрозу з боку РФ шляхом діалогу та особливого партнерства, у тому числі через механізми Основоположного акту НАТО – Росія (1997 р.) та Постійної спільної ради НАТО – Росія, виявилися марними. Постійні публічні запевнення, що Альянс не розглядає РФ як ворога і завжди готовий до діалогу з Кремлем, сприймалися російським ке-

рівництвом як слабкість і лише надавали впевненості у власній безкарності.

Російська агресія проти України актуалізувала необхідність посилення військових спроможностей Альянсу. Починаючи з Уельського саміту 2014 р., країни-члени НАТО ухвалили низку рішень, зокрема щодо необхідності підвищення витрат на оборону до рівня 2% від ВВП держав-членів та зміцнення бойового потенціалу об'єднаних збройних сил. Разом з тим, у багатьох країнах НАТО збільшення оборонних видатків до необхідного рівня відбувалося надто повільно. Незважаючи на деяке посилення оборонних спроможностей східного флангу НАТО, недостатність військового потенціалу багатьох держав-членів стала серйозною проблемою, особливо на тлі нарощування військових можливостей РФ, яка відкрито демонструвала свої агресивні та реваншистські наміри, у тому числі і по відношенню до окремих країн-членів НАТО.

Рішення самітів НАТО після 2014 р. постійно підтверджували політику відкритих дверей Альянсу і зазначали, що жодна третя сторона не має права голосу у цьому процесі. Стосовно України звучали запевнення, що рішення Бухарестського саміту 2008 р. є чинним, й відтак Україна колись, у невизначеному майбутньому, зможе доєднатися до Альянсу. Водночас євроатлантичні перспективи України, як і деяких інших країн, що прагнуть вступу до НАТО, не знаходили свого чіткого і однозначного підтвердження на практиці. Відносини Україна–НАТО у цей час не набули достатньої ефективності через небажання урядів країн-членів Альянсу провокувати Росію. Найбільше, чого досягла Україна, – це надання їй статусу партнера НАТО з розширеними можливостями у 2020 р. Військова допомога від Альянсу, зокрема в рамках Комплексного пакета допомоги, носила обмежений характер. Загалом у період 2014–2021 рр. діяли обмеження і заборони на постачання до України озброєнь і військової техніки, які були запроваджені адміністрацією президента США Б. Обами та урядом ФРН А. Меркель.

Аналіз загроз, з якими Альянс стикався протягом останнього десятиліття, демонструє потребу суттєвого вдосконалення стан-

дартів бойової готовності військ. Так само потребує перегляду Морська стратегія НАТО, яка була прийнята в 2011 р. Зазначена стратегія не відображала змін, що відбулися у безпековому середовищі, у тому числі в морській сфері. Перегляду та оновлення вимагають такі напрями морської діяльності, як: чітке визначення загроз, викликів та пріоритетів морської діяльності НАТО; посилення позицій стримування НАТО на морі; протидія гібридним загрозам на морі; забезпечення безпеки міжнародного судноплавства тощо. Альянс не спромігся сформулювати чітку стратегію безпеки для Чорноморського регіону, який протягом останнього десятиліття перетворився на сферу домінуючого впливу Росії, що здійснює агресивні дії по відношенню до своїх сусідів та регулярно порушує норми міжнародного морського права.

2.4. Реакція Європейського Союзу на російську агресію проти України протягом 2014–2021 рр.

21 березня 2014 р. у Брюсселі лідери України та ЄС підписали політичну частину Угоди про асоціацію. 27 червня 2014 р. у ході засідання Європейської ради президентом України та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 країн-членів ЄС було підписано інші частини Угоди про асоціацію. Ці події відбувалися на фоні російської агресії проти України, окупації Криму та окремих районів Луганської і Донецької областей. У цій ситуації окремі держави-члени ЄС не поспішали ратифікувати Угоду. Нідерланди зробили це останніми у червні 2017 р., й лише після консультативного референдуму, який відбувся 6 квітня 2016 р. 61% виборців, що взяли участь у референдумі в Нідерландах, проголосували проти затвердження Угоди, що зумовило набуття чинності Угоди про асоціацію між ЄС та Україною з низкою застережень.

Розділ Угоди про асоціацію «Торгівля та питання, пов'язані з торгівлею» мав розпочати дію ще наприкінці 2014 р., але через протидію Росії запуск зони вільної торгівлі було відкладено до проведення тристоронніх консультацій Україна – ЄС – Росія.

Під тиском з боку ФРН Європейський Союз пішов на безпрецедентний крок, погодившись на ці консультації. Такі поступки РФ відображали нерозуміння керівництвом ЄС справжньої мети російської агресії проти України і сподівання, що з російською владою можна домовитися дипломатичним шляхом. Ці ілюзії зникли досить швидко, і 27 квітня 2015 р. на саміті Україна – ЄС було наголошено на необхідності початку роботи зони вільної торгівлі між Україною та ЄС з 1 січня 2016 р. Згодом, 1 вересня 2017 р., Угода про асоціацію набула чинності у повному обсязі.

Ще до набрання чинності Угоди про асоціацію ЄС запровадив для України режим автономних торговельних преференцій – одностороннє (з боку ЄС) скасування ввізних мит, яке стосувалося 94,7% від усього обсягу промислових товарів та 83,4% сільськогосподарських товарів і харчової продукції, які ЄС імпортував з України. На погляд ЄС, це рішення стало конкретним і відчутним заходом підтримки України, додаткова економічна вигода від якого для України сягала близько 500 мільйонів євро на рік, з яких майже 400 мільйонів євро припадало на сільськогосподарський сектор.

Російська агресія проти України, яка розпочалась у 2014 р., а також підписання і ратифікація Угоди про асоціацію жодним чином не вплинули на позицію ЄС щодо перспективи членства України в Європейському Союзі. Про перспективу членства України в ЄС в Угоді про асоціацію не згадується. При цьому керівництво ЄС принципово уникало обговорення можливості повноправного членства України в цьому об'єднанні. Серед держав-членів ЄС теж не було консенсусу щодо перспектив європейської інтеграції України. Уряд Німеччини рішуче заперечував можливість членства України в ЄС.

17 березня 2014 р. Рада закордонних справ ЄС засудила референдум у Криму й запровадила комплекс обмежувальних заходів щодо 21 посадової особи, причетної до дій, що містять загрозу територіальній цілісності України. 23 червня 2014 р. Рада ЄС ухвалила заходи щодо реалізації політики ЄС у відповідь на анексію Криму. Обмежувальні заходи містили заборону на продаж, постачання, передачу або експорт товарів і технологій в ряді

секторів (транспорт, телекомунікації, енергетичний сектор, пошук, розвідка та видобуток нафти, газу та мінеральних ресурсів). Зазначені санкції застосовувалися виключно проти осіб і підприємств, які були пов'язані з окупацією Криму, і не поширювалися на всю Російську Федерацію. Така реакція ЄС видається досить дивною, адже важко уявити, що від самого початку кримські події і подальше російське вторгнення на Сході України відбувалися без участі і схвалення президента РФ та його оточення. Ситуація змінилася лише після збиття пасажирського літака Malaysia Airlines (рейс МН-17) і загибелі громадян ЄС. Нові санкції обмежували доступ певних російських банківських установ до первинних та вторинних ринків капіталу ЄС, вводили заборону на експорт та імпорт зброї, а також на експорт товарів подвійного призначення. Були заборонені прямий чи опосередкований продаж, постачання, передача або експорт технологій, придатних для глибоководної та арктичної розвідки і видобутку нафти. Загалом санкційна політика ЄС, спрямована проти Росії, була досить пасивною і не змогла вплинути на загарбницькі наміри РФ.

Європейський Союз надавав підтримку Україні за допомогою ряду механізмів, серед яких на окрему увагу заслуговує макрофінансова допомога (МФД). МФД – це форма фінансової допомоги країнам-партнерам ЄС, які переживають кризу платіжного балансу. МФД розроблена для країн, географічно, економічно та політично близьких до ЄС. До них належать: країни-кандидати на членство в ЄС та потенційні кандидати; країни, що межують з Європейським Союзом, на які поширюється Європейська політика сусідства; а також, за певних обставин, інші треті країни. Мета МФД полягає у відновленні у країні-реципієнті фінансової стабільності й водночас – у заохоченні економічних змін і структурних реформ. МФД є доповненням до фінансування Міжнародного валютного фонду і виступає заходом екстреної допомоги, який не призначений для надання регулярної фінансової підтримки економічного та соціального розвитку. МФД надається траншами з прив'язкою до виконання умов, спрямованих на зміцнення макроекономічної та фінансової стабільності. Ці умови, як правило, зосереджуються на управлінні державними

фінансами та фіскальній реформі, але можуть також торкатися й інших сфер. Протягом 2014–2020 рр. ЄС надав Україні 3,8 мільярда євро у вигляді кредитів МФД. Ця сума макрофінансової допомоги була найбільшою, яку ЄС виділяв будь-якій одній країні-партнеру. Кошти використовувалися для поліпшення платіжного балансу і забезпечення бюджетних потреб України.

Для багатьох українців можливість вільно подорожувати Європою стала символом справжнього досягнення політики європейської інтеграції. 27 травня 2014 р. Європейська Комісія затвердила четверту доповідь про прогрес України з виконання Плану дій щодо лібералізації візового режиму ЄС для громадян України. Зазначений документ констатував, що Україна виконала всі вимоги першої (законодавчої) фази Плану дій. Відповідно, Комісія рекомендувала перехід до другої (імплементаційної) фази виконання Плану дій. Після всіх узгоджень безвізовий режим між Україною та ЄС запрацював з 11 вересня 2017 р. Рішення стосовно макрофінансової допомоги і лібералізації візового режиму ухвалювалися ЄС з урахуванням скрутної ситуації, яка склалася в Україні з початку 2014 р. й були справжнім проявом підтримки української держави.

Відколи Росія здійснила незаконну анексію Криму і почала агресію на сході України у 2014 р., НАТО і ЄС підтримували суверенітет і територіальну цілісність України та залишалися найвідданішими союзниками української держави. Водночас заходи, реалізовані НАТО після 2014 р. зі стримування РФ як потенційного агресора та забезпечення колективної оборони, мали частковий характер та обмежену результативність. Стимування РФ виявилось неефективним, адже не відвернуло початок кривавої війни РФ проти України в 2022 р. Не мали успіху й дипломатичні зусилля та санкції ЄС.

Агресивні дії РФ сприяли руйнуванню міжнародного порядку, ослабляючи роль міжнародних інституцій та розхитуючи норми міжнародного права. Керівництво РФ прагне підірвати єдність держав-членів ЄС і НАТО, вдаючись до погроз на адресу країн, які найактивніше підтримують Україну в протидії російській агресії. Гарантувати власну безпеку в осяжній перспективі

Україна може лише завдяки повноправному членству в НАТО і ЄС. Тільки за цієї умови можна сподіватися, що ці потужні міжнародні гравці можуть піти на пряму конфронтацію з РФ заради захисту України. Однак в умовах, коли членство в ЄС і НАТО залишається для України віддаленою й непевною перспективою, Україна має підтримувати сили оборони, спроможні вирішувати завдання захисту української території від збройного нападу.

В умовах війни завдання української дипломатії визначають забезпечення бойового потенціалу та спроможності Збройних Сил України і мобілізація зовнішньої військової та фінансової допомоги. Безумовно, сучасні та боездатні Збройні Сили України дорого коштуватимуть українському бюджету, особливо з урахуванням потреб післявоєнної відбудови України. Проте нехтування безпековими питаннями на користь економічних міркувань є вочевидь помилковим рішенням. За таких обставин важливого значення набуватиме роз'яснювальна робота серед населення. Особливу увагу варто приділяти забезпеченню прозорості оборонних витрат і запобіганню корупції в усіх складових сектору безпеки та оборони України.

РОЗДІЛ 3

ЦІЛІ ТА ІНТЕРЕСИ ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВ ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО РЕГІОНУ У ВІДНОСИНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Еволюція підходу та суперечності в позиції США щодо російсько-української війни

В еволюції підходу США до російсько-української війни доцільно виокремити три ключові періоди, кожен з них характеризується як суттєвими змінами стратегічних пріоритетів і рівня залученості Сполучених Штатів, так і елементами наслідування попередньої політики.

Перший період (лютий 2014 р. – січень 2022 р.) охоплює політику другої адміністрації Б. Обама (2013–2017 рр.), першу каденцію Д. Трампа (2017–2021 рр.) та початковий етап президентства Дж. Байдена – до моменту повномасштабного вторгнення РФ.

Другий період (лютий 2022 р. – січень 2025 р.) – з моменту повномасштабного нападу РФ та до завершення каденції Дж. Байдена.

Третій період (з січня 2025 р.) розпочинається з повернення Д. Трампа до Білого дому.

Перший період (лютий 2014 р. – січень 2022 р.). Російська агресія проти України в лютому 2014 р. стала відкритим актом системної атаки РФ на ліберальний міжнародний порядок та післявоєнну архітектуру європейської безпеки. Вона започаткувала тривалий гібридний конфлікт на території України, який із різною інтенсивністю тривав до лютого 2022 р. Ця агресія призвела до демонтажу моделі «прагматичної співпраці» між Заходом та Росією, яку просувала перша адміністрація Б. Обама; остаточно спростувала ідею можливості поступової демократизації Росії через її інституційну інтеграцію до західних політичних та еко-

номічних структур; а також продемонструвала хибність системної недооцінки ревізійністських амбіцій Російської Федерації.

На тлі відсутності стратегії стримування РФ після війни в Грузії, російська агресія в Україні змусила адміністрацію Б. Обами діяти в режимі реактивного кризового управління. За таких умов Вашингтон реагував на вже здійснений акт агресії та її поетапну ескалацію. У сформованій конфігурації Росія визначала темп, форму та межі конфлікту.

Базову логіку підходу Білого дому до Росії, України та російсько-української війни можна сформулювати у двох взаємопов'язаних тезах. По-перше, Україна є ключовим інтересом для Росії, але не для США, і тому Росія завжди матиме перевагу в ескалації конфлікту. По-друге, Україна, яка не є членом НАТО, залишатиметься вразливою до військового домінування Росії незалежно від дій Вашингтону. У межах цієї логіки Москва розглядалася як актор, готовий приймати на себе вищий рівень ризику ескалації задля захисту того, що вона вважає своїми «життєво важливими інтересами». Натомість Вашингтон послідовно виходив із пріоритету уникнення прямого військового зіткнення з Росією. Така асиметрія у готовності до ризику та у стратегічній оцінці важливості України для обох сторін була концептуалізована в експертному середовищі як російське «домінування в ескалації» у межах так званої «доктрини Обами».

У цьому контексті адміністрація Б. Обами, як і більшість західних союзників, виходила з тези про відсутність військового вирішення конфлікту, що де-факто виконувало сигнальну функцію для Кремля, окреслюючи межі допустимої західної залученості: США не вступатимуть у пряме військове протистояння з Росією через «українську кризу».

Відкинувши військову опцію, Вашингтон дотримувався політики «стратегічного терпіння» (закріплена в Стратегії національної безпеки 2015 р.), яка полягала в поступовому накопиченні політичних, економічних та репутаційних витрат, здатних у середньо- та довгостроковій перспективі перевищити потенційні геополітичні вигоди від агресії проти України. За цією логікою подальша ескалація з боку Росії мала трансформуватися у

стратегічну поразку, визначену не військовим розгромом, а погіршенням її міжнародного становища, ослабленням економічного потенціалу та зростанням міжнародної ізоляції. Відповідно, основна ставка робилася на дипломатичне вирішення конфлікту, а головними інструментами стримування та тиску вважалися санкції, міжнародна ізоляція Росії та збереження трансатлантичної єдності.

США запровадили (у березні/липні 2014 р.) низку адресних і секторальних санкцій проти Росії, які заклали правову основу для застосування обмежувальних заходів щодо фізичних і юридичних осіб, безпосередньо причетних до анексії Криму та збройної агресії на сході України. У грудні 2014 р. було додатково запроваджено повну заборону на торгівлю, інвестиційну діяльність і надання послуг, пов'язаних із тимчасово окупованим Кримом. Водночас максимально жорсткі економічні інструменти – відключення банків РФ від системи SWIFT (крок, який перебував у полі активного експертного та політичного обговорення), а також замороження російських суверенних активів – так і не були застосовані аж до початку широкомасштабної війни.

Адміністрація Б. Обами на ранніх етапах «української кризи» (після консультацій у Женеві, квітень 2014 р.) самоусунулася від прямої участі у дипломатичному процесі її врегулювання. США не залучились до Нормандського формату, відповідно, не брали участі у формуванні й імплементації Мінських домовленостей (Мінськ-1 та Мінськ-2). Відповідальність за переговорний процес Вашингтон переклав на європейських партнерів – Німеччину та Францію, які не володіли тією геополітичною вагою та набором інструментів тиску, які могли забезпечити Сполучені Штати. Додатковим обмежувальним чинником стала висока енергетична та торговельна взаємозалежність ключових європейських учасників переговорів із Росією, що створювало для Москви можливості формувати порядок денний на власну користь та закріплювати силою досягнутий статус-кво.

Відсутність Сполучених Штатів за столом переговорів не лише посилила переговорні позиції Російської Федерації, а й оголила глибинну суперечність американського лідерства в Європі.

Виник розрив між задекларованою роллю Вашингтону як гаранта європейської безпеки та його фактичним уникненням прямої політичної відповідальності у розв'язанні ключової безпекової кризи регіону у постбіполярний період.

Конгрес США продемонстрував міжпартійну єдність і оперативність у засудженні дій Кремля та підтримці заходів, спрямованих на посилення тиску на Росію. Уже в квітні 2014 р. було ухвалено Закон США «Про підтримку суверенітету, цілісності, демократії та економічної стабільності України», який заклав комплексний підхід до підтримки України, поєднуючи політичні, економічні та безпекові інструменти допомоги. У грудні 2014 р. було ухвалено Закон США «Про підтримку свободи України», який передбачав істотне розширення військово-технічної допомоги Києву та посилення санкційного тиску на Російську Федерацію. Зокрема, закон уповноважував Президента США здійснювати постачання Україні оборонних озброєнь, насамперед протитанкові системи та контрбатарейні радары. Загальний обсяг дозволених асигнувань на підтримку України становив 350 млн дол. на 2015–2017 фінансові роки.

Безпідставні побоювання, що нарощування бойових спроможностей України спровокує т. зв. «неконтрольовану ескалацію» з боку Росії та, у найгіршому сценарії, призведе до прямого військового зіткнення між Москвою і НАТО, визначали підхід адміністрації Б. Обама до військової допомоги Києву. На практиці це призвело до політики неформального «ембарго» на постачання Україні будь-яких типів летального озброєння.

Американські сенатори та конгресмени неодноразово зверталися до Білого дому з вимогою реалізувати повноваження, закладені в Законі «Про підтримку свободи України», та забезпечити надання Києву сучасних зразків оборонного летального озброєння, передусім протитанкових комплексів Javelin. Закон США «Про національну оборону» (NDAA) на 2016 фінансовий рік передбачав виділення 300 млн дол. допомоги Україні, з яких до 50 млн дол. могли бути спрямовані на «летальну допомогу». Втім, адміністрація Б. Обама до завершення своєї каденції дотримувалася моделі нелетальної підтримки.

Згідно з Законом США «Про національну оборону» (NDAA) на 2016 фінансовий рік було започатковано щорічну програму у межах оборонного бюджету – «Ініціатива зі сприяння безпеці України» (USAI), яка стала довгостроковим інструментом підтримки обороноздатності України. Запуск USAI можна розглядати як обережний крок у безпековій політиці США щодо України, який не ламав базової логіки уникнення ескалації, проте створював передумови для більш системної взаємодії у сфері оборони.

Перемога кандидата від Республіканської партії Дональда Трампа на президентських виборах у США 2016 р. викликала серйозне занепокоєння Києва і традиційних союзників Вашингтону. У ході виборчої кампанії Д Трамп заявляв про готовність розглянути можливість визнання тимчасово окупованого Криму частиною РФ, а також про потенційний перегляд або зняття американських санкцій у разі досягнення домовленостей із Москвою. Водночас американська система стримувань і протидій, а також внутрішньоінституційна інерція зовнішньої та безпекової політики США істотно обмежили можливість трансформації цієї потенційно дестабілізуючої риторики у конкретні політичні рішення.

Ключовим зрушенням, що відрізняло політику адміністрації Д Трампа від підходу Б. Обами, стало ухвалення (значною мірою під тиском Конгресу) рішення про продаж Україні протитанкових ракетних комплексів Javelin через механізм Foreign Military Sales. Разом із тим, умови, висунуті США, передбачали, що комплекси Javelin не могли бути використані на полі бою, що обмежувало їх практичне військове застосування. Тому надання зброї мало символічний характер, виконуючи роль «страхового поліса» проти можливої ескалації з боку Москви.

США продовжили та посилили санкційний тиск на РФ. 2 серпня 2017 р. президент Д. Трамп підписав комплексний Закон «Про протидію супротивникам Америки через санкції», який визначав, що США не визнають незаконну анексію Криму та будь-які територіальні зміни, здійснені із застосуванням військової сили; протидіятимуть реалізації проєкту «Північний потік-2», який розглядався американськими законодавцями як

інструмент геополітичного впливу Росії та загроза енергетичній безпеці Європи й транзитній ролі України. Закон забороняв Білому дому скасування або пом'якшення санкцій без згоди Конгресу.

Важливим кроком стало оприлюднення 25 липня 2018 р. «Кримської декларації» («Декларація Помпео»), яка закріпила політику невизнання анексії Криму Росією як офіційну позицію адміністрації Д. Трампа. Особливу вагу декларації надає встановлена в тексті історична паралель із Декларацією Веллеса 1940 р. про невизнання радянської окупації країн Балтії. Це підкреслювало довгострокову природу американської політики невизнання незаконних анексій та забезпечувало її стабільність незалежно від коливань позиції Д. Трампа та його транзакціоналістських тенденцій у зовнішній політиці.

Підхід адміністрації Д. Трампа до Мінського процесу загалом відповідав моделі, закладеній попередньою адміністрацією, за якої Сполучені Штати обмежували свою роль непрямою підтримкою та утримувалися від безпосередньої участі в політичному вимірі переговорів.

Кульмінацією внутрішніх суперечностей зовнішньої політики адміністрації Д. Трампа став політичний скандал 2019 р., відомий як «Українагейт». Він був пов'язаний із тимчасовим блокуванням схваленої Конгресом військової допомоги Україні та спробами пов'язати її розблокування з досягненням внутрішньополітичних цілей президента США. Ці дії призвели до оголошення Палатою представників імпічменту Д. Трампу. Хоча 5 лютого 2020 р. Сенат США виправдав президента, «Українагейт» продемонстрував тенденцію до інструменталізації безпекової допомоги у внутрішньополітичній боротьбі США.

Перемога Дж. Байдена на президентських виборах 2020 р. сприймалася як можливість повернення Сполучених Штатів до більш передбачуваної, ціннісно зорієнтованої та інституційно закріпленої зовнішньої політики, що створювало передумови для більш скоординованої і послідовної підтримки України у сфері безпеки й стримування Росії. Водночас кадровий склад нової адміністрації, що включав багато представників команди

Б. Обама, значною мірою зумовив спадковість підходів до російсько-української війни попередніх років.

Уже навесні 2021 р. Кремль перевірів рішучість нової адміністрації США, здійснивши масштабне нарощування військ поблизу українських кордонів під приводом «навчань». Реакція Вашингтону була швидкою, але обмеженою рамками кризового менеджменту: рівень готовності американських військ у Європі було підвищено до статусу «потенційної неминучої кризи». Попри часткове відведення особового складу наприкінці квітня, Росія зберегла ключову військову інфраструктуру та матеріальні запаси, створивши умови для швидкого повторного розгортання сил.

У відповідь на агресивні дії Росії на українському кордоні, Дж. Байден вперше з початку конфлікту задіяв механізм «Президентських повноважень на вилучення» (PDA), схваливши надання Україні пакета безпекової допомоги на суму 60 млн дол. із складів Пентагону, який почав надходити до України з серпня 2021 р. кількома партіями.

У жовтні 2021 р. Російська Федерація розпочала друге, значно масштабніше, нарощування військової присутності навколо України, яке якісно відрізнялося від весняної ескалації. У відповідь США та їхні союзники по НАТО публічно попередили Москву про запровадження «пекельних» економічних санкцій у разі подальшої ескалації. Натомість Росія висунула ультимативні вимоги щодо т. зв. «гарантій безпеки», зокрема юридично зобов'язуючу відмову від вступу України до НАТО та обмеження військової присутності Альянсу у Східній Європі. Відхилення цих вимог Заходом закріпило конфронтаційний характер взаємодії США та РФ.

Попри очевидні ознаки підготовки Росії до повномасштабної війни, США так і не задіяли стратегію превентивного стримування, не забезпечили Київ системами озброєнь, необхідними для відсічі потенційної агресії. Натомість було підписано «Хартію про стратегічне партнерство» між Україною та США, яка підтверджувала відданість Вашингтону суверенитету й територіальній цілісності України в межах міжнародно визнаних кордонів, а також декларувала підтримку відповідно до положень Будапешт-

ського меморандуму. Закріплені у Хартії політичні запевнення лише доповнили наявний масив декларативних домовленостей, не створивши жодних операційних механізмів військової підтримки чи інструментів реагування у разі агресії.

Навіть після того, як розвідка США дійшла висновку про високу ймовірність російського вторгнення, масштаби військової допомоги Україні залишалися незначними. Лише 23 грудня 2021 р. президент США схвалив другий пакет безпекової допомоги за механізмом PDA. До нього увійшли переважно ті самі категорії озброєнь і обладнання оборонного типу, які Сполучені Штати надавали Україні протягом попередніх років. Постачання цього пакета було здійснено лише у січні 2022 р. – за кілька тижнів до початку повномасштабного вторгнення. Адміністрація Дж. Байдена ухвалила рішення тимчасово призупинити передачу частини допомоги, намагаючись «надати додатковий час дипломатичним зусиллям зі зниження напруженості» і непублічним спробам стримати вторгнення (наприклад, переговори директора ЦРУ Вільяма Бернса в Москві).

Політика стримування, яку реалізовувала адміністрація президента Дж. Байдена напередодні повномасштабного вторгнення Росії в Україну, стала об'єктом гострих дискусій. Відзначався її амбівалентний характер: з одного боку, вона не змогла запобігти російській агресії, але з іншого – заклала підґрунтя для ефективної організації міжнародного опору після початку війни. Адміністрація розглядала ухвалені рішення як оптимальну стратегію управління кризою, яку у Вашингтоні вважали неминучою. Ключовою метою цієї стратегії було не запобігання вторгненню, а уникнення прямого воєнного зіткнення між НАТО і Росією за одночасної підготовки до швидкої, скоординованої та масштабної відповіді Заходу. З цієї логіки стратегія адміністрації Дж. Байдена спиралася на три взаємопов'язані складові.

По-перше, пріоритетом стало згуртування західної коаліції та збереження союзницької єдності навколо спільної позиції щодо Росії з метою забезпечення потужної узгодженої реакції на агресію. По-друге, безпрецедентне розсекречення розвідувальних даних про підготовку Росії до вторгнення, що суттєво об-

межило здатність Кремля сформувавши переконливий *casus belli* або маніпулювати міжнародною громадською думкою. Завдяки цій політиці вторгнення набуло чіткого статусу неспровокованої агресії в очах більшості держав. По-третє, попри критику обмеженості військової допомоги до 24 лютого 2022 р., адміністрація Дж. Байдена наполягає: саме системи озброєння – Javelin, Stinger, NLAW – які були передані США та їхніми союзниками, відіграли вирішальну роль у перші тижні повномасштабної війни, зірвавши початковий план блицкригу.

Водночас критики вважають, що політика стримування адміністрації Дж. Байдена виявилася провальною саме як інструмент запобігання агресії, оскільки не створила для Росії неприйняттого рівня ризику. Замість формування чіткої системи стримування, здатної вплинути на стратегічні розрахунки Кремля, США та їхні союзники надсилали суперечливі сигнали, які могли бути інтерпретовані Москвою як небажання Заходу йти на серйозну ескалацію заради України.

З 2014 р. по листопад 2021 р. США надали Україні допомогу у сфері безпеки та оборони на загальну суму понад 2,5 млрд дол. Фінансування здійснювалося через кілька ключових американських інституцій, зокрема: Державний департамент США, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) та Міністерство оборони США.

Упродовж 2015–2020 фінансових років двосторонні асигнування Державного департаменту США та USAID для України в середньому становили близько 418 млн дол. на рік і включали, зокрема, фінансування в межах програми «Іноземного військового фінансування» (FMF). У 2021 фінансовому році загальний обсяг цих асигнувань зріс до приблизно 464 млн дол., з яких близько 115 млн дол. було спрямовано через програму FMF.

На реалізацію програми «Ініціатива зі сприяння безпеці України» (USAI), яка координувалася Міністерством оборони США, Конгрес упродовж 2016–2021 фінансових років асигнував понад 1,3 млрд дол. Починаючи з 2021 р., додаткові обсяги допомоги стали надходити напряму із складів Пентагону через механізм «Президентських повноважень на вилучення» (PDA).

Другий період (лютий 2022 р. – січень 2025 р.). Початок повномасштабної війни Російської Федерації проти України став свідченням провалу політики «стримування» у вигляді, в якому її реалізовували попередні адміністрації США, починаючи з Б. Обами. Але, на відміну від подій лютого 2014 р., відповідь Сполучених Штатів на неспровоковану агресію Росії у лютому 2022 р. виявилася рішучою, системною та багатовимірною, а її масштаби були несподіваними для Кремля. Вашингтону вдалося консолідувати широку коаліцію союзників і партнерів з метою підтримки України.

У день вторгнення Сполучені Штати оголосили про розгортання додаткових семи тисяч військовослужбовців у Європі з метою посилення східного флангу НАТО. Уже наступного дня Верховний головнокомандувач об'єднаних сил НАТО в Європі (SACEUR) активував Сили реагування НАТО, а президент США схвалив надання Україні військової допомоги обсягом 350 млн дол. зі складів Пентагону за механізмом PDA, який став ключовим засобом оперативного забезпечення потреб ЗСУ.

Втім, на початковому етапі війни адміністрація Дж. Байдена не поспішала з наданням масштабної військової допомоги, виходячи з припущення, що українські сили можуть швидко зазнати поразки. Напередодні вторгнення американська розвідка та високопосадовці ЗС США оцінювали ймовірний колапс українських сил у межах від 72 годин до кількох тижнів. Виходячи з цього, передача важкої артилерії чи танків вважалася марною тратою ресурсів. У Білому домі побоювалися, що, в разі стрімкої військової поразки України, значна частина західної зброї може опинитися в руках Росії.

Провал російського блицкригу змусив адміністрацію Дж. Байдена та союзників по НАТО поступово переглянути власні оцінки й перейти до обережного, поетапного, нарощування військової підтримки України. Ключовим інституційним рішенням на ранньому етапі війни стало створення Контактної групи з питань оборони України (UDCG) під егідою Міністерства оборони США. Група почала збиратися щомісяця на регулярній основі на авіабазі Рамштайн у Німеччині з метою координації військової допомоги.

У жовтні 2022 р. президент Дж. Байден затвердив Стратегію національної безпеки США, яка визначала Російську Федерацію як безпосередню тривалу загрозу міжнародному миру й стабільності. СНБ-2022 проголошувала доктрину «інтегрованого стримування» – комплексне поєднання військових, економічних, технологічних, дипломатичних та інформаційних інструментів, покликаних переконати потенційних противників у тому, що ціна агресії неминуче перевищуватиме будь-які можливі вигоди.

Втілення цієї доктрини в контексті російсько-української війни стало можливим завдяки безпрецедентним рішенням Конгресу США. З моменту початку повномасштабного вторгнення РФ Україна вперше з 2014 р. перетворилася на найбільшого реципієнта безпекової допомоги Сполучених Штатів. У 2022–2024 рр. Конгрес ухвалив п'ять законів про надзвичайне додаткове фінансування у відповідь на російську агресію. Сукупно ці пакети передбачили близько 174,2 млрд дол. бюджетних зобов'язань, спрямованих як безпосередньо на підтримку України, так і на супутні витрати у сфері оборони, гуманітарної допомоги, відновлення та посилення обороноздатності союзників США.

У публічній риторичі адміністрація Дж. Байдена неодноразово наголошувала на готовності підтримувати Україну «стільки, скільки буде потрібно». Міністр оборони США Л. Остін визначав стратегічну мету Вашингтону як «ослаблення Росії» (*weakening Russia*) до рівня, за якого вона втратить спроможність повторювати агресивні дії проти сусідів, водночас підкреслюючи переконання американського керівництва в здатності України здобути перемогу за умов належного озброєння та підтримки. Але ця амбітна риторика не була підкріплена адекватними за масштабами й темпами практичними рішеннями.

Політика США намагалася балансувати між двома різними цілями, які суперечили одна другій. З одного боку, Вашингтон прагнув надати Україні підтримку і ресурси, необхідні для збереження державності та ведення оборонної війни, одночасно застосовуючи політико-дипломатичні й економічні інструменти «стримування» та «виснаження» агресора. З іншого боку, адміністрація послідовно уникала кроків, які, на її переконання,

могли б призвести до неконтрольованої ескалації конфлікту, прямого військового зіткнення між Росією та НАТО. Ця суперечність проявилася у політиці «менеджменту ескалації», яка позиціонувалася Вашингтоном як стратегія управління ризиками, пов'язаними з розширенням конфлікту. Ця політика зумовила інкрементальний характер військової допомоги Україні, а також запровадження численних обмежень щодо типів озброєнь, строків їх постачання та умов застосування.

Ключовим обґрунтуванням таких обмежень залишався страх спровокувати Росію на більш радикальну відповідь, зокрема прямий удар по країні-члену НАТО або застосування ядерної зброї проти України чи держав, що її підтримують. У результаті рішення щодо надання конкретних систем озброєнь ухвалювалися не стільки з огляду на військову доцільність і оперативно-тактичні потреби, скільки як політико-стратегічні компроміси в логіці мінімізації гіпотетичних ескалаційних ризиків.

Російська Федерація, своєю чергою, усвідомлюючи чутливість американської адміністрації до ядерної проблематики, систематично вдавалася до риторики ядерного шантажу, використовуючи загрозу ескалації як інструмент впливу та стримування Заходу. Надмірно обережну реакцію США можна інтерпретувати як прояв «довгої тіні» обамівської доктрини російського «домінування в ескалації», елементи якої зберігалися у стратегічному мисленні адміністрації Дж. Байдена та фактично окреслювали межі допустимої американської політики у відповідь на ядерний шантаж Москви.

Після того як Україна переконливо продемонструвала здатність вести війну високої інтенсивності та завдавати Росії відчутних поразок на полі бою, а також у міру надходження до України нових видів західного озброєння, загроза ядерної ескалації дедалі більше відходила на другий план. Особливо це стало очевидно після чітких сигналів з боку Китаю та Індії щодо їх небажання допустити застосування росіянами ядерної зброї.

З часом дедалі виразнішою ставала інша проблема – відсутність у адміністрації Дж. Байдена стратегії перемоги, завершення війни. Політика поступового, поетапного нарощування вій-

ської допомоги Україні: РСЗВ HIMARS (червень 2022 р.), ЗРК Patriot (січень 2023 р.), танки Abrams (вересень 2023 р.) та ракети ATACMS (жовтень 2023 р.), а також заборона ударів по території РФ американською зброєю та тиск на Київ щодо припинення ударів українських безпілотників по російських НПЗ (березень-квітень 2024 р.), були спрямовані на стримування здатності Києва вести війну з максимальною ефективністю. У такий спосіб проявилася ще одна структурна суперечність політики «менеджменту ескалації»: прагнення допомагати Україні настільки, щоб вона не зазнала поразки, але водночас – не допустити її перемоги над Росією через побоювання можливих непередбачуваних дій як з боку російського керівництва, так і внутрішніх процесів розпаду у ядерній державі.

Восени 2023 р. у Конгресі США розпочалося тривале обговорення чергового пакету допомоги Україні на 2024 фінансовий рік, який став останнім за адміністрації Дж. Байдена. Процес затягнувся більш ніж на пів року, що спричинило критичний дефіцит ресурсів на фронті – «снарядний голод» та нестачу засобів ППО. Лише 24 квітня 2024 р., після складних компромісів у Конгресі, президент Дж. Байден підписав закон про виділення військової та фінансової допомоги на суму понад 60 млрд дол. Цей процес руйнував ілюзію Києва про беззаперечну двопартійну підтримку в американському Конгресі; фракція республіканців, орієнтована на Д. Трампа, продемонструвала готовність використовувати зовнішню допомогу як важіль тиску у внутрішньополітичній боротьбі.

13 червня 2024 р. між Україною та Сполученими Штатами було підписано Угоду про співробітництво у сфері безпеки, яка декларувала довгострокові зобов'язання Вашингтону, «спрямовані на підтримку зусиль України для перемоги у війні та стримування можливої російської агресії в майбутньому». Документ не підлягав процедурі ратифікації в Сенаті США, що позбавило угоду статусу міжнародного договору, обов'язкового для виконання наступними адміністраціями, та зробило її вразливою до зміни політичного курсу у Вашингтоні.

Щодо обсягів допомоги, безпосередньо спрямованої Україні за адміністрації Дж. Байдена, провідні аналітичні центри

наводять відносно узгоджені оцінки. За даними Інституту світової економіки в Кілі, загальний обсяг підтримки становив 114,6 млрд євро, Рада з міжнародних відносин оцінює його у 128 млрд дол, тоді як Центр стратегічних і міжнародних досліджень – приблизно у 120 млрд дол.

Найбільша частка американських ресурсів була спрямована на безпекову допомогу в межах трьох ключових програм: механізму «Президентські повноваження на вилучення» (PDA), «Ініціатива зі сприяння безпеці України» (USAI) та грантової програми Державного департаменту «Іноземне військове фінансування» (FMF). За офіційними даними, від початку президентства Дж. Байдена і до завершення його каденції Сполучені Штати зобов'язалися надати Україні понад 66,5 млрд дол. безпекової допомоги в межах цих програм.

Санкційна політика адміністрації Дж. Байдена, яка тісно координувалася з країнами G7 та ЄС, ґрунтувалася на стратегії багатостороннього тиску, що містила три ключові елементи: ізоляцію від західної фінансової системи, обмеження енергетичних доходів та технологічний експортний контроль. Санкції розглядалися як елемент довгострокової стратегії виснаження Кремля. В поєднанні з військовою допомогою та дипломатичним тиском вони мали на меті паралізувати здатність Москви фінансувати воєнну машину та підтримувати стабільність національної валюти.

Третій період (з січня 2025 р.). Із поверненням Д. Трампа вдруге до Білого дому американська позиція щодо російсько-української війни змінилася докорінним чином. Як і під час першої каденції, публічний дискурс президента залишився суперечливим: від критики «війни Байдена» та звинувачень Києва у використанні «відкритих чеків» від нього до обіцянок негайно завершити конфлікт «за 24 години» чи «до Великодня».

Принципова відмінність нинішнього президентства Д. Трампа від періоду 2017–2021 рр. полягає у відсутності інституційних обмежувачів. Якщо раніше зовнішньополітичні імпульси Білого дому стримувалися двопартійною підтримкою України в Конгресі та кадровою автономією апарату нацбезпеки, то сьогодні

ці протипага зникли. Маючи контроль над обома палатами Конгресу та призначивши на ключові посади виключно лояльних персон, Д. Трамп отримав можливості для практичної реалізації концепції «Америка передусім», зокрема її зовнішньополітичного виміру. Американська політика набула виразного транзакційного характеру, в межах якого безпекові зобов'язання, союзницькі відносини та підтримка партнерів розглядаються не як елемент довгострокової стратегії або системи цінностей, а як предмет ситуативного обміну, умовності та безпосередньої вигоди для Сполучених Штатів.

В інтерпретації Д. Трампа війна в Україні є не стільки викликом міжнародній безпеці, скільки наслідком «неефективного менеджменту» з боку попередніх адміністрацій США та європейських союзників. Звідси постійний наголос на «дисбалансі» внесків, вимоги «компенсації» американської допомоги та спроби перевести питання війни у площину комерційного або політичного торгу.

У межах цієї транзакційної логіки сформувалася й історія навколо так званої «угоди про надра», яка де-факто ознаменувала завершення епохи безумовної військової підтримки України. Переговори щодо угоди супроводжувалися інтенсивним політичним і медійним тиском на Київ упродовж лютого-квітня 2025 р. Ключовою проблемою американських пропозицій була вимога використовувати угоду для погашення «боргу» України – суми допомоги, наданої США протягом трьох років війни, з різними озвученими сумами від 350 до 500 млрд дол. Незважаючи на те, що ці цифри не відповідали реальним обсягам американської допомоги, сама логіка підходу була чітко артикульована: період «відкритих чеків» завершено, а подальша підтримка США стає похідною від отримання конкретних економічних і політичних вигод.

У результаті кількох раундів переговорів, дипломатичних криз (зокрема резонансної зустрічі В. Зеленського з Д. Трампом у Білому домі 28 лютого 2025 р.), перегляду початкових умов та активних дипломатичних зусиль української сторони було досягнуто компромісу. Підписана 30 квітня 2025 р. стратегічна

угода про створення Інвестиційного фонду відбудови України та партнерство у сфері критичних корисних копалин закріпила нову логіку співпраці: надра розглядаються вже не як механізм компенсації минулої допомоги, а як інструмент майбутнього економічного партнерства.

Ключовий висновок для України полягає у трансформації характеру ризиків. Якщо за адміністрації Дж. Байдена головною загрозою була повільність, фрагментарність і надмірна зарегульованість допомоги, то за Д. Трампа центральним викликом стає її умовність і інструменталізація.

Позиція Д. Трампа щодо російсько-української війни ґрунтується на припущенні, що Збройні Сили України не здатні завдати Російській Федерації поразки або принципово змінити хід війни на свою користь. Саме це припущення визначає логіку підходу його адміністрації до врегулювання конфлікту, яка свідомо відходить від стратегії довгострокового стримування Росії та системного підриву її військово-політичного потенціалу, характерної для попередньої адміністрації США. У практичному вимірі такий підхід фактично відкидає як актуальний, так і майбутній внесок України у стримування російської агресії та підтримку європейської й глобальної безпеки. Ця логіка безпосередньо пов'язана з прагненням адміністрації Трампа до досягнення так званої «стратегічної стабільності» у відносинах із Росією, закріпленої у Стратегії національної безпеки США 2025 р. У цьому підході Москва розглядається не як довгостроковий системний противник, а як один із ключових елементів глобального балансу сил між великими державами. Нормалізація відносин із Росією, з точки зору Д. Трампа, має критичне значення насамперед у контексті стримування Китаю та недопущення формування стратегічної вісі Москва–Пекін. Відповідно, війна в Україні трактується не лише як регіональний конфлікт, а як чинник, що ускладнює концентрацію американських ресурсів і політичної уваги на протистоянні з Китаєм.

У публічних заявах Д. Трамп послідовно наголошував, що головною метою США має бути якнайшвидше припинення бойових дій шляхом переговорів, оскільки «з обох боків гинуть

люди». Саме з цієї гуманітарно сформульованої, але політично прагматичної логіки виходив базовий план завершення війни, розроблений К. Келлогом ще у 2024 р. Цей план був узятий Д. Трампом за основу під час виборчої кампанії та в перші місяці його президентства – до зустрічі з В. Путіним в Анкориджі (серпень 2025 р.). Пропозиція К. Келлога передбачала запуск формалізованої політики США, спрямованої на встановлення режиму припинення вогню та початок мирних переговорів. Центральним елементом цієї концепції був механізм умовного тиску на обидві сторони конфлікту: у разі відмови України від участі в переговорах Сполучені Штати мали припинити надання військової та фінансової допомоги Києву; якщо ж від переговорів відмовлялася Росія, Вашингтон, навпаки, зобов'язувався збільшити обсяги підтримки України. Серед інструментів, які, на думку К. Келлога, могли змусити В. Путіна сісти за стіл переговорів, називалося відкладення на тривалий час перспективи членства України в НАТО. Водночас від України формально не вимагалось відмовлятися від стратегічної мети повернення всіх окупованих територій. Проте Київ мав погодитися з тим, що досягнення цієї мети відбуватиметься виключно дипломатичними засобами, а сам процес може бути тривалим і розтягнутим у часі.

Втім простота цього плану, з точки зору адміністрації Д. Трампа, наштовхнулася одразу на дві фундаментальні проблеми. З одного боку, вона виявила нерозуміння глибинних причин конфлікту, стратегічних цілей та т. зв. «червоних ліній» як Києва, так і Кремля. З іншого – її практична реалізація була ускладнена відсутністю формального процесу формування та реалізації політики з боку Білого дому, а також персоналізацією дипломатії, що загалом визначило хаотичний підхід адміністрації до спроб завершення війни в Україні. Протягом 2025 р. відбулася серія зустрічей у Москві, Анкориджі, Нью-Йорку, Вашингтоні, Маямі, Києві, Женеві, Парижі, Мар-а-Лаго та ін., а також незліченна кількість неформальних телефонних контактів між широким колом учасників, які створювали ілюзію активного посередництва США у врегулюванні російсько-української війни. Насправді ж

ці «американські гірки» радше відображали відсутність узгодженої стратегії та єдиного центру ухвалення рішень.

Однією з причин такої нестабільності є майже неможливе завдання, яке Д. Трамп поставив перед своєю адміністрацією: швидко завершити війну між двома державами, кожна з яких рішуче налаштована продовжувати боротьбу за взаємовиключні цілі. Для Росії війна залишається інструментом підкорення України та зламу її державності; для України – екзистенційною боротьбою за суверенітет і незалежність. Уже сама ця структурна несумісність цілей істотно обмежує простір для компромісу. Друга, не менш важлива причина, полягає у специфічному стилі управління Д. Трампа: анонсування самітів, які згодом скасовуються; оголошення дедлайнів, що не дотримуються; презентація «остаточних планів», які швидко переглядаються. Усе це відбувається на тлі постійної ротації переговорників і суперечливих сигналів, адресованих як союзникам, так і опонентам.

Д. Трамп керує зовнішньою політикою США так само, як власним бізнесом: безпосередньо з Овального кабінету, ухвалюючи рішення ситуативно, під впливом останньої розмови чи політичного імпульсу. Його помічники при цьому діють значною мірою автономно, без чітких директив і координації. У випадку України та Росії коло осіб, які реально залучені до ухвалення рішень, є вкрай вузьким: віцепрезидент Дж. Д. Венс, державний секретар і радник із національної безпеки М. Рубіо, голова апарату Білого дому С. Вайлз, Спеціальний посланник США на Близькому Сході С. Віткофф і, з осені 2025 р., Дж. Кушнер. Водночас до цього кола фактично не входять ні міністр оборони, ні голова Об'єднаного комітету начальників штабів, ні керівники розвідувальної спільноти, а спеціального представника США з питань України Келлога, попри його роль у розробці початкової концепції врегулювання, досить швидко відсторонили від переговорного процесу.

Ключові фігури «українського досьє», окрім Рубіо, діють практично поза будь-якими формальними процедурами. Так, Віткофф проводить зустрічі з Путіним без протоколіста і в окремих випадках користується перекладачем російського прези-

дента; Кушнер бере активну участь у переговорах, не обіймаючи жодної офіційної посади; а міністр армії США Дрісколл був залучений до переговорів із Україною щодо плану Дмитрієва–Віткоффа в надзвичайно стислі терміни, фактично без можливості повноцінно опрацювати матеріал перед поїздкою до Києва.

Саме ця відсутність системного процесу значною мірою пояснює хаотичний характер переговорів упродовж 2025 р. та непослідовність американської позиції. Це породжує ефект постійної нестабільності, коли позиція США може різко змінюватися залежно від персонального контакту чи медійного сигналу. Для самого Д. Трампа така непередбачуваність не є вадю – навпаки, він розглядає її як інструмент тиску, що відповідає логіці «теорії божевільного». Проте для державних інституцій, союзників і партнерів США цей підхід унеможлиблює формування стійкої довгострокової стратегії. У результаті прагнення Д. Трампа до швидкої «угоди» підміняє необхідність вибудовування комплексного політичного процесу, який передбачав би безпекові гарантії, правові механізми та залучення міжнародних партнерів.

Стосовно форм та обсягів безпекової допомоги, Білий дім відійшов від практики «відкритих чеків» часів Дж. Байдена, звівши пряме фінансування програм безпекової допомоги з американського бюджету до мінімуму. Від початку своєї каденції адміністрація Д. Трампа не ініціювала жодного пакета за механізмом «Президентських повноважень» (PDA), а також не скористалася приблизно 3,8-4 млрд дол., що залишилися від попередньої адміністрації.

Щодо програми «Ініціатива зі сприяння безпеці України» (USAI), за оцінками аналітиків, Україна отримуватиме відносно стабільний потік озброєння за контрактами, підписаними з американськими виробниками ще за адміністрації Байдена, орієнтовно до 2028 р. Водночас, з огляду на те, що за адміністрації Трампа схвалення нових пакетів додаткового асигнування Україні є малоімовірним, фінансування програми здійснюватиметься виключно в межах базового бюджету Міністерства оборони США. 18 грудня Д. Трамп підписав підготовлений Конгресом США Закон «Про національну оборону» (NDAA) на 2026 фінан-

совий рік, який передбачає виділення 800 млн дол. військової допомоги Україні протягом двох років на фінансування цієї програми.

За адміністрації Дж. Байдена більшість контрактів на постачання озброєнь Україні, що реалізовувалися за механізмом Foreign Military Sales (FMS), фінансувалися за рахунок грантів програми «Іноземного військового фінансування» (FMF), не створюючи для України прямих фінансових зобов'язань. За адміністрації Д. Трампа відбувся принциповий злам, що перекладає фінансове та логістичне навантаження на Київ і його європейських союзників. Відтак нові контракти за механізмом FMS фінансуються або безпосередньо з бюджету України, або за рахунок цільових внесків партнерських держав.

У стратегічному вимірі політика адміністрації Д. Трампа спрямована на перекладання основного тягаря військової підтримки України на європейських союзників і НАТО. Втіленням цього підходу став новий механізм військової допомоги у межах ініціативи «Список пріоритетних потреб України» (PURL), за яким союзники фінансують прямі закупівлі американського озброєння для України. Запровадження цього механізму остаточно закріпило пріоритети адміністрації Д. Трампа: США залишають за собою роль виробника та постачальника, але перестають бути фінансовим донором.

3.2. Особливості формування британського зовнішньополітичного курсу після початку повномасштабної російсько-української війни

Одним із ключових завдань британської зовнішньополітичної стратегії протягом декількох останніх століть було забезпечення «балансу сил» у Європі, адже поява на європейському континенті домінуючої держави вважалася загрозою національній безпеці Сполученого Королівства. У цьому контексті підтримка британським урядом України в російсько-українській війні виглядала абсолютно закономірною з геополітичної, безпекової та ідеологічної точок зору.

Інвестування ресурсів у розвиток Збройних Сил України та забезпечення стабільності української економіки у воєнний час дозволяє британському істеблішменту вирішувати декілька важливих завдань: виснажувати потенціал РФ у конфлікті, що знижує ймовірність майбутньої конфронтації Росії з НАТО; отримувати військовий досвід ЗСУ у веденні конвенційної мережевоцентричної війни; інвестувати бюджетні кошти у відбудову військово-промислового комплексу, який, окрім підтримки України, буде використаний для модернізації та відновлення боєздатності Британських збройних сил.

Активна позиція щодо російсько-української війни дозволяє відновити вплив Сполученого Королівства у Європі, який суттєво ослаб унаслідок виходу країни з Європейського Союзу, та розбудовувати систему двосторонніх союзів з ключовими гравцями ЄС, які також зацікавлені у підтримці України.

Загалом, за три роки активних бойових дій в Україні Велика Британія передала Україні 14 танків Challenger-2, 23 БТР, 121 БМП, 14 РСЗВ M270V1, 106 артилерійських систем, 19 систем ППО та забезпечила підготовку понад 50 тисяч українських військовослужбовців. Загальна вартість наданої військової допомоги оцінюється у 7,8 млрд фунтів стерлінгів.

Водночас події на російсько-українському фронті продемонстрували, що британський військово-промисловий комплекс не готовий забезпечувати потреби Сполученого Королівства у випадку тривалої війни, насамперед унаслідок скорочення фінансування після 1991 р. У зв'язку з цим британський уряд намагається розширювати обсяг інвестицій з метою відновлення виробництва військової техніки та боєприпасів. У Стратегічному оборонному огляді 2025 р. здатність швидко збільшити обсяг виробництва озброєнь та амуніції становить одне з ключових завдань. При цьому мають враховуватися зростання вартості продукції та терміни виконання оборонних підрядів.

В умовах загострення конкуренції та суперництва великих держав, а також намірів чинної адміністрації США обмежувати рівень безпекових зобов'язань щодо країн Європи, в останні

роки уряди Сполученого Королівства виявляли зацікавленість у поглибленні політичного співробітництва з країнами ЄС.

Для цього існують дві ключові причини.

По-перше, зростання загрози з боку РФ підсилює зацікавленість британського уряду в збереженні в Європі системи колективної безпеки й водночас змушує враховувати обмеженість власних ресурсів. Консервативні уряди Б. Джонсона та Р. Сунака намагалися адаптувати концепцію «Глобальної Британії» до нових реалій. Утім, складне економічне становище країни після Брекзиту викликало сумніви у здатності Сполученого Королівства підтримувати глобальну військово-політичну присутність. Автори опублікованого урядом К. Стармера британського Стратегічного оборонного огляду 2025 р. вказують, що безпекова політика країни будуватиметься за принципом «НАТО-first», адже безпека країни безпосередньо залежить від збереження миру в Європі.

Розвиток співпраці з провідними європейськими країнами у сфері безпеки відображають підтвердження спільних цілей в оборонній співпраці з Францією (декларація від 10.07.2025 р.) та укладення двостороннього договору з ФРН (17.07.2025 р.). Британські уряди підтримують в активному стані автономну безпекову ініціативу у формі Спільних експедиційних сил за участі країн Скандинавії, Балтії та Нідерландів. Не менш важливим є обопільне прагнення Сполученого Королівства та Франції використовувати власні ядерні арсенали у якості прототипу незалежного від США європейського потенціалу стримування.

По-друге, британський уряд має враховувати посилення ізоляціоністських настроїв у Республіканській партії США, починаючи з першого терміну адміністрації Д. Трампа (2017–2021 рр.). За президентства демократа Дж. Байдена (2021–2025 рр.) трампістське крило Республіканської партії перетворило питання допомоги Україні під час війни на предмет змагання з внутрішньополітичними конкурентами. Друга адміністрація Д. Трампа демонструє відмову від забезпечення ліберального світового порядку, що підриває сподівання союзників по НАТО на підтримку США у кризових ситуаціях. З початку 2025 р. адміністрація

Д. Трамп зосереджує увагу на Західній півкулі та Китаї, що відображено в нових доктринальних документах, зокрема у Стратегії національної безпеки США. Такий підхід позбавляє європейських та азійських союзників США впевненості, що Вашингтон буде враховувати їхні інтереси у випадку ескалації конфлікту з Китаєм чи Росією. Вкрай загрозово виглядав інцидент з відключенням переданих Україні систем наведення РСЗВ Himars і засобів ППО у березні 2025 р., що поставило під сумнів надійність американських систем, які перебувають на озброєнні країн НАТО та азійських союзників США. Цей сигнал прискорив наміри європейських членів НАТО швидкими темпами розвивати кооперацію з метою створення повністю незалежного та самодостатнього військово-промислового комплексу, здатного забезпечити основні потреби збройних сил європейських країн.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на зростання впливу британської Партії Реформ (Reform UK), яка успішно скористалася численними помилками керівництва Консервативної партії, допущеними за прем'єрства Б. Джонсона. Водночас правляча Лейбористська партія також втрачає підтримку виборців через необхідність впроваджувати непопулярні заходи (скорочення державних витрат, спроби подолання збиткових економічних наслідків Брекзиту і пандемії COVID-19 тощо). Через посилення правопопулістської Партії Реформ в експертному середовищі всерйоз розглядається ризик можливого занепаду Консервативної партії, подібно до того, як Лейбористська партія на початку ХХ ст. замінила Ліберальну партію. Вказана тенденція може призвести до суттєвих змін у британській партійно-політичній системі за підсумками парламентських виборів 2029 р., що може негативно позначитися на позиції британського уряду щодо України та проблематики європейської безпеки.

Партія Реформ виступає як британський політичний суб'єкт, найбільш лояльний до трампістського крила Республіканської партії США. Партія Реформ займає близьку до правих республіканців позицію в питаннях культури, гендерної політики та ідеології. Утім, навіть у разі отримання представництва в уряді, британські праві популісти навряд чи матимуть суттєву підтримку

з боку їхніх американських партнерів, позиція яких у міжнародних відносинах позбавлена ознак солідарності.

Таким чином, ми можемо зробити наступні висновки. Спираючись на стратегічні орієнтири зовнішньої політики Великої Британії, доцільно відзначити декілька факторів, які визначають позицію британського уряду щодо України:

- Лейбористський уряд К. Стармера зорієнтований на ефективну співпрацю з європейськими союзниками в рамках НАТО та «коаліції охочих», яка сформована з метою надання підтримки Україні у війні з Росією;

- зміни в безпековому середовищі підштовхують Сполучене Королівство до поглиблення співпраці з європейськими країнами-членами ЄС і НАТО. Уряд К. Стармера підтримує найбільш тісну координацію з урядами Франції та ФРН;

- британське військове командування враховує перспективу конфронтації Королівського військово-морського флоту з Росією у Північній Атлантиці та Балтійському морі, оскільки Британія залежить від імпорту критичної сировини та продовольства;

- перегляд зовнішньополітичних пріоритетів США за президентства Д. Трампа поставив під сумнів дієвість і чинність британсько-американських «особливих відносин». Відверто транзакційний підхід адміністрації Д. Трампа до відносин з союзниками і партнерами загалом демонструє руйнування дипломатичних традицій і преференцій, що підриває взаємну довіру;

- переважна більшість громадян Сполученого Королівства підтримує надання допомоги Україні, що знаходить відображення в позиції британського уряду. З точки зору надання політичної підтримки Україні британські уряди демонстрували найбільшу послідовність. Проте внаслідок браку коштів фізичні обсяги військової допомоги Україні видаються значно меншими у порівнянні з обсягами допомоги з боку ФРН;

- попри ухвалення відповідних рішень на політичному рівні, темпи виконання програм відновлення військового виробництва та переозброєння армії суттєво гальмуються через брак фінансування збройних сил та недостатній рівень кооперації з іншими європейськими країнами–виробниками озброєнь.

3.3. Позиція Франції щодо європейської стратегічної автономії та відносин з Росією

Як одна з провідних європейських держав, Франція активно впливає на міжнародно-політичні процеси у Європі та ситуацію в трансатлантичному регіоні. Франція традиційно виступає головним ініціатором реалізації ідеї автономізації Європи в сфері безпеки та оборони. Протягом другої половини ХХ ст. саме Париж активно розробляв регіональні військово-політичні концепції, відмінні від «атлантичних». В їх основу було покладено тезу про те, що однополярна модель світобудови з домінуванням США або будь-якої гіпотетичної наддержави неприйнятна для системи міжнародних відносин. В якості ідеального вважався сценарій багатопольярного світу, в якому Європа, будучи одним із силових центрів, значною мірою впливатиме на перебіг подій у світі.

Тенденція до упередженого сприйняття французької політики лише як загрози погіршенню трансатлантичних взаємин пояснювалася зневірою багатьох європейських країн у спроможностях Франції та ЄС забезпечити рівень безпеки на європейському континенті, адекватний гарантіям безпеки, що їх надають США.

За умов повномасштабної війни РФ проти України та тенденції США до посилення ізоляціонізму за другої каденції Д. Трампа – без термінового об'єднання ресурсних потенціалів провідних європейських країн, усунення юридичних перешкод у військовій логістиці на терені ЄС та суттєвого посилення оборонної промисловості ЄС – ідея міцної Європи виглядає сумнівною. Утім, внутрішньополітичні протиріччя та кризи у Франції не сприяють об'єднанню провідних політичних сил держави довкола підтримки зовнішньополітичних ініціатив президента Е. Макрона. Свідченням цього стала гостра критика низкою французьких політиків заяви начальника штабу оборони Франції генерала Ф. Мандона про те, що Франція повинна прийняти ймовірність втрати своїх громадян у випадку війни.

Низка європейських країн критично ставилася до французьких планів конструювання суто європейських структур безпеки,

сприймаючи їх як намір заміщення американської присутності, однак за браку належних засобів. Як зауважував З. Бжезінський, Німеччина могла б погодитися з «провідною роллю Франції в об'єднаній Європі, незалежній від Америки, аби тільки відчувала, що Франція дійсно є великою державою, здатною забезпечити Європі такий самий рівень безпеки, як і Сполучені Штати».

Одним з важливих елементів політики Франції залишається стратегія ядерного стримування, висунута Ш. де Голлем й оновлена за президентства Ф. Міттерана. За словами президента Ф. Міттерана, «Франція не збирається атакувати будь-кого. Її позиція може розглядатися як оборонна. Ми прагнемо мати зброю достатньо грізну, щоб ніхто не мав бажання атакувати нашу державу. Ми прагнемо стримування. Ця стратегічна теорія продовжує бути базисом французької військової політики».

В рамках такого підходу французькі уряди акцентували увагу на доцільності проведення спільної ядерної політики Франції та Великої Британії. На думку фахівця з європейських проблем А. Прата, якщо ЄС досягне спільної концепції щодо безпеки, об'єднання національних сил, та у випадку Франції і Великої Британії – ядерних сил, а щодо інших країн – відносно звичайних озброєнь, це дасть змогу на наступному етапі закласти фундамент системи європейської оборони або «європейського стовбуру» НАТО як фундаменту майбутньої конфедерації.

На думку французьких експертів, після закінчення «холодної війни» ядерний вимір залишається суттєвим чинником системи європейської безпеки. Таке визнання стимулювало потребу узгодити позиції Франції та Великої Британії в контексті конструювання європейської системи оборони.

У 1995 р. Франція та Велика Британія провели обмін листами про наміри. Лідери обох країн підтвердили обопільне визнання рівного значення та спільної відповідальності у разі виникнення загроз життєво важливим інтересам для кожної зі сторін й узгодили співпрацю між збройними силами, включно з питаннями ядерного планування. Уряд Франції декларував розширення національної доктрини ядерного стримування в рамках колективної оборони Європи, а також НАТО.

2 листопада 2010 р. в Ланкастер-Хаусі (Лондон) Франція та Велика Британія уклали ряд угод, зокрема Декларацію про співробітництво в галузі оборони та безпеки терміном на 50 років та Угоду про співробітництво в галузі воєнного використання атомної енергії. Ланкастерські угоди, які започаткували глибоку оборонну інтеграцію, обумовлювали спільне використання авіаносців та ядерних об'єктів, взаємодію у військово-морській та військово-повітряній сферах, питаннях кібербезпеки, а також створення спільних експедиційних сил чисельністю до 10 тис. військовослужбовців. Підписання Ланкастерських угод подавалося як відродження Антанти – франко-британського альянсу початку ХХ ст.

Згодом прем'єр-міністр Великої Британії Т. Блер і президент Франції Ж. Ширак підписали Декларацію з європейської безпеки від 4 грудня 1998 р. (декларація Сен-Мало). Поряд зі зближенням між Францією та Великою Британією в організації та координації ядерних проектів, сторони узгодили можливість проведення ЄС автономних воєнних операцій в умовах, коли НАТО не братиме участі у розв'язанні тієї чи іншої кризи. Проте, навіть з урахуванням цих поступок, британські уряди продовжували розглядати європейський оборонний проект як загрозу атлантичній єдності та, аж до виходу Великої Британії зі складу ЄС, блокували створення європейських збройних сил.

Нортвудська декларація лідерів Франції та Великої Британії від 10 липня 2025 р. підтвердила, що «ядерні сили стримування двох держав мають незалежний характер», однак можуть «координуватися та забезпечувати внесок у спільну безпеку НАТО й збереження миру та стабільності євроатлантичного регіону». У декларації містилася констатація, що нема такої крайньої загрози для Європи, яка б не спричинила відповідну реакцію з боку обох країн-учасниць угоди. За підсумками переговорів має бути створена британсько-французька керівна група з ядерних питань, що буде забезпечувати політичне керівництво і координувати дії в галузі ядерної політики, потенціалу й операцій під співголовуванням представників адміністрації президента Франції та Кабінету міністрів Великої Британії.

Від самого початку російської агресії стратегія Франції була спрямована на дипломатичний тиск з метою припинення вогню, відновлення переговорів та надання Україні безпекових гарантій на майбутнє. У 2014 р. президент Франції Ф. Олланд повідомив про скасування продажу Росії двох військових кораблів класу авіаносців «Містраль» та ініціював «Норманський формат», мета якого полягала в деескалації конфлікту на Донбасі.

24 лютого 2022 р. Франція засудила російську агресію проти України. Президент Е. Макрон підкреслив відповідальність президента РФ В. Путіна за розв'язання загарбницької війни й підтвердив, що Франція стоїть на боці України. Події ночі 24 лютого Е. Макрон назвав «переломним моментом в історії Європи та нашої країни. Вони матимуть тривалі, глибокі наслідки для нашого життя, для геополітики нашого континенту, і разом ми зможемо на них відповісти».

У зверненні до французького народу 2 березня Е. Макрон висловив тезу про незаперечну підтримку Францією визвольної війни з боку України. Водночас він заперечив твердження В. Путіна про те, що ця війна є конфліктом між НАТО та Заходом, з одного боку, та Росією – з іншого, адже «в Україні немає ні військ НАТО, ні [військових] баз. Це брехня. Росія не зазнає нападу. Вона є агресором».

У травні 2023 р. Е. Макрон та президент України В. Зеленський підписали «Спільну декларацію України та Французької Республіки», в якій сторони засудили російську агресію та домовилися про подальшу підтримку України, зокрема передачу Україні танків і систем ППО. Декларація підтвердила підтримку України на шляху інтеграції до НАТО.

У розвиток попередніх домовленостей, 16 лютого 2024 р. В. Зеленський та Е. Макрон підписали Угоду про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Францією, в якій Франція підтвердила, що майбутній вступ України до НАТО «зробив би корисний внесок у мир і стабільність у Європі». Франція зобов'язалася надавати військову та цивільну допомогу, щоб Україна мала змогу захистити свій суверенітет, незалежність і територіальну цілісність, а також «сприяти зміцненню військового по-

тенціалу, стійкості та економічної стабільності України з метою стримування будь-якої майбутньої агресії».

Угода містить ряд важливих положень, зокрема підтримку Францією зусиль України щодо інтеграції її оборонної промисловості в систему безпеки і оборони НАТО і ЄС, надання Україні допомоги у сфері безпеки, відповідальності РФ за довгострокову відбудову України, а також замороження російських суверенних активів, що перебувають під юрисдикцією Франції, доки РФ не заплатить за збитки, яких вона завдала Україні.

5 березня 2025 р. Е. Макрон проголосив: «...Незалежно від того, чи буде мир в Україні досягнутий швидко, чи ні, – зважаючи на російську загрозу, ...європейські держави повинні бути здатні краще захищати себе і стримувати будь-яку подальшу агресію. Тому за будь-якого сценарію ми повинні краще озброїтися, ми повинні підвищити нашу обороноздатність».

В цілому можна констатувати, що впродовж 2022–2025 рр. інтенсивність українсько-французької співпраці на політичному рівні неухильно посилювалась. Військова допомога Франції Україні в 2022–2025 рр. включала значні поставки зброї (ППО, ракети, артилерія). Надання допомоги забезпечувалося через двосторонні угоди та Європейський фонд миру. Станом на кінець 2023 р. заявлені обсяги допомоги становили понад 3,8 млрд євро. У березні 2025 р. було анонсовано новий пакет допомоги на 2 млрд євро. Сума французької військової допомоги Україні становила 1,7 млрд євро у 2022 р., 2,1 млрд євро у 2023 р. та понад 2 млрд євро у 2024 р. Станом на 31 серпня 2025 р. військова допомога Франції за двосторонніми угодами становила 5,96 млрд євро з загального обсягу декларованих, але ще не виконаних зобов'язань у 8,28 млрд євро. Сукупна сума допомоги дорівнювала 7,56 млрд євро, включаючи 0,8 млрд фінансової допомоги та 0,8 гуманітарної допомоги.

Українську протиповітряну оборону було посилено за рахунок постачання французьких систем Crotale NG та системи SAMP/T. Зенітний ракетний комплекс SAMP/T є найкращим засобом ППО/ПРО, який мають Франція та Італія. SAMP/T дозволяє знищувати цілі на дальності до 100 км й може перехоплювати балістичні ракети.

В рамках військової допомоги Франція надавала Україні артилерійські гаубиці, бронетехніку, засоби ППО, боєприпаси та БПЛА. Номенклатура французьких військових поставок Україні включала: франко-британські авіаційні крилаті ракети SCALP (Storm Shadow); переносні ЗПК Mistral; ЗПК малої дальності «Кроталь»; багатоцільові радары CM200, франко-італійські наземні зенітно-ракетні комплекси SAMP/T, призначені для протиповітряного захисту механізованих підрозділів і стаціонарних об'єктів від масованого повітряного нападу, включаючи балістичні ракети; комплекси до некерованих бомб AASM; авіаційні бомби американського виробництва Mk81; ручні протитанкові гранатомети РПГ AT4 шведської розробки; протитанкові ракетні комплекси MILAN французько-німецької розробки; самохідні гармати CAESAR та TRF1 калібру 155-мм; французькі РСЗВ LRU, збудовані на базі американської M270; розвідувальні ББМ AMX10 RC; медико-санітарні БТР VAB; військові вантажівки TRM 10 000 та GBC 180; тактичні всюдихідні автомобілі Peugeot P4.

Франція була першою країною, яка повідомила про надання Україні колісних танків AMX 10 (4 січня 2023 р.), що сприяло скасуванню фактичного ембарго на постачання Україні танків західних зразків.

Французькі засоби ППО/ПРО безумовно мають велике значення для забезпечення потенціалу стійкості України, включаючи постачання французьких систем Crotale NG та систем SAMP/T. Зенітний ракетний комплекс SAMP/T вважається найкращим засобом ППО/ПРО, який мають Франція та Італія. Модернізовані версії SAMP/T дозволяють знищувати літаки на дальності до 100 км і балістичні ракети на дистанції до 25 км і висоті до 25 км. Комплекс використовує ракети Aster-30 (по 8 за 1 залп).

У розвитку співпраці між Францією та Україною велике символічне значення має двостороння угода, підписана у Парижі 17 листопада 2025 р. Згідно з цим документом, Франція зобов'язується до 2035 р. поставити Україні 100 винищувачів Rafale F4 для бойової авіації та надавати іншу техніку, включаючи системи протиповітряної оборони SAMP/T, радары до ППО, ракети класу «повітря–повітря» та керовані авіабомби.

У лютому 2025 р. Франція вже передала Україні модернізовані винищувачі Mirage 2000-5F, які використовуються для захисту повітряного простору. В рамках першої партії Україна мала отримати до 20 таких літаків для завдань ППО та ударів далекої дії. Mirage 2000-5F здатні нести ракети Storm Shadow/SCALP та виконувати завдання протиповітряної оборони.

Французький ВПК розпочав ряд спільних проєктів з українськими підприємствами, включаючи виробництво дронів-перехоплювачів, розвиток критичних технологій і компонентів для українських безпілотників.

Важливим аспектом українсько-французької співпраці стала підготовка українських військовослужбовців на території Франції та Польщі в рамках тренувальної місії від ЄС EUMAM Ukraine.

Порівняно незначні, у співвідношенні з ФРН, обсяги військової допомоги Україні з боку Франції обумовлені гострою внутрішньополітичною та економічною кризою у Франції. Це обмежує можливості президента та уряду Франції у реалізації запланованих заходів широкомасштабної допомоги Києву.

Серед ключових напрямів надання допомоги Україні варто відзначити створення французького Фонду цивільної допомоги для фінансування проєктів з підтримки критично важливої інфраструктури України. Французьке агентство розвитку бере участь у фінансуванні проєктів з відновлення енергетичного сектору України. Відповідно до Угоди між урядами Франції та України про співробітництво у сфері мирного використання ядерної енергії, французькі компанії долучаються до обслуговування атомних об'єктів на території України.

Пріоритети зовнішньої політики президента Франції Е. Макрона (обраний 2017 р., переобраний на другий термін 24 квітня 2022 р.) включають збільшення ваги Франції в ЄС та надання відсічі планам В. Путіна в контексті війни РФ проти України й довгострокової стратегії, спрямованої на дестабілізацію ЄС.

Виступаючи в Європейському Парламенті (Страсбург, 9 травня 2022 р.), Е. Макрон оприлюднив план створення нової загальноєвропейської структури – Європейського політичного співтова-

риства. Нова загальноєвропейська структура включає Україну та низку інших європейських країн – не членів ЄС, зокрема Велику Британію. На думку Е. Макрона, цей новий формат співпраці має об'єднувати демократичні країни, які поділяють спільні цінності, задля співпраці у сферах політики, безпеки, енергетики, транспорту та розвитку інфраструктури. На думку Е. Макрона, навіть якщо Україна отримає статус кандидата в члени ЄС, процес її вступу забере кілька років, і можливо – й декілька десятиліть.

Позиція французького уряду віддзеркалює розуміння розриву між реальними і потенційними можливостями тієї ролі, яку ЄС відіграє у світовій політиці. Е. Макрон підкреслює, що європейська стратегічна автономія неможлива без суттєвого підвищення ефективності роботи інтеграційних органів ЄС, що передбачає неминучий перехід до голосування кваліфікованою більшістю під час ухвалення рішень, збільшення військової спроможності та посилення інклюзивності у відносинах із сусідами.

До середини 2022 р. Е. Макрон, на противагу вимогам французьких атлантистів про політичну ізоляцію Кремля, продовжував телефонні контакти з В. Путіним, що подавалося як намір зберігати канал діалогу з РФ. Після чергової розмови з В. Путіним 6 березня Е. Макрон переповів його слова, що РФ не закінчить війну, допоки її цілі не будуть досягнуті. 29 березня 2022 р. Е. Макрон обговорював з В. Путіним можливість евакуації жителів і захисників Маріуполя, однак не дістав позитивної відповіді.

Е. Макрон вимагав від французьких компаній, які працюють у секторах, на які поширено європейські санкції проти РФ, виконувати відповідні рішення, а іншим компаніям пропонував самим вирішувати, чи будуть вони залишатися в Росії, чи ні.

Висловлюючи свої міркування з проблематики європейської безпеки, Е. Макрон підтримував ідею надання РФ певних гарантій безпеки. Так, у грудні 2022 р. Е. Макрон висловився за необхідність надання Росії «гарантій її власної безпеки у день, коли вона повернеться за стіл переговорів» (зі США та країнами-членами НАТО).

У 2025 р. Франція, разом з Великою Британією та ФРН, виступила в ролі ініціатора «коаліції охочих», яка бере активну участь у переговорах довкола плану припинення війни в Україні та розробці проекту мирної угоди. При цьому позиція французького уряду полягає в тому, що, в разі досягнення мирної угоди за підсумками російсько-української війни, Франція виступатиме в якості однієї з держав-гарантів та направить обмежений військовий контингент, який розміщуватиметься в західних областях України.

3.4. Європейські та євроатлантичні акценти у політиці Німеччини

Становлення зовнішньополітичного курсу ФРН після Другої світової війни відбувалося в межах західних політичних і безпекових структур, включаючи активну участь у НАТО і європейському інтеграційному процесі. У цьому контексті трансатлантична орієнтація поєднувалася з європейсько-континентальними концепціями, виявляючи подекуди суперечливий збіг політичних та економічних інтересів.

Після об'єднання Німеччини в 1990 р. уряди ФРН продовжували традицію «нової східної політики» В. Брандта, поєднуючи її з концепцією «середньої європейської держави» Г. Шмідта. Тактика асиметричного балансування ґрунтувалася на трьох основах, включаючи постачання дешевих енергоносіїв з Росії, розвиток торгівлі з Китаєм і збереження ядерних гарантій безпеки з боку США.

Виходячи з прагматичних міркувань, до 2022 р. уряди ФРН загалом продовжували дотримуватися цього курсу. Це забезпечувало функціонування «держави загального добробуту», оскільки за рахунок дешевих енергоносіїв (нафти та газу) експортноорієнтована економіка могла забезпечувати відносно стійке зростання ВВП країни, що, поряд із незначними витратами на оборону (менше 2% ВВП), дозволяло підтримувати велику кількість соціальних програм. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 22 лютого 2022 р. призвело до суттєвого перегляду зовнішньополітичних орієнтирів ФРН.

У період після Другої світової війни ФРН мала, по суті, лише два варіанти зовнішньої політики: або її політичні кола мали прийняти модель соціально-політичної поляризації світу ціною остаточного поділу Німеччини, або ж мали шукати способи ухилитися від цієї поляризації, аби зайняти проміжне становище між блоками і, якщо це стане можливим, відновити єдність країни в нейтральному статусі. Обидва варіанти були представлені в перші роки існування ФРН. Зрештою, в умовах поділу світу перевагу було віддано західній орієнтації ФРН, в рамках якої вона поступово інтегрувалася в економічні, політичні та військові організації Заходу. Головним представником західної орієнтації ФРН був, насамперед, перший канцлер К. Аденауер (1949–1963 рр.). «Нульова година» для німців в західних окупаційних зонах завершилась після того як Парламентська рада 23 травня 1949 р. прийняла Основний закон – тимчасову конституцію ФРН. В результаті формування федерального уряду 21 вересня 1949 р. набув чинності Окупаційний статут, який замінив раніше юридично необмежену військову окупаційну владу цивільним Верховним комісаріатом союзників. Згідно з його положеннями федеральний уряд і уряди земель мали всю повноту законодавчої, виконавчої та судової влади, за винятком тих прав, які союзники-переможці залишили за собою для виконання своїх окупаційних цілей. Зокрема: роздержавлення німецької економіки, демілітаризація, повноваження у сфері зовнішньої політики, контроль над Рурською областю і зовнішньою торгівлею, право вето на конституційні поправки, а також гарантування безпеки і репутації союзницьких військ.

Після Другої світової війни в Європі, а також в інших частинах світу, все більше посилювалося протистояння між блоками. Враховуючи закріплення контролю СРСР у частині країн Центрально-Східної Європи, насамперед у Польщі, Чехословаччині та радянській окупаційній зоні Німеччини, Захід почав розглядати СРСР як експансіоністську державу. Ще більший вплив на загострення протистояння між Сходом і Заходом мала Корейська війна 1950–1953 рр.

Стратегія «стримування», започаткована за американської адміністрації Г. Трумена, була визнана занадто статичною. За адміністрації Д. Ейзенхауера зовнішньополітична концепція США була доповнена акцентами на «відкидання комунізму», які передбачали наближення американської військової присутності до меж зони радянських інтересів, включаючи створення військово-політичних союзів, розміщення поблизу країн радянського блоку мережі воєнних баз, фінансову та політичну підтримку антикомуністичної опозиції. Застосування «доктрини визволення» до країн Центрально-Східної Європи призвело до більш активного залучення країн Західної Європи, включаючи новостворену ФРН. Перегляд зовнішньополітичних акцентів, включаючи мілітаризацію ФРН, спричинив загострення внутрішньополітичних протиріч більшості європейських країн. Окрім інших міркувань, становлення концепції європейської інтеграції в середині 1950-х рр. відображало спільне прагнення політичних кіл західноєвропейських держав утримати ФРН від повернення до політики об'єднання та відродження німецького націоналізму. За таких обставин пропозиція європейської інтеграції розглядалася як своєрідна компенсація, запропонована політичним колам ФРН.

Зародком інтеграційного руху стало Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). На початку червня 1955 р. на конференції міністрів закордонних справ держав-членів ЄОВС було розроблено ідею континентального економічного блоку, в якому мали бути скасовані внутрішні мита, забезпечено вільний рух капіталу та робочої сили і встановлено єдине конкурентне право без будь-яких дискримінаційних обмежень щодо інших держав-членів. Ця концепція була прийнята Радою міністрів ЄОВС на засіданні в Венеції в травні 1956 р. На цій основі було вирішено розпочати міжурядові переговори, підсумком яких стало створення Європейського економічного співтовариства (1958 р.) як організації, яка, з одного боку, надавала економічній інтеграції достатньо чітких правил, забезпечувала економічну єдність, а з іншого боку, була настільки гнучкою, що дозволяла зберегти застереження з боку національних урядів.

Центральну роль у рамках нового європейського об'єднання відігравали німецько-французькі відносини. Концепція французького президента Ш. де Голля (1959–1969 рр.) ґрунтувалася на специфічному поєднанні незалежності національних держав і незалежності Об'єднаної Європи. Де Голль відкидав гегемонію великих держав, яка склалася після Другої світової війни. Ні США, ні СРСР не повинні були приймати рішення щодо Європи, адже ці рішення мали приймати самі європейські нації. Європа, утворена з національних держав, мала стати самостійним чинником світової політики. Таким чином, Ш. де Голль розробив концепцію яка протистояла як політиці великих держав – США і СРСР, – які хотіли розглядати Європу лише як частину своєї сфери впливу, так і намірам федералістів у самій Європі, які прагнули формального об'єднання Європи з відмовою від особливих національних інтересів.

Для німецько-французького зближення особливе значення мали особисті контакти і спільність поглядів між К. Аденауером та Ш. де Голлем. Обидва вони були глибоко вкорінені в традиціях християнства, нації та спільної європейської відповідальності, поділяли думку, що після тривалої ворожнечі та воєн між Німеччиною і Францією ці два народи повинні знайти компроміс, і тому їм випала ключова роль у європейській інтеграції. Водночас між ними існували й значні розбіжності, що впливали з претензій на лідерство обох держав у Європі та з оцінки ролі окремої національної держави. Дуже скоро стало очевидним, що Ш. де Голль прагнув німецько-французької співпраці лише з метою зміцнення на цій основі впливу Франції на континенті. Натомість К. Аденауер розглядав зближення з Францією як страховку від тиску з боку США та Великої Британії, які надто явно прагнули угоди з СРСР за рахунок інтересів ФРН. Ще однією точкою розбіжності був рух європейської інтеграції. Ш. де Голль вважав європейську інтеграцію та політику все більш інтенсивної інтеграції неприйнятною для величчя та самосвідомості Франції. К. Аденауер, навпаки, завжди був переконаний, що ФРН може вижити лише в спільноті західноєвропейських держав, хоча його погляди на бажаний ступінь інтеграційної участі з часом

змінилися. Отже, концепції Європи Ш. де Голля та К. Аденауера не збігалися й тому були предметом частих розбіжностей між німецькою та французькою сторонами.

Вісь Париж–Бонн і співтовариство шести європейських держав були двома абсолютно різними системами координат, які важко було поєднати між собою. У той час як Ш. де Голль прагнув дистанціюватися від США і зробити Європу під французьким керівництвом самостійним фактором світової політики, у ФРН домінували політичні сили, які бачили перспективу власного збереження лише в союзі зі США. Таким чином, у німецькій зовнішній політиці утворилися дві групи, які називали «атлантистами» і «голлістами». Тоді як «атлантисти» покладалися на ядерний захист Європи з боку США як на незмінну константу, «голлісти» стверджували, що США цілком можуть піти на поступки та компроміси з СРСР за рахунок Європи, і що запобігти цьому можна лише в союзі з сильною, також ядерно озброєною Францією. Окреслені суперечності суттєво впливали на формування та розвиток зовнішньої політики наприкінці ХХ ст.

Німецько-французький договір, підписаний у січні 1963 р., закріпив стратегічне партнерство двох держав. Договір передбачав розширену систему міжурядових консультацій в усіх сферах і зобов'язав сторони перед прийняттям важливих рішень шукати спільну позицію. Формулювання договору не містили жодних застережень щодо НАТО. Водночас Ш. де Голль пов'язував його укладення з ухваленням вето на вступ Великої Британії до ЄЕС. За цих обставин договір набув антиєвропейського і, перш за все, антианглійського спрямування. Саме ця ненавмисна, але можлива інтерпретація договору спонукала більшість членів Бундестагу під час його ратифікації додати преамбулу, в якій ще раз підкреслювалася загальноєвропейська та загальна атлантична відповідальність ФРН.

В умовах «холодної війни» 1950-х рр. та формування блоків орієнтація на США була явним пріоритетом зовнішньої політики ФРН, яка поєднувала усвідомлення підпорядкованого статусу в обмін на американський захист. Політичні кола ФРН задавалися питанням, як довго США будуть готові надавати безпекові га-

рантії європейським державам і як довго зберігатиметься розкол Європи між Сходом і Заходом. З цих міркувань ФРН прагнула налагодити міцніші європейські зв'язки на противагу можливому послабленню атлантичних зв'язків із США. Адже ставало дедалі очевиднішим, що США і СРСР, маючи в своєму розпорядженні рівноцінні ядерні зброї та системи їх доставки, виявляли прихильність до компромісу. Однак саме це могло суттєво послабити позицію ФРН у питаннях безпеки та возз'єднання. Тому в період 1949–1990 рр. в німецько-американських відносинах простежувалися певні дихотомічні елементи згоди та відчуження. Максимальне зближення спостерігалось після першої Берлінської кризи 1948–1949 рр. та в середині 1950-х рр. Друга Берлінська криза 1958–1961 рр. дещо посилила відчуження, але з середини 1960-х рр. знову переважав збіг позицій. Економічні та політичні суперечки, спричинені війною на Близькому Сході 1973 р. та першою нафтовою кризою, знову призвели до фази сильнішого відчуження, яке в кінці 1970-х рр., до ухвалення подвійного рішення НАТО, вдалося лише частково компенсувати. 1980-ті рр. також характеризувалися коливанням між відчуженням і злагодою, переважно в контексті гонки озброєнь.

Після розпаду Східного блоку на межі 1990-х рр. і завершення «холодної війни» відносини ФРН зі США не змінилися. США висловлювали підтримку ідеї «єдиної і нерозділеної Європи». Одним із конкретних її проявів стало розширення НАТО, ініційоване, зокрема, ФРН. На саміті НАТО у червні 1997 р. у Мадриді Польщі, Чехії та Угорщині було надіслано пропозицію про приєднання до Північноатлантичного альянсу, яке завершилось їх прийняттям у березні 1999 р. Таку ж позицію зайняла ФРН і в 2004 р., коли до НАТО приєдналися країни Балтії, Болгарія, Румунія, Словаччина і Словенія.

Упродовж першого терміну президентства Д. Трампа (2017–2021 рр.) відбулося суттєве погіршення відносин між США та західноєвропейськими союзниками по НАТО, хоча в цей період націоналістичні та ізоляціоністські тенденції в політиці США були відносно поміркованими. Однак від початку його другого терміну президентства в січні 2025 р. ці тенденції були покладені

в основу зовнішньої політики США. Д. Трамп висунув країнам ЄС претензії, що вони експлуатують економіку США, оскільки мають більше привілеїв у тарифах, що загрожує економіці США, а також безкоштовно користуються гарантіями в сфері воєнної безпеки. Обсяг двосторонньої зовнішньої торгівлі (сумарний експорт та імпорт) між Німеччиною та США у 2024 р. склав 252,8 млрд євро. США стали найбільшим торговельним партнером Німеччини вперше з 2015 р., випередивши Китай. Експорт німецьких товарів до США склав 161,4 млрд євро (збільшення на 2,2%, порівняно з 2023 р.). Імпорт зі США становив 91,4 млрд євро (зниження на 3,4%).

Звинувативши партнерів по НАТО в недостатніх витратах на оборону, Д. Трамп виступив з погрозою вивести значну частину американських військ з Європи, включаючи ФРН, де на постійній основі дислоковано близько 35 тис. американських військових. Практика скорочення витрат на оборону всіх попередніх коаліційних урядів, яка розпочалася після завершення «холодної війни», зумовила критичне скорочення боездатності Бундесверу. Це супроводжувалося згортанням ВПК, який працював виключно на експорт німецького озброєння, переважно в країни Сходу. В наявних системах озброєння і боеприпасів німецький Бундесвер майже на 70% залежний від американської зброї. У 2022 р. за уряду О. Шольца було ухвалено рішення виділити 100 млрд євро на переозброєння до 2030 р., але більшість цих коштів було витрачено на закупівлю американських новітніх літаків-винищувачів. Лише російсько-українська війна і поставки ФРН озброєння та боеприпасів Силам оборони України стимулювали розвиток оборонного сектора промисловості і освоєння нових видів озброєння.

Попри те, що нинішній канцлер ФРН Ф. Мерц позиціонував себе як переконаний «атлантист», він був змушений визнати, що ФРН не може покладатися на безпекові гарантії з боку США. Новий політичний курс ФРН у сфері міжнародної безпеки розгорнуто в бік співробітництва з Францією, Великою Британією, Італією та іншими європейськими країнами. Окрім розширення власного виробництва зброї, значну увагу приділено кооперації

з іншими європейськими оборонними концернами, насамперед італійськими. У тісній співпраці з Єврокомісією ФРН розробляє спільну програму ППО та боротьби з безпілотниками, запущена програма підготовки шляхів сполучення для переміщення військової техніки.

Уряд Ф. Мерца планує щорічно виділяти на оборону 3,5% ВВП і 1,5% на розвиток військової інфраструктури. Такий підхід поєднується з реформою Бундесверу і його переоснащенням на тлі гострих дебатів про відновлення обов'язкового призову на військову службу.

Німеччина є одним із найбільших донорів допомоги Україні, надаючи значні обсяги військової підтримки (озброєння, боєприпаси, ППО) та економічної допомоги. Упродовж періоду з січня 2022 р. до листопада 2025 р. сукупна фінансова, гуманітарна і військова допомога Україні з боку ФРН становила 24,6 млрд євро, у тому числі військова допомога – 19,7 млрд євро. Уряд ФРН став одним із ініціаторів створення «коаліції охочих», яка висловлює готовність надавати активну допомогу Україні в ході війни та після її завершення з метою запобігання поновленню російської агресії. Водночас уряд Ф. Мерца утримується від зобов'язань щодо участі у миротворчому контингенті, покликано-му гарантувати безпеку України в разі припинення воєнних дій.

РОЗДІЛ 4

РОЗВИТОК СПІЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Перша спроба інституціональної співпраці у сфері оборони на європейському рівні була пов'язана зі створенням Європейського оборонного співтовариства (ЄОС) у 1952 р. Мета цього об'єднання полягала в інтеграції сил оборони шести країн (Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу) під єдиним командуванням для зміцнення безпеки Західної Європи. Ратифікація проекту угоди про ЄОС зазнала невдачі у Національних зборах Франції в 1954 р., що призвело до зміщення акцентів у бік уніфікації економік та створення ЄЕС та Євратому (1958 р.).

Сприятливі умови для реалізації спільної європейської політики в галузі безпеки і оборони сформувався лише після закінчення «холодної війни». Підписаний у 1992 р. Маастрихтський договір про створення ЄС передбачав поглиблення європейської інтеграції, у тому числі в сфері спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП), яка стала важливим складовим компонентом європейського проекту.

Початок реалізації Європейської політики безпеки і оборони (ЄПБО) був пов'язаний з досвідом врегулювання кризи на Балканах та підписанням Амстердамського договору 1997 р., який створив юридичну основу для спільних дій держав-членів ЄС, включаючи гуманітарні місії, миротворчі операції та операції з підтримання миру і стабілізації.

Лісабонський договір 2007 р. визначив параметри спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, покликаної забезпечити ЄС реальними засобами реагування на міжнародні кризи.

Положення Лісабонського договору, який набрав чинності 1 грудня 2009 р., передбачали створення нової інституційної структури та закріплення правових норм, що стосуються СЗБП та СПБО в їх теперішньому вигляді. Основним нововведенням

Лісабонського договору стала інтеграція різних політичних сфер в єдину й уніфіковану систему, що призвело до розробки більш чітких і спрощених правових механізмів.

За умовами Лісабонського договору були значно розширені повноваження Європейської Ради та Європейської Комісії в галузі зовнішньої політики та безпеки, а також запроваджено посаду Високого представника Союзу з питань зовнішньої політики та безпеки. Ці заходи надали ЄС правові та інституційні інструменти для більш активної участі в міжнародних справах та сприяли підвищенню ролі ЄС як актора в міжнародних відносинах.

СПБО потенційно розглядається як механізм створення системи колективної безпеки в межах європейського інтеграційного проєкту. Через СПБО ЄС прагне до зміцнення свого потенціалу в галузі оборони та безпеки, що включає в себе як військові, так і цивільні аспекти. Лісабонський договір містить положення про взаємну допомогу і солідарність та створює рамки для «Постійного структурованого співробітництва».

Загострення проблем у сфері міжнародної безпеки обумовило потребу в модернізації механізмів СПБО ЄС. У Глобальній стратегії ЄС 2016 р. до переліку головних зовнішніх викликів, які впливають на становище ЄС, було віднесено посилення нестабільності в країнах Близького Сходу та Північної Африки, загострення збройних конфліктів у Сирії й Лівії та російсько-український збройний конфлікт.

Важливими нововведеннями в рамках СПБО ЄС стали створення Європейського механізму підтримки миру та ухвалення Цивільної угоди про СПБО. Європейський механізм підтримки миру, створений 2021 р., спрямований на надання військової допомоги країнам-партнерам і фінансування військових місій ЄС за кордоном в рамках СЗБП ЄС. Він складається з двох основних частин. Перша частина покриває загальні витрати військових місій і операцій. Друга частина призначена для фінансування військових аспектів операцій з підтримки миру та сприяння нарощуванню потенціалу країн-партнерів і міжнародних організацій у військових та оборонних питаннях. Через Європейський меха-

нізм підтримки миру ЄС може надавати військове обладнання для збільшення потенціалу партнерів з безпеки та оборони.

Аналіз Європейського механізму підтримки миру та Цивільної угоди про СПБО виявляє складну динаміку інтеграції в галузі військового та цивільного кризового управління ЄС. Ця динаміка характеризується циклічним чергуванням кризових ситуацій та подальших інституційних реформ, які, незважаючи на свою амбітність, часто залишаються незавершеними. Цей процес супроводжується вивченням накопиченого досвіду та подальшими, зазвичай незавершеними, зусиллями щодо вдосконалення механізмів управління.

В останні роки СПБО як ключовий елемент Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС зіткнулася з низкою складних викликів.

Європейський механізм підтримки миру з бюджетом у розмірі 17 млрд євро на період 2021–2027 рр. призначений для фінансування загальних витрат на військові місії та операції в рамках СПБО ЄС. З березня 2024 р. ЄС вперше надав фінансову підтримку в межах Європейського механізму підтримки миру таким країнам, як Кенія, Албанія, Вірменія та Чорногорія. У період з 2022 р. по 2024 р. ЄС мобілізував 11,1 млрд євро в межах Європейського фонду миру для підтримки Збройних Сил України.

Щорічний звіт Європейського парламенту (ЄП) за 2024 р. про реалізацію Спільної політики безпеки і оборони був прийнятий на пленарному засіданні ЄП 10 лютого 2025 р. У ньому підкреслюється необхідність зміцнення стратегічної автономії ЄС і його ролі в забезпеченні глобальної безпеки, наголошується на важливості вдосконалення можливостей швидкого розгортання та підвищення стійкості до гібридних загроз. Окрему увагу приділено важливості партнерських відносин з НАТО та країнами-одномумцями для ефективного вирішення спільних проблем у сфері безпеки. Також звіт містить заклик до збільшення інвестицій в оборонні дослідження і розробки, зміцнення європейської оборонно-промислової стратегії і просування спільних ініціатив в галузі закупівель для зміцнення оборонно-технологічної та промислової бази ЄС.

Спираючись на положення Лісабонського договору, Європейська служба зовнішніх дій спільно з Секретаріатом Ради ЄС

ініціювали створення нових інституційних механізмів. Зокрема, було впроваджено такі механізми, як? «Воротар з управління кризами» (Crisis Management Goalkeeper), «Група управління уроками СПБО» (CSDP Lessons Management Group), Дирекція з управління кризами та планування Секретаріату Ради ЄС, а також структура під назвою «Цивільні можливості планування та проведення операцій», яка є підрозділом Європейської служби зовнішніх дій, відповідальним за цивільні місії в рамках Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, що спрямовані на зміцнення миру, безпеки та верховенства права за межами ЄС.

Вищезазначені ініціативи зумовили низку істотних політичних трансформацій у сфері цивільної складової СПБО ЄС, що сприяло розширенню мандатів місій, які спочатку не були адаптовані до ширшого політичного контексту. Зазначена тенденція була додатково інституціоналізована шляхом включення розширеного переліку завдань для цивільних місій у Цивільній угоді про СПБО, що забезпечило більш систематичний і структурований розвиток даної галузі.

У відповідь на сучасні виклики та загрози ЄС запустив шість цивільних і військових місій в рамках СПБО і прийняв «Стратегічний компас з безпеки та оборони» у 2022 р. Метою цього документа було зробити ЄС сильнішим і більш здатним до дій до 2030 р. як на континенті, так і в глобальному масштабі. У цьому контексті Стратегічний компас з безпеки та оборони передбачає зміцнення «Європейського механізму підтримки миру», «Інструменту сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва» та «Європейського оборонного фонду». В умовах глобальних політичних трансформацій розроблено або оновлено низку оборонних політик, включаючи «Політику кіберзахисту ЄС», «План дій з військової мобільності 2.0», «Стратегію морської безпеки». Крім того, були прийняті «Перша Космічна стратегія ЄС з безпеки та оборони» та «Цивільна угода про СПБО».

В останні роки ЄС вживає низку заходів для скорочення розривів в оборонному потенціалі та сприяння оборонному співробітництву і закупівлям. Найбільш важливими з них є реалізація «Постійного структурованого співробітництва», «Щорічного

скоординованого огляду оборони», реалізованого в 2017 р., та створення Європейського оборонного фонду. В умовах глобальної нестабільності лідери європейських держав зобов'язалися збільшити витрати на оборону та військові закупівлі. Крім того, ЄС прийняв «Регламент, що встановлює короткостроковий інструмент для зміцнення європейської оборонної промисловості за допомогою спільних закупівель» та «Регламент про підтримку виробництва боєприпасів». З метою підвищення технологічної та промислової конкурентоспроможності ЄС Європейська комісія опублікувала «Європейську стратегію оборонної промисловості» та представила пропозицію щодо «Європейської програми оборонної промисловості».

СПБО розглядається як невід'ємний компонент європейської інтеграції ХХІ ст. Основні цілі СПБО ЄС включають підтримку міжнародного миру та безпеки, запобігання збройним конфліктам, зміцнення колективної оборони та сприяння міжнародному співробітництву в галузі безпеки.

19 березня 2025 р. Європейська Комісія представила нову оборонну стратегію ЄС у формі «Білої книги з питань європейської оборони – Готовність 2030». Цей документ містить план «Переозброєння Європи» та визначає бачення ЄС щодо посилення спільної безпеки, збільшення оборонних інвестицій, розвитку стратегічної автономії та перетворення Європи на глобального гравця у сфері оборони. Документ пропонує низку заходів для більш ефективних спільних зусиль, стимулювання інновацій та підтримки оборонної промисловості країн-членів.

Російська агресія проти України стала каталізатором для перегляду безпекової політики ЄС. Надання Україні статусу кандидата в члени ЄС 23 червня 2022 р. та початок переговорів про вступ дозволили розширити співпрацю України зі структурами СПБО. ЄС надає Україні значну безпекову допомогу через Європейський фонд миру (виступає як ключовий позабюджетний інструмент, через який фінансуються постачання зброї та навчання українських військових) і залучає її до спільних ініціатив СПБО, таких як Платформа координації підтримки для України та Місія військової допомоги ЄС.

РОЗДІЛ 5

ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ НА СТАН ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Події 2014–2022 рр. в російсько-українських відносинах, включаючи анексію Криму та російське вторгнення на Донбас, як і повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р. з території РФ, Білорусі та тимчасово окупованих українських територій, мали безпрецедентний характер. Уперше анексія частини території суверенної країни була здійснена ядерною державою – постійним членом Ради Безпеки ООН. З метою дестабілізації політичної ситуації в Україні був застосований повний спектр новітніх методів гібридної війни. Повномасштабна агресія проти України перекреслила зусилля, пов'язані з узгодженням правил європейської безпеки. Розпочавши повномасштабну війну проти України, Росія вперше після завершення Другої світової війни розпочала велику війну за переділ територій у Європі.

Російсько-українська війна перетворила Україну на точку бифуркації сучасного ходу світової історії та полігон світової геополітики, на якому вирішується нова конфігурація сучасної міжнародної системи. Вплив цих подій на сучасний світ, стан європейської та глобальної безпеки полягає в повній дискредитації та руйнуванні попереднього міжнародного порядку. Російська пропаганда стверджує, що «спеціальна військова операція», як у Росії називають російсько-українську війну, є не двостороннім конфліктом, а першим кроком на шляху до побудови нової архітектури міжнародних відносин, у якій роль США та ЄС будуть обмежені.

Результати російсько-української війни визначають нову конкретно-історичну модель системи міжнародних відносин. Це буде п'ята за останні чотири століття конфігурація міжнародної системи, після Тридцятирічної війни і Вестфальського ми-

ру 1648 р., Наполеонівських війн і Віденського конгресу 1815 р., Першої світової війни і системи договорів за рішеннями Паризької і Вашингтонської конференцій 1919–1920 рр. та Другої світової війни і угод, ухвалених на Ялтинській та Потсдамській конференціях 1945 р.

Можемо стверджувати, що зараз на території України розгорнулося пряме протистояння прихильників двох способів існування народів у сучасному світі – демократичного та автократичного, які об'єдналися у дві військово-політичні коаліції. У першій половині 2020-х рр. автократії створили новий військовий стратегічний союз у складі Росії, Білорусі, КНДР, Ірану та Китаю, оформлений низкою двосторонніх договорів про стратегічне партнерство. Його зміст становить підтримка експансіоністської політики РФ щодо України. Ширше коло світового антизахідного союзу оформлене двома міжнародними організаціями – ШОС та БРІКС. Майже всі країни-учасниці цих блоків є автократіями, або великими регіональними країнами, які об'єднує бажання зменшити вплив країн Заходу у світі. Альтернативна коаліція об'єднана відкритою і послідовною підтримкою України у її боротьбі з російською агресією. Вона включає країни ЄС, НАТО, G7, а також учасників спеціально створених форматів – Контактної групи з питань оборони України (з 2022 р.) та «Коаліції охочих» (або «Коаліції рішучих», з 2025 р.). Абсолютна більшість цих країн є демократіями.

Російсько-українську війну слід розглядати як війну за зміну формату міжнародного світоустрою із однополярного на багатополарний. Ця концептуальна мета неодноразово публічно декларувалась В. Путіним. Росіяни вважають розпочату ними російсько-українську війну не двостороннім конфліктом, а першим кроком на шляху до побудови нової багатополарної структури міжнародних відносин. Росія цією війною кинула Заходу конкретний геополітичний виклик, не визнаючи його права на інтеграцію до своїх структур (ЄС та НАТО) пострадянських країн, які Росія вважає своїм історичним спадком та зоною своїх виключних інтересів. Інакше кажучи, Москва намагається накреслити чіткі кордони впливу для Заходу у східній частині Європи

та розширити сфери впливу інших світових цивілізаційних центрів.

Під впливом російської агресії проти України країни Заходу стратегічно переосмислили своє ставлення до Росії. Тепер вона трактується не як партнер, а як загроза. Так, у Стратегічній концепції НАТО, ухваленій на Мадридському саміті 29 червня 2022 р., Росія вперше за тривалий час була названа «найбільш значною і прямою загрозою безпеці членів Альянсу, а також миру і стабільності в євроатлантичному регіоні», а в оприлюдненій 19 березня 2025 р. новій оборонній стратегії Європейського Союзу – «Білій книзі з питань європейської оборони – Готовність 2030» (2025 р.) була визнана як екзистенційна загроза для ЄС.

Початок повномасштабного російського вторгнення в Україну підштовхнув європейські країни переосмислити ставлення до сучасних загроз своїй безпеці. Країни Заходу змістили пріоритети з поширення власного способу життя на інші регіони світу в бік захисту власної території. Насамперед йдеться про Європу. У 2022–2024 рр. Польща, Литва, Латвія, Естонія та Фінляндія розпочали роботи з інженерного зміцнення кордонів ЄС з Білоруссю та РФ. У травні 2022 р. Фінляндія та Швеція терміново подали заявки на вступ до НАТО, хоча протягом десятиліть дотримувалися політики позаблоковості, і стали у 2023–2024 рр. 31-м і 32-м членами Альянсу. Оборонна стратегія ЄС 2025 р. передбачає посилення європейської обороноздатності через безпрецедентне збільшення інвестицій у європейську оборону – 800 млрд євро впродовж наступних чотирьох років. Європейці зрозуміли, що час, коли безпека європейських країн насамперед забезпечувалась військовою потугою США, відійшов у минуле, і ЄС тепер має покладатися на власний військовий та економічний потенціал. Саме тому на Гаазькому саміті НАТО 25 червня 2025 р. члени Альянсу погодились на збільшення оборонних витрат до 2035 р. до 5% ВВП щорічно, оскільки вони перебувають «перед обличчям глибоких безпекових загроз і викликів, насамперед довгострокової загрози євроатлантичній безпеці, яку становить Росія».

Російсько-українська війна виявила ослаблення солідарності та єдності євроатлантичного співтовариства. Так, під час

своїх двох президентських термінів (2017–2021 рр. та з 2025 р.) президент США Д. Трамп розпочав низку торгових війн проти своїх союзників, керуючись ізоляціоністською та протекціоністською зовнішньополітичною доктриною «Америка передусім». У 2018 р. Д. Трамп назвав ЄС ворогом та запровадив мита в розмірі 25% на сталь і 10% на алюміній щодо Японії, ЄС, Канади та Австралії. Повторно прийшовши до влади, Д. Трамп у лютому 2025 р. заявив, що ЄС був створений, щоб надурити США та запровадив 25% мита на весь імпорт з Канади та Південної Кореї, 24% – з Японії, 20% – з ЄС. У березні 2025 р. він публічно поставив під сумнів готовність США захищати союзників по НАТО, заявивши: «Якщо вони не заплатять, я не буду їх захищати». На додачу до цього у грудні 2024 р. – січні 2025 р. Д. Трамп публічно задекларував територіальні претензії до американських союзників по НАТО – Канади та Данії, а також до Панам, заявивши, що канадці нібито бажають, щоб їх країна стала 51-м штатом США, а Гренландія та Панамський канал потрібні США для економічної безпеки. Всі ці заяви та дії Д. Трампа суттєво підірвали атмосферу довіри між трансатлантичними союзниками й засвідчили, що нова американська адміністрація, за прикладом Росії, готова стати на шлях перегляду існуючих кордонів у своїх інтересах, посилюючи імперіалістичний дискурс у сучасному світі.

Російська збройна агресія проти України суттєво активізувала практику спроб вирішення територіальних суперечок з сусідами військовим шляхом, яка було суттєво скоротилася після закінчення «холодної війни».

Російська Федерація як держава-член Ради безпеки ООН, порушила основоположні норми міжнародного публічного права, включаючи Статут ООН та Гельсінкські угоди 1975 р., які закріпили принципи непорушності кордонів, територіальної цілісності держав і невтручання у внутрішні справи іноземних держав.

Російсько-українська війна сприяла відновленню й поширенню практики міждержавних територіальних конфліктів:

– У 2014 р. розпочався киргизько-таджицький прикордонний збройний конфлікт, який у вересні 2022 р. переріс у масштабні бойові зіткнення.

– У березні 2015 р. коаліція під керівництвом Саудівської Аравії розпочала повітряні удари, а потім і військову інтервенцію в Ємені.

– У 2015–2016, 2019 і 2022 рр. Туреччина здійснювала вторгнення в Іракський Курдистан, а в 2016–2017, 2018, 2019, 2020 та 2022 рр. – пряму військову інтервенцію у Сирійський Курдистан, у результаті чого із серпня 2016 р. окупувала частину Північної Сирії.

– У 2016 р. поновилися масштабні військові зіткнення між Азербайджаном та Вірменією за Нагірний Карабах, продовжені у вересні 2022 р. та вересні 2023 р., які завершилися капітуляцією Нагірно-Карабаської Республіки та поверненням її території до складу Азербайджану.

– У ході прикордонного конфлікту між Індією і Пакистаном через Кашмір у лютому 2019 р. дві країни вперше з часу набуття статусу ядерних держав обмінялись авіаударами, а в квітні-травні 2025 р., окрім бомбардування територій супротивника, вперше здійснили бойове застосування безпілотних літальних апаратів.

– У травні 2020 р. – січні 2021 р., уперше з 1975 р. поновилися військові зіткнення в рамках прикордонного конфлікту між Індією та Китаєм в районі Ладакху.

– У грудні 2020 р. розгорівся ефіопо-суданський збройний прикордонний конфлікт за контроль над суданським прикордонним регіоном Аль-Фашага.

– У березні 2022 р. розпочалась прикордонна війна між Демократичною Республікою Конго та Руандою за підтримки конголезьких повстанців із угруповання М23, яка привела до окупації території ДРК у провінціях Північне Ківу та Південне Ківу.

– У жовтні 2023 р. розпочалась найбільш кровопролитна за всю історію ізраїльсько-палестинського конфлікту війна між угрупованням ХАМАС та Ізраїлем.

– У вересні 2024 р. Армія оборони Ізраїлю здійснила бомбардування та вторгнення у прикордонні райони Лівану, а в грудні 2024 р. – у прикордонні райони Сирії.

– 13 червня 2025 р. розпочалась дванадцятиденна ірано-ізраїльська війна, в ході якої Ізраїль та США здійснили бомбардування ключових військових і ядерних об'єктів Ірану.

– У грудні 2023 р. у Венесуелі було проведено референдум на якому 95% учасників проголосували за приєднання провінції Гаяни Ессекібо до Венесуели.

– 3 березня 2024 р. триває перманентний афгано-пакистанський прикордонний конфлікт.

– Камбоджийсько-тайський прикордонний конфлікт навколо контролю за районом храмового комплексу Преа Віхеар у липні 2025 р. вийшов на новий рівень ескалації.

Російська агресія проти України дискредитувала створювані в 1980–1990-х рр. принципи та механізми скорочення озброєнь і ядерного нерозповсюдження. Видається цілком імовірним зростання кількості країн, які таємно розроблятимуть ядерну зброю з метою зміцнення захисту власної безпеки.

У 2015 р. Російська Федерація оголосила про повне припинення участі у Договорі про звичайні збройні сили в Європі, а 7 листопада 2023 р. завершила процедуру виходу з цього договору. Слідом за цим про зупинення виконання зобов'язань у межах ДЗЗСЄ у листопаді 2023 р. оголосили 22 країни НАТО та Швеція. У 2024 р. рішення про припинення дії зазначеного договору ухвалили: Молдова, Польща, Білорусь, Туреччина, Греція, Угорщина, у 2025 р. – Україна. У 2019 р. припинив дію Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності, оскільки США та РФ ухвалили рішення про вихід із нього. 25 жовтня 2023 р. Рада Федерації РФ скасувала ратифікацію Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ). У липні 2024 р. Литва вийшла з Конвенції про касетні боеприпаси. Упродовж квітня–липня 2025 р. рішення про вихід з Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін ухвалили майже всі європейські країни, які мають кордон із Росією та Білоруссю, – Латвія, Литва, Естонія, Фінляндія, Польща та Україна. 17 вересня 2025 р. Державна Дума РФ ухвалила рішення про денонсацію Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Російсько-українська війна виявила неготовність до зіткнення з воєнними реаліями нашого часу ключових безпекових

структур світу – ООН та ОБСЄ. Існуюча структура ООН демонструє невідповідність сучасним безпековим загрозам. Повномасштабна агресія РФ проти України з 2022 р. лише посилила кризу Ради Безпеки ООН. Адже в умовах, коли агресором є один із постійних членів Радбезу, цей орган не може виконувати функцію, покладену на нього засновниками та закріплену в установчих документах ООН. У результаті ООН практично не в змозі зупинити й притягнути до відповідальності агресора та відновити міжнародний мир та безпеку.

Російсько-українська війна загострила кризу й в Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Функціональна криза ОБСЄ полягає в нездатності організації досягати своїх цілей щодо безпеки та співробітництва через політичні розбіжності між демократичними та авторитарними державами-членами. Яскравим прикладом безпекової неефективності ОБСЄ стало припинення дії Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні після початку широкомасштабного вторгнення РФ до України. Структурна криза ОБСЄ полягає у погіршенні її фінансового стану та виникненні кризи управління після ветування чи блокування Росією низки рішень.

Війна в Україні стала світовим полігоном, на якому в бойових умовах перевіряється ефективність існуючих видів озброєнь і способів ведення війни та проходять тестування нові зразки військової техніки. Російсько-українська війна задала новий військово-технологічний тренд – революцію воєнних технологій на основі безпілотних систем. Сьогодні всі армії світу вивчають досвід і перебіг війни в Україні та впроваджують його у себе.

Україна однозначно здобула свою історичну та геополітичну суб'єктність в очах світу – в якості основної дієвої особи у війні «між цивілізацією та варварством», між «свободою і тоталітаризмом» та в якості захисника свободи і безпеки всієї Європи. Численні європейські політики визнають роль України як захисника Європи від російської загрози, важливий чинник безпеки Європи та стримування російського експансіонізму.

В контексті переговорів про умови закінчення російсько-української війни наприкінці 2025 р. – початку 2026 р. політичні

представники багатьох країн ЄС і НАТО висловлювали чітке розуміння того, що Україна має стати невід'ємною частиною оновленої архітектури європейської безпеки.

У розділі 5 «Білої книги з питань європейської оборони – Готовність 2030» відзначено, що держави-члени ЄС повинні посилити оборонний потенціал України за допомогою «стратегії дикобраза», аби вона могла стримати будь-які можливі подальші напади та забезпечити тривалий мир». На Гаазькому саміті НАТО 2025 р. було вперше констатовано, що безпека України сприяє безпеці Альянсу, тому «у процесі розрахунку оборонних видатків держав-членів Альянсу враховуватимуться прямі внески на оборону України та її оборонну промисловість».

Російсько-українська війна та героїчний опір народу України надали значного поштовху розвитку політики безпеки й оборони ЄС, насамперед у напрямі інтеграції в галузі ВПК та оборонного планування.

ВИСНОВКИ

Анексія Криму та процеси на Донбасі стали прологом до системної кризи європейської безпеки, яка перейшла у якісно нову фазу з початком повномасштабної російсько-української війни 24 лютого 2022 р. «Українська криза» похитнула основи європейської безпеки й сприяла загальній дестабілізації глобальної міжнародної системи.

Розбалансування системи європейської безпеки в результаті російської агресії проти України упродовж 2014–2026 рр. відбувалося по висхідній. Результатом цього стали розрив традиційних зв'язків та перегляд умов міжнародних відносин між державами–учасницями багатосторонньої взаємодії в широкому європейському просторі.

Доцільно відзначити, що в середовищі політичних еліт більшості країн-членів НАТО і ЄС процес переосмислення змін у політиці РФ після 2014 р., включаючи наслідки анексії Криму та військового втручання у Донбасі, був надто повільним і невиразним. Політичні кола більшості європейських країн були схильні розглядати загострення російсько-українського конфлікту як периферійне явище європейської політики, яке безпосередньо не зачіпає принципово важливі інтереси безпеки держав НАТО і ЄС та може бути врегульоване за допомогою переговорів та посередництва.

З точки зору адміністрації США та урядів провідних європейських країн, загроза ескалації конфлікту в Донбасі видавалася більш небезпечною, аніж надання ефективної допомоги Україні та застосування жорстких методів тиску на російське керівництво, не кажучи вже про повернення до стратегії стримування. Адміністрація Б. Обама розглядала Російську Федерацію як регіональну державу, яка вже проминула zenit своєї могутності й не становить суттєвої небезпеки для держав трансатлантичного регіону.

Повномасштабний напад Росії на Україну 24 лютого 2022 р. змінив ставлення більшості західних політичних лідерів, проде-

монструвавши серйозність намірів Москви, включаючи готовність вести масштабну конвенційну війну колоніального типу.

Результати проведеного дослідження дають підстави для формулювання низки висновків та узагальнень щодо структурно-функціональних характеристик системи європейської безпеки, співвідношення сил та інтересів між головними акторами європейської політики, а також причин та обставин сучасного кризового стану європейського співробітництва у сфері міжнародної безпеки.

1. Європейська безпека як аналітична категорія охоплює багатоплановий комплекс проблем, явищ і взаємозалежностей, який складається з взаємодії держав та інституцій континентальної Європи як вузлової ланки й водночас як суміжної частини трансатлантичного та євразійського просторів. У сучасному вигляді трансатлантичний (або євроатлантичний) вимір європейської безпеки вміщує європейську географічну зону відповідальності НАТО (євроатлантичний «стратегічний район») за участі США та Канади, позначену політичною та військовою присутністю США. Натомість євразійський сегмент європейської безпекової взаємодії включає північну частину Євразії в рамках умовного пострадянського простору, який, разом з євроатлантичним регіоном, входить до сфери відповідальності Організації з безпеки та співробітництва в Європі. У політичному та військовому відношенні європейські проблеми не зводяться до суто географічного ареалу континентальної Європи, яка охоплює простір від Атлантики до Уралу та Південного Кавказу.

2. В теоретичному розумінні система міжнародної безпеки має просторово-ієрархічні та структурно-функціональні характеристики, які виявляються у трьох вимірах – у якості функції, стану та процесу або результату постійної, перманентної взаємодії державних і недержавних акторів. В структурно-функціональному відношенні європейська безпека становить:

– особливу функцію міжнародних відносин, яка є результатом постійної взаємодії суб'єктів – держав, союзів і міжнародних організацій – та наслідком процесів різної темпоральної змінності, що тривають або завершилися;

– певний поточний стан відносин і взаємозалежностей, який є результатом рухливої взаємодії держав та міжнародних інституцій;

– постійний процес, або комплекс елементів взаємодії, в ході якого держави та міждержавні спільноти і союзи, стикаючись з різними викликами та загрозами, формулюють відповідні рішення й засоби реагування, вдаючись до ситуативно обумовлених дій оборонного чи наступального характеру.

3. Просторово-географічні межі та політичні детермінанти системи європейської безпеки поступово сформувалися в період після Другої світової війни й набули по суті трансрегіонального характеру. Система європейської безпеки включає різні структурні та ієрархічні компоненти, пов'язані з історичними особливостями розвитку відносин між державами та інституціями у широкому європейському просторі. На різних етапах еволюції системи європейської безпеки спостерігалась специфічна динаміка чергування напруженості та розрядки у міжнародних відносинах між провідними державами євроатлантичного регіону, яка визначалася співвідношенням сил між основними військово-політичними угрупованнями та мінливим балансом інтересів основних суб'єктів.

4. Формування причин та передумов кризи європейської безпеки на початку ХХІ ст. мало поступовий і до певної міри латентний характер. На ранніх етапах початкові елементи цього процесу були обумовлені розбіжністю інтересів США та Росії, відмінностями у використанні форм і методів реалізації їх інтересів у сфері міжнародних відносин, претензіями керівництва РФ на збереження та розширення сфери преференційного впливу в пострадянському просторі. Перелік цих розбіжностей включав різні аспекти, насамперед відмінне геополітичне бачення процесів розширення НАТО і ЄС та посилення прозахідної орієнтації країн пострадянського простору, включаючи Україну, Молдову та Грузію. Заперечення «геополітичного плюралізму» в пострадянському просторі з боку Москви поступово набувало відверто репресивних імперських форм, які західні експерти тлумачили як відновлення геополітичного ревізйонізму, що на-

гадував стереотипи зовнішньої експансії часів Російської імперії та політики Сталіна напередодні німецько-радянської війни 1941–1945 рр. Загострення основних груп протиріч між Заходом та Росією обумовило невдачу проекту побудови відносно рівномірної та гомогенної системи безпеки на основі принципів і нормативних рішень в рамках загальноєвропейського процесу.

5. Одна з важливих причин, які обумовлювали розрив між політико-аксіологічним комплексом загальноєвропейських принципів і зобов'язань та військово-політичним і суспільно-економічним компонентами у формі розширення НАТО і ЄС, полягала у тому, що процес розширення європейських і євроатлантичних інституцій від самого початку не передбачав універсального членства. Ці обставини зумовили виникнення різних режимів безпеки, асиметрію в наближенні периферійних держав до євроатлантичних інституцій та європейського інтеграційного проекту. Доцільно нагадати, що розширенню ЄС у 2004 р. передувало скасування угод про вільну торгівлю та безвізового режиму між Україною та країнами-кандидатами на вступ до європейського інтеграційного об'єднання. Такі тенденції створили сприятливі обставини для виникнення нових розподільчих ліній та різних зон геополітичної відповідальності, що полегшило відновлення російського ревізійнізму та агресивних планів РФ щодо пострадянських країн.

6. З середини 2000-х рр. російське керівництво свідомо обрало форму позиціонування в якості альтернативного центру сили в рамках ширшої Європи та почало докладати енергійних зусиль з реалізації проекту євразійської інтеграції з метою протиставлення розширенню ЄС. Мета такої політики полягала у формуванні в близькій перспективі повного комплексу економічних, політичних та безпекових структур (СНД, ЄАЕС, ОДКБ), альтернативних ЄС і НАТО. Така політика супроводжувалася посиленням ієрархічних елементів на європейському політичному ландшафті, що мало сприяти підвищенню ролі та статусу Росії в міжнародній системі, створюючи своєрідний ефект біполярності на європейському регіональному рівні. У відносинах з провідними країнами-членами ЄС і НАТО російське керівництво наполягало на визнанні особливої ролі

РФ у пострадянському просторі як лідера євразійського проєкту економічної інтеграції та ОДКБ, яку Москва представляла як євразійську альтернативу НАТО. На цій підставі російське керівництво висувало тезу про встановлення діалогу на рівні міжнародних організацій за участю ЄврАзЕС/ЄАЕС та ОДКБ.

Поряд із просуванням планів відновлення російської сфери впливу в пострадянському просторі російське керівництво пропагувало ідею прискороеного руйнування гегемонії США та становлення багатополлярної міжнародної системи. В цьому контексті РФ докладала чималих зусиль з метою розбудови мережі союзів і партнерств з позарегіональними державами.

7. Аналіз структурних особливостей кризи європейської безпеки в період після 2014 р. дозволяє виділити низку чинників, які відігравали пріоритетне значення в контексті загострення протиріч і згортання діалогу між провідними акторами. Вони включають:

- зростання конфліктного потенціалу в російсько-українських відносинах;
- дестабілізуючий вплив анексії Криму та військового конфлікту на Донбасі на стан європейської безпеки, що проявився у дискредитації норм і принципів загальноєвропейського політичного співробітництва;
- залежність економік європейських країн від імпорту російських енергоносіїв, що позначалося на позиції урядів країн ЄС і НАТО, стримуючи їх протидію російському експансіонізму;
- вплив російської зовнішньої пропаганди на позиції політичних кіл європейських країн, адміністрації США та урядів країн Європи щодо російської агресії;
- залучення на бік РФ політичних та бізнесових кіл європейських країн з метою нейтралізації відсічі з боку західних центрів сили та ослаблення дії західних економічних санкцій;
- адаптаційні заходи з боку РФ, спрямовані на ослаблення впливу секторальних санкцій на російську економіку;
- налагодження РФ каналів постачання підсанкційних товарів через комерційні фірми західних та нейтральних країн;

– загострення протиріч між США та КНР, що супроводжувалося зближенням між Москвою та Пекіном.

8. Аналіз цілей та інтересів провідних держав євроатлантичного регіону у відносинах європейської безпеки дозволяє відстежити їх позиції на різних етапах ескалації російської агресії проти України. При цьому виглядає показовим порівняння їх підходів упродовж 2014–2021 рр. та після початку повномасштабної російсько-української війни 24 лютого 2022 р.

Проведений огляд дозволяє стверджувати, що до початку повномасштабної російсько-української війни у 2022 р. уряди США, Франції та ФРН не розглядали російсько-український конфлікт як пряму загрозу інтересам власної безпеки та євроатлантичного співтовариства в цілому. Спочатку така позиція навіть супроводжувалася впровадженням ембарго на постачання Україні летальної зброї, включаючи комерційну закупівлю партій озброєнь та деяких спеціальних матеріалів військового призначення. Згодом, на тлі підготовки російської агресії проти України наприкінці 2021 р., ці обмеження були скасовані, однак до літа 2022 р. Україна отримувала здебільшого стрілецьку зброю, протитанкові засоби та ЗРК «Стінгер», найбільш придатні для ведення партизанської війни.

Відмінну позицію займали Польща, Велика Британія, країни Балтії (насамперед Литва та Естонія), Нідерланди та Скандинавські країни (Данія, Норвегія). Їх уряди висловлювали готовність сприяти зміцненню обороноздатності України та постачати необхідні озброєння та боеприпаси.

9. Після нападу Росії на Україну 24 лютого 2022 р. країни НАТО і ЄС виступили з засудженням акту агресії. Утім, суттєвим елементом їх реагування на початок повномасштабної воєнної кризи стало однозначне декларування неучасті у російсько-українській війні, яка розглядалася виключно як двосторонній конфлікт між Росією та Україною. Така позиція була чітко заявлена президентом США Дж. Байденом та генеральним секретарем НАТО Є. Столтенбергом, які підтвердили зобов'язання захищати території країн-членів НАТО, з уточненням, що Україна не має розраховувати на такі гарантії, адже вона не є членом Альянсу.

10. Безпекова стратегія провідних держав-членів НАТО, включаючи США, Велику Британію, Францію та ФРН, має істотну специфіку, пов'язану з історичними традиціями, обсягом військового потенціалу, відмінностями у безпековому плануванні та особливими регіональними і позарегіональними інтересами. Важливою проблемою, пов'язаною з координацією позицій країн-членів НАТО і ЄС щодо російсько-української війни, стало узгодження спільного бачення цілей, які висували зовнішні партнери України при наданні військової та фінансово-економічної допомоги. Після низки успішних операцій Збройних Сил України при обороні Києва та відведення російських військ з Житомирської, Чернігівської та Сумської областей навесні 2022 р. партнери України в ЄС і НАТО домовилися про створення Контактної групи з питань оборони України, в якій на різних етапах брало участь бл. 50 країн. Перше засідання контактної групи відбулося 26 квітня 2022 р. з ініціативи міністра оборони США Л. Остіна на американській військовій базі «Рамштайн» (ФРН). У подальшому в рамках цього переговорного формату з метою забезпечення профільних пакетів допомоги створювалися вузькоспеціалізовані групи («спеціальні» коаліції) по окремих видах озброєнь, включаючи артилерію, бронетехніку і танки, авіацію, ППО/ПРО, цифрові технології тощо. Формат «Рамштайн» дозволяв ефективніше розподіляти ресурси та зобов'язання між країнами-партнерами, забезпечуючи не лише негайні, але й довгострокові потреби Збройних Сил України.

11. З приводу формулювання політичних цілей стосовно російсько-української війни основним завданням Контактної групи з питань оборони України стало недопущення поразки України. Водночас темпи та обсяги надання допомоги Україні у вигляді озброєнь та боєприпасів не дозволяли забезпечити військовий паритет Збройних Сил України з військами РФ, що підірвало сподівання на досягнення перемоги у війні з Росією. При цьому надання Україні озброєнь мало дозований характер. Спочатку українським збройним силам передавалися здебільшого зброя та техніка радянських зразків і відносно невелика кількість новітніх західних видів озброєнь, що, з одного боку, мало не прово-

кувати російське керівництво на ескалацію, а з іншого – суттєво стримувало спроможності української сторони у веденні бойових дій. Кінець кінцем з подачі адміністрації президента США Дж. Байдена західні партнери України сформулювали свою позицію щодо надання допомоги «стільки, скільки це буде потрібно» (“as long as it takes”), що дозволяло формально уникати визначення бажаної мети закінчення російсько-української війни. Такий підхід західних партнерів України загалом свідчив про відносно відсторонене сприйняття російсько-української війни як головної ознаки та причини кризи європейської безпеки. Інакше кажучи, з їх точки зору питання про майбутню, бажану архітектуру європейської безпеки видавалося умовним і здебільшого суто теоретичним, принаймні – до закінчення російсько-української війни та визначення її політичних результатів.

12. Зміна влади у США в січні 2025 р. сприяла виявленню різних підходів щодо перспектив і термінів закінчення російсько-української війни. Численні заяви президента Д. Трампа про намір добиватися припинення війни в Україні стали стимулом до відновлення прямих переговорів між США та РФ, які не виявили істотного прогресу, окрім уточнення вимог з боку В. Путіна щодо умов припинення бойових дій. З другого боку, позиція Д. Трампа сприяла проведенню двох раундів переговорів за участю представників США, України та провідних європейських держав, однак без участі РФ (у березні – квітні 2025 р. та грудні 2025 р. – січні 2026 р.), на яких було загалом схвалено два «мирних плани», які конкретизували потенційні умови мирного врегулювання. Опрацьовані в ході консультацій проекти врегулювання включали застереження з боку України та європейських партнерів. Другий раунд переговорів у грудні 2025 р. – січні 2026 р. сприяв узгодженню позицій Великої Британії, Франції та ФРН щодо мирного врегулювання російсько-української війни та можливої участі цих країн у забезпеченні обмежених гарантій безпеки України в разі досягнення угоди про припинення бойових дій. Ці домовленості передбачають можливість розміщення у західних областях України символічних контингентів збройних сил Великої Британії, Франції та інших потенційних учасників з числа

«Коаліції охочих», які, згідно їхніх конституційних процедур, ухвалють рішення про участь у такому миротворчому контингенті. При цьому Італія та Польща в категоричній формі відкинули перспективу участі в наземному військовому контингенті, а канцлер ФРН Ф. Мерц послався на необхідність схвалення такого рішення у Бундестазі й обмежився наміром розмістити німецькі військові контингенти у країнах східного флангу НАТО. Водночас з боку адміністрації США було висловлено чітке застереження про неможливість участі військових контингентів США в миротворчій чи моніторинговій місії на території України.

13. Спільним елементом безпекового позиціонування усіх без винятку західних партнерів України залишається чітке заперечення будь-якої можливості безпосереднього залучення їх збройних сил до воєнних дій проти РФ на території України або поза її межами. Саме цим пояснюється внесення відповідних формулювань до текстів усіх угод про співробітництво в сфері безпеки, укладених між Україною та зарубіжними партнерами упродовж 2024 р. Зазначені угоди містять типові положення про надання допомоги Україні як у ході нинішньої війни з РФ, так і в разі потенційно можливого «майбутнього збройного нападу» на неї з боку Росії. Водночас такі угоди не мають союзницького характеру й не містять чітко окреслених гарантійних зобов'язань. Їх формулювання полягають у запевненні Києва в наданні сталої підтримки та допомоги «стільки, скільки буде потрібно», аби Україна могла ефективно захищатися. Більшість угод містять формулювання на кшталт стримування агресії, протидії будь-якій військовій ескалації та запобігання новому нападу з боку РФ, однак у них відсутні чіткі формулювання щодо вступу України до НАТО, які підміняються посиланнями на підтримку майбутньої інтеграції України до євроатлантичних структур, включно з просуванням реформ та забезпеченням сумісності зі стандартами Альянсу.

Загалом підписані угоди можна розглядати як «протосоюзницькі» – такі, що обумовлюють найвищий рівень підтримки в рамках поглибленого партнерства, однак відкидають фіксовані союзницькі зобов'язання та уникають визначення статусу парт-

нерів України стосовно російсько-української війни в якості невоюючих союзників.

14. З точки зору міжнародної практики та наявної емпіричної бази міжнародно-правових документів існує доволі обмежений перелік форм надання чи розширення зовнішніх гарантій безпеки, які потенційно можуть бути застосовані до України за підсумками російсько-української війни.

Серед них доцільно відзначити:

- вступ України до НАТО з поширенням гарантій на територію, фактично контрольовану українським урядом (у разі підписання міжнародно визнаної підсумкової угоди про політичне врегулювання);

- укладення окремих договорів про військову допомогу з країнами-членами НАТО (на додаток до декларативних угод про співробітництво у сфері безпеки, підписаних упродовж 2024 р.; при цьому перспектива укладення договорів про оборонний союз до закінчення російсько-української війни розглядатиметься як принципово неможлива);

- продовження зусиль у напрямі формування відносно вузького угруповання країн євроатлантичного співтовариства, згодних розширювати надання Україні військової та військово-технічної допомоги (наприклад, у контексті розвитку ініціативи Люблінського трикутника та зближення з Нордично-Балтійською вісімкою);

- підписання провідними країнами юридично зобов'язуючого міжнародного договору про гарантії безпеки окремої держави з урахуванням її особливого міжнародно-правового статусу, що й становить предмет наданих гарантій (на кшталт Державного договору про відновлення незалежної та демократичної Австрії 1955 р., який згодом було доповнено положенням про статус постійного нейтралітету).

15. З точки зору перспектив європейської безпеки залишається важливим і необхідним подальший розвиток співробітництва європейських країн у військово-політичній та оборонній сферах, включаючи:

- координацію підходів країн великої «європейської трійки» (Велика Британія, Франція, ФРН) до перспектив закінчення

російсько-української війни та розв'язання кризи європейської безпеки;

– розвиток спільної політики безпеки та оборони Європейського Союзу;

– автономні зовнішньополітичні та безпекові ініціативи Франції, Великої Британії та Німеччини;

– еволюцію політики та форм нейтралітету європейських країн, яка відображає перегляд традиційної політики нейтралітету після початку російсько-української війни.

16. Можливості відновлення стабільної моделі європейської безпеки можуть бути визначені лише з урахуванням результатів російсько-української війни, що потребуватиме конкретизації умов і параметрів політичного врегулювання її підсумків. При цьому в прогностичних розробках політичних аналітиків щодо перспектив відновлення стабільної архітектури європейської безпеки домінують уявлення, що ідеальних рецептів розв'язання безпекових дилем Європи наразі не існує. Висловлюється чітке переконання, що створення передумов для відновлення діалогу з проблематики європейської безпеки в якості першого кроку потребує припинення російсько-української війни. Так само видається принципово важливим створення надійних гарантій, що Україна залишиться спроможною державою, здатною захищати свій суверенітет. Другий вагомий аргумент полягає у створенні умов, за яких Росія утримуватиметься від спроб поновлення агресії через гарантовані надмірні втрати, які вона понесе у такому випадку.

17. Ознайомлення з консультативними матеріалами українських, європейських та американських аналітичних центрів свідчить, що чітка формула повоєнного врегулювання, яка б влаштувала Київ та основних зовнішніх партнерів України, наразі не узгоджена. Основні параметри, які визначають потенційні гарантії безпеки України, включають:

– забезпечення України достатньою кількістю новітніх озброєнь з метою досягнення відносного військового паритету з РФ та надання регулярної фінансової допомоги;

– укладення угоди та/або окремих угод щодо юридично зобов'язуючих гарантій військової допомоги з боку Великої Брита-

нії, Франції та ФРН як лідерів «Коаліції охочих», які виявили готовність допомагати Україні у війні та сприяти захисту її безпеки у повоєнний період;

– визначення ролі США у наданні допомоги у вигляді доступу до даних розвідки, технічного забезпечення і моніторингу умов припинення вогню та бойових дій (у разі досягнення угоди про перемир'я та/або укладення мирної угоди).

18. Перебіг консультацій і переговорів між США та РФ упродовж 2025 р. продемонстрував ілюзорність уявлень Д. Трампа про його здатність визначально впливати на перебіг чи завершення російсько-української війни. Від самого початку повномасштабної війни рішення щодо рівня ескалації, продовження бойових дій або готовності до переговорів ухвалювало російське політичне керівництво. Рефлексивний характер позиції США в ході розгортання кризи з 2014 р. та свідомо обмежене використання дієвих інструментів примусу забезпечують Кремлю структурну перевагу в ескалації, що відповідає сформульованій Б. Обамою логіці «ескалаційної асиметрії». Попри це, США мають певний, хоча й не реалізований, потенціал примусити Росію до переговорів, однак не через персоналізовану дипломатію довірених осіб, а через комбіноване застосування жорстких економічних санкцій та суттєве посилення військової спроможності України. Лише стратегія системного тиску, яка формуватиме у російського керівництва відчуття неминучості стратегічної поразки або хоча б відсутності достатнього виграшу, здатна вплинути на перегляд розрахунків В. Путіна. Спроби ж досягти миру шляхом тиску на жертву агресії остаточно нівелюють засади ліберального міжнародного порядку та стимулюють експансіоністські наміри російського керівництва.

19. В сучасних умовах Україна визнається принциповим елементом європейської безпеки насамперед як фактор захисту країн європейського інтеграційного простору від поширення російської агресії. Водночас у переважній більшості європейських країн правлячі політичні кола не мають чіткого уявлення про можливість і способи досягнення сприятливого, бажаного сценарію європейської безпеки через небажання та неприйнят-

тя ризику прямого втягнення у воєнний конфлікт з РФ. З урахуванням нинішнього стану спільної політики безпеки та оборони ЄС, не варто розраховувати на досягнення широкої згоди щодо створення в Європі об'єднаних неядерних збройних сил, здатних слугувати дієвим інструментом європейської безпеки. Істотні політичні обмеження та розбіжності вже виявилися в рамках переговорів між Великою Британією, Францією та ФРН щодо потенційного розміщення європейського військового контингенту в західних областях України. При цьому навіть обмежений контингент у кількості бл. 15 тис. військовослужбовців розглядається як потенційний фактор ескалації з огляду на погрози РФ розглядати об'єкти військової присутності європейських держав в Україні як законні воєнні цілі.

20. З точки зору європейських політиків, найбільш ризикованою формою гарантування безпеки України вважається поширення на неї парасольки ядерного стримування з боку Великої Британії та Франції. Свого часу саме відсутність зовнішніх гарантій безпеки створила передумови для воєнного втручання РФ в Україні в 2014 р. та в подальші роки. Приклади Грузії та України переконливо свідчать, що держави, які перебувають поза межами парасольки колективного стримування, не захищені перед російською експансією. При цьому вважається, що подальше розширення парасольки безпеки могло б утримати Росію від продовження агресії, однак, з огляду на ядерний шантаж Кремля, це призвело б до збільшення ризику застосування ядерної зброї.

21. З початком другого президентства Д. Трампа спостерігалось суттєве загострення протиріч між США та провідними європейськими країнами. Це обумовлює нагальну потребу в прискореному розвитку оборонно-промислового потенціалу держав ЄС, який має набути самодостатньої ваги незалежно від американського лідерства та стану союзницьких відносин у межах НАТО. Криза європейської безпеки продемонструвала, що держави ЄС не можуть покладатися лише на спротив України російській агресії в якості буфера, який гарантує мирні умови розвитку європейського інтеграційного простору. Інтереси безпеки країн ЄС вимагають прискорення розвитку власного

силового потенціалу значно швидше, ніж це передбачено термінами Європейської Комісії та структур оборонного планування. В безпековому вимірі ЄС має усвідомити повну відповідальність за захист свого простору, що є незворотним результатом розвитку подій упродовж останніх років.

22. Різке скорочення військової допомоги Україні з боку США в 2025 р. загалом продемонструвало, що обсяги та рівень допомоги Україні з боку європейських країн недостатні для забезпечення ЗСУ воєнного паритету з РФ (попри ухвалення принципово важливого рішення про надання фінансової допомоги Україні впродовж 2026–2027 рр.). Значні ускладнення спостерігаються і з наданням пускових установок та ракет для ППО/ПРО, які мають забезпечувати захист економіки та інфраструктури від систематичних російських військово-повітряних атак. До того ж, попри попередні очікування, Україна не змогла отримати ліцензії на виготовлення засобів ППО, дефіцит яких відчувається все сильніше.

Підбиваючи підсумок, доцільно відзначити, що, з огляду на потенційно можливі сценарії закінчення російсько-української війни, найбільш вірогідними виступають замороження війни приблизно вздовж нинішньої лінії зіткнення або продовження бойових дій на найближчі один-два роки. Перший сценарій передбачає припинення бойових дій, можливо, з подальшим оформленням у вигляді мирної угоди. За таких обставин активна фаза війни логічно трансформується у підготовку до можливої нової агресії з боку РФ в умовах активізації російських гібридних впливів на українське суспільство.

За попередніми оцінками, продовження війни навряд чи призведе до критичної поразки однієї зі сторін, хоча для України територіальні та економічні результати можуть виявитися значно гіршими, ніж станом на початок 2026 р., особливо з урахуванням хибної практики управління Збройними Силами та проведення мобілізації.

Імовірний третій сценарій у формі нападу РФ на одну з держав Балтії виглядає більш авантюрно, хоча його теж не варто повністю виключати, з огляду на скрупульозні тактичні розрахунки В. Путіна.

Припинення російсько-української війни або її ескалація матимуть різний потенційний вплив на перебіг кризи європейської безпеки. При цьому спільна позиція провідних європейських держав відіграватиме вирішальну роль у визначенні тенденцій європейської безпеки та її організаційних форм. У цьому контексті доцільно відзначити, що, в разі очевидного прояву невідповідності існуючих структур європейської безпеки новим умовам (у якості прикладу можна констатувати втрату дієздатності ОБСЄ, припинення діалогу між провідними європейськими державами та Росією і безпрецедентне загострення внутрішніх протиріч у НАТО), системну кризу можна вважати адаптаційною, якщо структури безпеки відновлять свою функціональність за збереження статусу основних міжнародних акторів.

Якщо ж відбуватиметься розпад інституціональних структур, які забезпечували безпекову взаємодію за попередніх умов, відтворення нової дієвої (операціональної) моделі європейської безпеки потребуватиме формування нових форм організації політичної, економічної, соціальної, інформаційної взаємодії. Враховуючи теперішні позиції В. Путіна та Д. Трампа у ставленні до ЄС, очікувані зміни, напевно, відобразатимуть або суттєве посилення автономних європейських структур безпеки в рамках широкого європейського простору, або ж європейський компонент зазнає руйнування та підлягатиме розподілу на зони впливу сильніших державних акторів.

Майбутня модель європейської безпеки, включаючи становище в євроатлантичному регіоні, значною мірою визначатиметься новим балансом сил між США, Росією та «європейською трійкою» в складі Великої Британії, Франції та ФРН. З точки зору ролі та перспектив ЄС у новій конфігурації, вона залежатиме від спроможності країн-членів ЄС підтримувати баланс інтересів та забезпечити дієвий механізм ухвалення й реалізації ефективних та обов'язкових для виконання політичних рішень.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Кудряченко А.І., д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України, директор Інституту (вступ, висновки).

Бульвінський А.Г., к.і.н., доц., завідувач відділу історії нових незалежних держав (розділ 5).

Деменко О.Ф., к.політ.н., доц., учений секретар (п. 2.3, п. 2.4).

Іванов Д.І., доктор філософії в галузі історії, молодший науковий співробітник (п. 3.2).

Луцак В.В., доктор філософії в галузі історії, молодший науковий співробітник (п. 3.1).

Орлова Т.В., д.і.н., проф., головний науковий співробітник (п. 2.2).

Потехін О.В., д.і.н., с.н.с., головний науковий співробітник (п. 3.1).

Пошедін О.І., к.і.н., доц., провідний науковий співробітник (п. 2.3, п. 2.4).

Розумюк В.М., к.політ.н., с.н.с., провідний науковий співробітник (п. 2.1).

Солошенко В.В., к.і.н., доц., заступник директора з наукової роботи (розділи 4, 5).

Стельмах С.П., д.і.н., проф., головний науковий співробітник (п. 3.4).

Толстов С.В., к.і.н., доц., завідувач відділу трансатлантичних досліджень (вступ, розділ 1, висновки).

Фесенко М.В., д.політ.н., с.н.с., провідний науковий співробітник (розділ 4).

Шморгун О.О., к.філос.н., доц., провідний науковий співробітник (п. 3.3).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**КРИЗА СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ:
ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ**

Аналітична доповідь

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,74.
Зам. 25-246.

Видавець і виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б.
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК за № 271 від 07.12.2000.